

Terézvárosi Vallásközi Évkönyv

2016

Terézvárosi Vallásközi Évkönyv 2016

Szerkesztő:
SZÉCSI JÓZSEF

Terézvárosi Vallásközi Évkönyv 2016

Szerkesztő:
SZÉCSI JÓZSEF

**Avilai Nagy Szent Teréz Templom – Budapest
Keresztény–Zsidó Társaság**

Budapest, 2016

Köszönetet mondunk támogatóinknak,
hogy lehetővé tették a Terézvárosi Vallásközi Évkönyv 2016 megjelenését:

Avilai Nagy Szent Teréz Templom – Budapest

Keresztény–Zsidó Társaság

Terézvárosi Önkormányzat – Budapest

A könyv borítóján:

Szentté avatták 2015. április 23-án az 1915–17-es örmény népirtás
másfél millió áldozatát az örmény apostoli ortodox egyház székhelyén,
a Jereván melletti Ecsmiadzinban.

ISSN 2416-0113

Kiadó:

Keresztény–Zsidó Társaság

Nyomda:

Korrekt Nyomda

Tartalom

HORVÁTH Zoltán István	
Előszó	7
SZÉCSI József	
Jertek énekeljünk az Úrnak!	8
DÁVID Katalin	
Az Örmény Genocídium 1915–2015	11
FÉNYES Balázs	
Segítő – Társ.....	13
FRÖHLICH Ida	
A Biblia az örmény hagyományban	21
KAMARÁS István OJD	
Az ezredes szolgálja	30
KORMOS Erik	
Galata-levél fordítás a súlyponti modellezés módszerének alkalmazásával .	31
KRAJCSIR Piroska	
A 20. század első népiértása – tények, kérdések és válaszok	43
MARTOS Levente Balázs	
„Atyám, minden lehetséges neked!” (Mk 14,36)	
Közelítések Isten mindenhatóságához	58
RÓNA Tamás	
Ima Jeruzsálem újjáépítéséért.....	67
SZÉCSI József	
A házasság, mint Istennek szentelt élet	73
SZIGETI Jenő	
Az irgalmasság Pál etikájában.....	77

TÖRÖK Csaba	
Churches – Holocaust.....	83
„Isten adományai és meghívása visszavonhatatlan!” (Római 11,29)	87
SZÉCSI József	
Terézvárosi Vallásközi Évkönyv Névmutató 2013–2016	116

HORVÁTH Zoltán István

protonotárius kanonok, esperes, plébános

Előszó

A vallásközi párbeszéd ma már nem idegen jelenség, része a teológiának, a politikának, hozzátartozik mindennapi világunkhoz. Magyarországon a Keresztény–Zsidó Társaság 25 évvel ezelőtt, az ún. rendszerváltozás idején indította el útjára a keresztény-zsidó vallásközi dialógust. Ez akkor még ismeretlen jelenség volt, ma már imahelyünkön, az Avilai Nagy Szent Teréz Templomban évek óta az Ökumenikus Imahét befejezéseként Keresztény–Zsidó Imaórát is tartunk zsidó testvéreink és a magyarországi keresztény felekezetek vezetőinek részvételével. Templomunk falai között évtizedes távlatban Zsidó–Keresztény–Iszlám Vallásközi előadássorozat, szabadegyetem működik hónapról hónapra. Évente két alkalommal pedig zsidó–keresztény–iszlám konferenciát szervezünk a Keresztény–Zsidó Társaság és az Avilai Nagy Szent Teréz Templom közös szervezésében. 2013-ban jelent meg a „Terézvárosi Vallásközi Évkönyv” Szécsi József szerkesztésében. Jelen kötetünk már a sorozat negyedik tagja, mely reméljük, hogy kerületünkben, a Terézvárosban, fővárosunkban Budapesten, hazánkban Magyarországon hozzájárul a vallásközi párbeszéd békességszerző munkájához!

Jertek énekeljünk az Úrnak!¹

95. zsoltár

**Lechu neránnená IÁdonáj, náriá lecur jisénu!
Jertek, énekeljünk az Úrnak, zenéljünk segélyünk Szirtjének!**

2015 a megpróbáltatások és a csoda éve volt. Folytatódott a Közel-Keleti térség átkos háborúja, Európában és a világ más részein iszlám szélsőségesek erőszakos akciói. Sok keresztény, kifejezetten kereszténysége miatt halt mártírhálált. Az európai migráció máig le nem zárt és még sokáig le nem zárható gyakorlati és elvi, morális problémákat vetett fel.

A vallásközi párbeszéd, mint kérdéskör felértékelődött, de úgy látszik, van némi késés, a kereszténység számára mintegy 2000 év. A két évezred teológiai antijudaizmusa után nagyon nehéz világot alakító tényezővé válni. Egy új folyamat indult el a II. Vatikáni Zsinattal. 2016. december 10-én pedig a Szentszék „Zsidósággal való kapcsolatokért felelős bizottsága” egy dokumentumot hozott nyilvánosságra, melynek címe az újszövetségi római levél 11,29-es verse: „Mégbánhatatlanok ugyanis Istennek ajándékai és elhívása!” Alcíme: „Reflexiók a katolikus-zsidó kapcsolatok teológiai kérdéseiről a „Nostra aetate” 50. évfordulójára”.

Az új vatikáni irat arról ír, hogy Jézus Krisztus halálán és feltámadásán keresztül minden ember részesül az üdvösségben, mindenki megváltást nyert. Az irat kifejti, hogy jóllehet a zsidók nem hisznek Jézusban, mint egyetemes Megváltóban, nekik is részük van az üdvösségben, mert Istennek ajándékai és elhívása visszavonhatatlan (vö. Római 11,29). Az, hogy ez miként valósul meg, az Isten üdvözítő tervének titka - mondja a dokumentum. Kijelenti továbbá az irat, hogy amikor a katolikusok a zsidókkal folytatott párbeszédben tanúságot tesznek a Jézus Krisztusba vetett hitükről, tartózkodnak a térítés és a missziós hiterjesztés minden aktív kísérletétől

1 Elhangzott az budapesti Avilai Nagy szent Teréz templomban az V. Keresztény–Zsidó Imaórán 2016. jan. 24-én.

a zsidókkal. Az irat kijelenti, hogy a katolikus egyház nem irányoz elő a zsidók felé irányuló semmiféle intézményes missziót.

A szöveg természetes módon kérdéseket vet föl. A zsidóság a hellenisztikus időkben térítő, missziós vallás volt, ez azonban a kereszténység politikai térnyerésével megszűnt. A kereszténység Jézus missziós parancsa alapján történelme folyamán misszionált és misszionál, az iszlám, mint harmadik monoteista vallás szintén misszionál.

A meggyőződés átadásáról a következő mondható el. Ha nem szólok egy szót sem, akkor is információt bocsájtok ki magamból. Nem az a probléma, hogy információk, hanem az, hogy hogyan, miként. Mindenkinek van valamiféle meggyőződése, ha eszerint él, akkor, ha erre készítetése van, jogosult annak átadására másoknak. Ha a másik erre azt mondja, hogy nem kér belőle, akkor nem erőszakolhatom rá a meggyőződésemet.

A zsidósággal van egy külön probléma, ti. 2000 éve akarja a kereszténység megtéríteni és 2000 éve ugyanazok a teológiai problémák választanak el bennünket egymástól. Ehhez hozzájöttek a középkori törvények, üldözések, a végén pedig a vészidőszakba jelenlévő szellemi, emberi hozzáállás. A zsidóság a 70. évi II. Szentély elpusztulása után diaszpórában élve viszonylag jól ismeri a keresztény vallást, ez fordítva már nem áll, jóval hiányosabbak az ismeretek. A lényeg az, hogy a zsidóság általában nem kér a térítésből.

Évekkel ezelőtt történt egy Pest megyei faluban, hogy a lakosság rájött, hogy egy öreg néni a faluban zsidó. Rávetették magukat, hogy megtérítsék. A néni teljesen kikészült. A falu egy kisebb része volt gyakorló vallásos, a nagyobbik meg sehogy, de az az egy zsidó az probléma volt. A bibliai próféta látomásában a népek egykor majd megtérnek Sionra, a zsidósághoz jönnek. Pál apostol ezt megfordította, ti. majd ha a zsidók betérnek Krisztushoz, akkor jön el az idők vége. A XI. században Európában sok keresztény, köztük klerikusok betértek a zsidóságba. Ezt több rabbi úgy értékelte, hogy közel van a Messiás eljövetele.

Úgy gondolom, hogy mindenki átadhatja nézeteit a másoknak, ha ezt életében megvalósította és a másik erre fogadóképes. Persze mindig lesznek kiscserkészek, akik átviszik az öreg nénit az úton, bár esze ágában sincs átkelni.

Könyv-vallások vagyunk, szükséges, hogy mindig visszatérjünk a kiindulópont-hoz, a szent iratokhoz, így a vatikáni dokumentumban szereplő páli vessorhoz is. Tudnunk kell, hogy ezek a gondolatok, 2000 évvel ezelőtt egy adott korban születtek meg, mely gondolatoknak bölcsője az ókori zsidóság szent iratrendszere és a napi gondolkodás, filozófia volt. Könyv-vallásokként ma is ez az utunk: őse-

ink szent írott és szóbeli hagyományát életet adó kapcsolatba kell hozni napjaink kihívásaival és jogos elvárásaival.

A világ 25 vezető ortodox rabbi-tekintélye nyilatkozatot adott ki a 2015. december 6-án, Hanuka ünnepének első napján. Az irat kijelenti: „Felismerjük, a II. Vatikáni Zsinat óta a katolikus egyház tanításai a zsidó vallásról alapjaiban és végérvényesen megváltoztak... A „Nostra aetate” 50 évvel ezelőtti kihirdetése a kiengesztelés folyamatát indította el közösségeink között. A „Nostra aetate” és az ennek szellemiségét követő hivatalos egyházi okmányok egyértelműen elutasítják az antiszemitizmus minden formáját, megerősítik Isten és a zsidó nép felbonthatatlan szövetségét, elutasítják az istengyilkosság vádját és a keresztények és zsidók közötti egyedülálló kapcsolatot hangsúlyozzák... Ahogy azt Maimonidész és Juda Halévi is tette, mi is elismerjük, hogy a kereszténység létrejötte nem hiba vagy véletlen műve, hanem isteni akarat eredménye volt és ajándék a nemzeteknek... Bennünket, zsidókat és keresztényeket sokkal több minden köt össze, mint ami elválaszt...”

2015. december 10-én Hanukka ünnepének 5. napja volt. Nész Gádól Hájá Sám – Nagy Csoda Történt Ott! – mesélte a trenderli, Hanuka ünnepének játéka. Ezen a napon jelent meg az új, a zsidósággal kapcsolatos vatikáni dokumentum. Azóta Ferenc pápa a római zsinagógában is járt. A zsidóság türelmes nép, 2000 évenként egy-egy csoda nem árt. A Talmud egyik verssora szerint: „Nem minden órában történik csoda..” (Megilla 7 b), de ahogy Pesten mondják: Volna rá igény!

**Lechu neránnená IÁdonáj, náriá lecur jisénu!
Jertek, énekeljünk az Úrnak, zenéljünk segélyünk Szirtjének!**

Az Örmény Genocídium 1915–2015¹

Ákontz-Kövér István velencei mechitarista főapát-érsek és Kiss Ernő, aradi vértanú rokonaként, az erdélyi örmény-magyar diaszpóra egyik legöregebb képviselőjeként és annak a hűségnek élő tanújaként állok itt Önök előtt és nyitom meg az Örmény Genocídium centenáriumi konferenciáját Budapesten, amely megtartotta örménynek és magyarnak az Ákontzokat, Vertánokat, Vikolokat, Zakariásokat, Kabdebókat, Kopárokat, az erzsébetvárosi Csíkyeket, Gajzágókat, Lázárokat, Novákokat, Császárokat, Dávidokat és amely hűségnek mostantól fogva Önök is letéteményesei.

1915 tavasza és ősze között az Oszmán Birodalomban élő örményeket – kereszténységük miatt, amelyet már 1600 éve őriztek – a török kormány megsemmisítette. Először meggyilkolták az örmény értelmiségieket: tanárokat, egyháziakat, újságírókat, kereskedőket, bankárokat, ügyvédeket, politikusokat, írókat, művészeket, orvosokat, fogorvosokat, gyógyszerészeket, építészeket. A katonakorú férfiakat a hadseregben lemészárolták. A szellemi vezetők és fizikai védelmezők nélkül maradt testvéreinket – nőket, gyermekeket és időseket – lakóhelyeikről evakuálták. Ezt végrehajtandó az oszmán birodalmi belügyminisztérium létrehozott egy „különleges szervezetet” börtönből kiengedett bűnözőkből, gyilkosokból. A kitelepítendő örmény lakosságnak azt hazudták, hogy csak átmeneti intézkedésről van szó, és visszatértükig házaikat és ingóságait megőrzik. A 15 év feletti fiúkat és a már nem katonakorú, de még erejük teljében lévő férfiakat elkülönítették és tömegesen kivégezték. A nép maradékát halálos, több száz kilométeres menetre kényszerítették a szíriai sivatagon át Aleppo felé. Azokat a nőket és gyermeklányokat, akik nem haltak bele a kimerültségbe, a szomjúságba és éhezésbe, megerősítették és rabszolga-piacokon értékesítették. Egész családok választották akkor inkább az öngyilkosságot. Voltak, akiket marhavagonokba zsúfolva deportáltak. A túlélőket az észak-szíriai Aleppóból az iraki és szíriai sivatagba hajtották és kivégezték. Abból az időből 25 koncentrációs és kivégző tábor létezéséről tudunk.

1 Megnyitó beszéd a budapesti Terézvárosi Avilai Nagy Szent Teréz Templomban rendezett tudományos konferencián 2015. november 16-án.

Az Örmény Genocídiumban, amely a náci Endlösung mintája lett, másfél-millió ártatlan: a világon élő örmények egyharmada halt mártírhalált. Elpusztult a törökországi örmény kultúra és vallás, a templomok, iskolák, könyvtárak. Amikor idén, 2015. májusában megnyílt az 56. Velencei Művészeti Biennálé, és Örményország elnyerte a legjobb nemzeti kiállításnak járó Arany Oroszlán díjat, arra gondoltam, hogy Isten a művészeket a remény építőinek rendelte.

Joszip Mandelstam, orosz-zsidó költő, aki 1938-ban a sztálini terror áldozatául esett, 1930-ban íródott, Örményország című költeményéből idézek. A fordítást néhai földim, a fiatalon elhunyt Baka István készítette.

„.....

*Ó, jaj vak vagyok, és a fülem már hallani nem mer,
nincs más színem: a minium és a rekedt szavú okker.*

*És csudamód ma a hajnali örmény tájra visz álmodom,
megnézném, hogyan élnek a csöpp cinegék Jerevánban,*

.....

*Ó, Jereván, Jereván! A madár rajzolt, vagy a tájra
gyermekmód színezett az oroszlán lágy ceruzája?*

.....

*Nem látlak téged soha többé,
örményországi vaksi égbolt,
s nem nézhetem már hunyorítva
az Ararátod úti sátrát,
s többé nem nyílnak ki előttem
gölcncsér-könyvtárakban a csodás
föld üreges könyvei, amelyekből
az első emberek tanultak.*

.....”

Végezetül elmondom Önöknek, hogy az Örmény Genocídium 100. évfordulója emléknapiján, 2015. április 24-én az Örmény Apostoli Egyház szentté avatta a másfél millió vértanút és 19 óra 15 perckor 100 harangütéssel emlékezett az 1915-ös népirtásra, és a diaszpórában lévő templomokban is százsor megszólaltak a harangok azon a napon, helyi idő szerinti 19 óra 15 perckor.

Ezekkel a szimbolikus harangszókkal megnyitom a konferenciát.

FÉNYES Balázs

egyetemi adjunktus, Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem

Segítő–Társ

A *midrás* szerint az Ö-való azért teremtette a világot, hogy a *Sechina* – az *I-teni Jelenlét* -lakhelyen legyen. Csakhogy:

- ▶ *Odom horison*, az *Első Ember* vétke miatt a *Sechina* visszahúzódott az *első Mennysországba*,
- ▶ *Enos* nemzedékének vétkei miatt a másodikba,
- ▶ a vízözön nemzedékének vétkei miatt a harmadikba,
- ▶ a Bábeli Torony és az azt követő szétszórás nemzedékének vétkei miatt a negyedikbe,
- ▶ az *Avrohom* idejében élő egyiptomiak gonoszsága miatt az ötödikbe,
- ▶ *Szdom* és a környező városok vétkei miatt a hatodikba,
- ▶ a *Mose rabénu* idejében élő egyiptomiak gonoszsága miatt a *Sechina* visszahúzódott a hetedik *Mennysországba*.

Mindazonáltal hét *cadik* visszahozta a *Sechinát* ebbe a világba. *Avrohom* a hatodik *Mennysországba*, *Jicchok* az ötödikbe, *Jákov* a negyedikbe, *Lévi* a harmadikba, *Kehosz* a másodikba, *Amrom* az elsőbe. Végül – amikor *Mose rabénu* felállította a *Pusztai Frigysátort*, a *Miskánt* – a *Sechina* ismét leszállt a földre.¹ Bár a *Sechina* a *Miskánon* nyugodott, az Ö-való *Dicsősége* onnan szétsugárzott az egész világra.²

A Tóra szerint, az Ö-való a hatodik napon teremtette az embert.³ Felmerül a kérdés, hogy miért „csak” a hatodik napon került sor az ember teremtésére, hiszen a Teremtés célja valójában az Ö-valót szolgáló ember megteremtése volt. A probléma még bonyolultabbá válik, ha figyelembe vesszük, hogy egy *midrás* szerint,

1 *Berésisz Rabba* 19:7; *Peszikta deRav Kahana* 1:2.

2 *Uo.* 2:2.

3 *Berésisz* 1:6-7.

az Ő-való mindjárt a Teremtés kezdetén megteremtette az *Első Embert*,⁴ de csak a hatodik napon fűjt bele lelket.⁵

A Talmudban érdekes választ találunk kérdésünkre. Eszerint az Ő-való azért „csak” a hatodik napon teremtette az *Első Embert* (illetve fűjt bele lelket), hogy az eretnekek ne mondhassák: több uralom van az égben – vagyis hogy az ember mintegy társa lett volna az Ő-valónak a Teremtés művében.⁶

Ily módon viszont, a hatodik napon teremtett ember uralkodhat az összes teremtményen:

„*És töledek való félelem s rettegés legyen a föld minden állatján és az ég minden madarán, mindenben, a mi mozog a földön és mind a tenger halain: kezetekbe adattak*”.⁷

A *Midrás* szerint ugyanezért nem teremthette az Ő-való az első napon az angyalokat sem, nehogy azt mondhassa valaki, társai voltak a Teremtés művében.⁸ Tehát az angyalok egy részét a második a többit pedig az ötödik napon teremtette.⁹

Egy másik *midrási* hely megpróbálja másfelől megközelíteni a problémát. „Eretnekek megkérdezték Rabbi Szimlajt, ...hogyan kell értelmezni a következő *poszuqot*: »*És mondta I-ten: Alkossunk embert...*«?¹⁰ Olvasd csak, ami utána áll, válaszolta: nem az van írva, hogy 'És istenek teremtettek (*vajivrou* – többes szám) embert', hanem az hogy »*És I-ten teremtette*«¹¹ (*vajivro* – egyes szám).” És Rabbi Szimlaj hozzátette: „Minden olyan helyen ahol [a Tóra látszólag] támpontot nyújt az eretnekeknek, ugyanott megtalálható a cáfolatuk is”.¹²

Ezek szerint, a szent szöveg bár látszólag lehetőséget nyújt az eretnek értelmezés számára, egyrészt ezt azonnal megcáfolja a nyelvtan – a második *poszuqban* sze-

4 Csak utalok a közismert tényre, hogy a Szent Szövegben nem szerepel az – európai Biblia-fordításokban meghonosodott - *Ádám* név. A héber szöveg szerint az Ő-való megteremtette az *Embert*. A héber *ádám* szó nem tulajdonnév, egyszerűen - a föld porából teremtett - embert jelenti.

5 *Jalkut Simoni Berésisz* 34.

6 *bSzanhedrin* 38a, *Jalkut Simoni* 270.

7 *Berésisz* 9:2; *Bamidbor Rabba* 12:4. A bibliai idézetek fordításai az úgynevezett *IMIT-Bibliából* valók. *Teljes kétnyelvű (héber-magyar) Biblia két kötetben*. Változatlan utánnomás. Budapest: Makkabi Kiadói Kft. 1994². A talmudi illetve a rabbinikus irodalomból vett egyéb idézetek saját fordításaim.

8 *Midrás Tehilim Buber* 24:4.

9 *Berésisz Rabba* 3:8.

10 *Berésisz* 1:26.

11 *Ibid.* 1:27.

12 *Berésisz Rabba* 8:9.

replő egyes számú igealak – révén, másrészt az első *poszuq* többes számú alakjával viselkedési modellt tanít: az Ő-való szerénységét mutatja, Aki a Teremtés előtt mintegy „konzultált” a mennyei *Bész Din* angyali tagjaival.¹³

A probléma több más összefüggésben is megjelenik a rabbinikus irodalomban.

*

A héberül *Targum Sivimnek* [’a Hetvenek által fordított’], latinul *Septuagintának* nevezett görög nyelvű Tórafordítás keletkezését elbeszélve, a Talmud több helyen is megemlíti, hogy a fordítás során több apró, főleg nyelvtani jellegű változtatást eszközöltek a szövegen.¹⁴ Tették ezt azért, hogy a görögök által félreérthető-félre-magyarázható szövegrészeket egyértelművé tegyék. Ezek között elsőként sorolja fel a Talmud a Tóra első három szava sorrendjének megváltoztatását: „*Berésisz boro Elokim*” helyett *Elokim boro berésisz*.¹⁵ *RÁSI*, a tizenegyedik századi nagy Tóra- és Talmud-komentátor kifejti, hogy erre ismét csak az eretnekek miatt volt szükség, nehogy ezek félreértelmezzék a szent szöveget és arra a következtetésre jussanak, hogy több uralom van a világ felett és az első (*berésisz*) teremtette a másodikat (*Elokim*). Hasonlóképpen megváltoztatták az *Első Ember* teremtésével kapcsolatos szövegrészt: „*Násze Odom becalmėnu kidmuszėnu*” [’Alkosunk embert, képünkre, hasonlatosságunk szerint’] helyett „*Esze odom becelem uvádmusz*” [’Alkotni fogok embert, képmásra és hasonlatosságra’]. Itt nyilvánvalóan a ’királyi többest’ változtatták egyes számra, nehogy – az I-tennév nyelvtanilag többes számú alakjával együtt – ismét félreértelmezhető legyen a szent szöveg.

*

A Szináj-hegyi kinyilatkoztatás kapcsán azt olvassuk a Tórában, hogy amikor az Ő-való leszállt a hegy tetejére, előbb felhívta Magához *Mose rabėnut*, majd

13 *RÁSI Berésisz* 1:26-hoz.

14 *bMegila* 9a, *Maszechesz Szoferim* 1:7. Valójában, a Talmudi történet szerint, 72 Bölcs készítette a fordítást PTOLEMAIOSZ II Philadelphosz (i. e. 285–247) számára. A *Septuaginta* keletkezésének történetét az úgynevezett *Ariszteasz*-levél ismertette meg a világgal, amit viszont a zsidó világ nem ismert egészen a reneszánszig. Csak érdekességként említem meg, hogy – ugyancsak a Talmud idézett helye szerint – a tiltott állatok felsorolásából kihagyták az *arneveszt* (’nyúl’; *Vájikró* 11:6; *Devorim* 14:7), mert a görög fordítást megrendelő Ptolemaiosz feleségének neve *nyulat* jelentett, és nehogy a király azt mondhassa, a zsidók gúnyt űznek belőle. Csupán részletkérdés, hogy a *midrás* (*Vájikró Rabba* 13:5) ugyanezt Ptolemaiosz anyjával kapcsolatban mondja, míg a Soncino Talmud-fordítás kommentárja szerint (*ad loc.*) apjának neve jelentett görögül *nyulat*. Meg kell továbbá említeni azt a különös tényt, hogy a Talmudban felsorolt változtatások nem szerepelnek a *Septuaginta* mai szövegében.

15 *Berésisz* 1:1.

leküldte.¹⁶ A *Midrás* szerint erre azért volt szükség, hogy amikor elhangzik az első parancsolat, amikor az Ö-való – úgymond – „bemutatkozik” („*Én vagyok az Ö-való, a te I-tened, aki kivezettelek Egyiptom országából, a rabszolgák házából*”),¹⁷ senki se álljon Mellette, senki ne mondhassa, hogy valójában *Mose rabénu* beszélt a hegy tetejéről a néphez.¹⁸

*

Meglepő módon, a rabbinikus irodalomban a fentieknek ellentmondani látszó kijelentésekkel is találkozunk.

A Tóra kiemelt fontosságot tulajdonít a bírák igazságos ítélezésének:

*„Bírákat és tisztviselőket tégy magadnak mind a kapuidban... hogy ítéljék a népet igaz ítélettel...Igazságot, igazságot kövess...”*¹⁹

A Talmud szerint, ha egy bíró az igazság szerint hoz igazságos ítéletet, az Írás olybá veszi, mintha az Ö-való társává vált volna a Teremtés művében.²⁰ A rabbinikus hermeneutika egyik gyakran alkalmazott szabálya – az ún. *gzéro sovo* - szerint, ha egy bizonyos kifejezés két különböző szövegösszefüggésben fordul elő a Szentírásban, akkor az egyik helyről következtetni lehet a másikra. Itt a *reggel és este* szavak egymás melletti két előfordulására történik utalás az alábbi két verssorban:

*„Volt pedig másnap, leült Mózes törvényt tenni a nép között; és ott állott a nép Mózes mellett reggeltől estig”,*²¹

illetve

*„És lett este és lett reggel: egy nap”*²²

Ugyancsak a Talmud szerint, aki imádkozik pénteken este és recitálja a „*Vájchulu...*” kezdetű tórai szakaszt, azt az Írás szintén olybá veszi, mintha az Ö-való társává vált volna a Teremtés művében.²³ A Teremtéstörténetet lezáró szakasról van természetesen szó:

16 *Semosz* 19:20-24.

17 *Ibid.* 20:2.

18 *Semosz Rabba* 28:3; *Pirké deRabbi Eliézer* 41.

19 *Devorim* 16:18-20.

20 *bSabbosz* 10a.

21 *Semosz* 18:13.

22 *Berésisz* 1:5.

23 *bSabbosz* 119b.

„Így befejeztetett az ég és a föld és minden seregük...”²⁴

Itt a Talmud egy másik hermeneutikai eljárást használ: az – ugyancsak a Szináj hegyről származó - *al tikré* következtetési módszert. Ennek lényege, hogy valamely szó *masszoretikus* olvasatának megváltoztatásával a mondatnak a szószertintől eltérő értelmezését nyerhetjük. Jelen esetben a *vájchulu*” [befejeztetett] helyett „*vájchallu*” [befejezték] olvasattal nyert többes számot úgy értelmezhetjük, hogy az Ö-való és a szakaszt recitáló egyén.

A *Midrás* szerint, aki megfelelően megtartja a Tórában elrendelt ünnepeket, azt az Írás olybá veszi, mintha társa lenne az Ö-valónak a Teremtés művében.²⁵ Ismét a *gzéero sovo* néven ismert hermeneutikai eljárás kerül alkalmazásra. A Teremtés kapcsán az áll:

„...azon a napon, melyen alkotta [tkp. 'csinálta' - *ászosz*] az Ö-való I-ten a földet és az eget”.²⁶

A Tóra által előírt ünnepeken bemutatandó áldozatok felsorolásánál²⁷ minden alkalommal a „*mutassatok be*” [*vehikravtem*] kifejezés áll, egyedül *Ros hasonó* kapcsán szerepel a „*csináljatok*” [*vaasziszem*] szó.²⁸ Az eltérő szóhasználat oka, hogy az Ö-való *tisré* hónap elsején, *Ros hasonó*kor teremtette a világot, pontosabban fejezte be a Teremtés művét.

A látszólagos ellentmondást könnyű feloldani. Az első két esetben, a Teremtés illetve a Kinyilatkoztatás kapcsán döntő fontosságú volt egyértelművé tenni, hogy az Ö-való (Egy)maga teremtette a világot, és Ő maga nyilatkoztatta ki parancsolatait a Szináj-hegyen a zsidó népnek. A második két esetben viszont arról van szó, hogy ha egy Bíró az Ö-való által kinyilatkoztatott igazságos törvények alapján igazságosan ítél (hiszen, a Talmud szerint, az Ö-való pecsétje igazság),²⁹ továbbá ha valaki a *Vájchulu* szakasz recitálásával tanúságot tesz a Teremtés művéről, illetve a Teremtés évfordulóján bemutatja az erre (és Ábrahám ugyanezen a napon bemutatott áldozatára) emlékeztető áldozatot, ezzel mintegy részesévé válik a Teremtés művének.

*

24 *Berésisz* 2:1-3.

25 *Midrás Lekach Tov Pinchasz* 136b.

26 *Berésisz* 2:4. Kiemelés tőlem.

27 *Bamidbor* 28-29-dik fejezet.

28 *Uo.* 29:2. Kiemelés tőlem.

29 *bSabbosz* 55a; *bJoma* 69b; *bSanhedrin* 64a.

A közismert talmudi történet szerint Hillél azt tanította, hogy a teljes Tóra foglalata a „*Szeresd felebarátodat*” parancsa: ami gyűlöletes neked, ne tedd másnak – a többi csak ennek a magyarázata.³⁰

A *Midrás* szerint a két Kótábla közül az első az Ö-valót, míg a második a *Bné Jiszroelt* szimbolizálja. Ennek megfelelően, első Kótáblán az Ö-való és az emberek viszonyát szabályozó első öt parancsolat szerepel, míg a másodikikon az emberek egymás közötti viszonyaival kapcsolatos további öt található.³¹

A megtérés szabályainak ismertetése kapcsán a *RAMBAM* (R. MOSE BEN MAJMÚN, 1135–1205) kifejti, hogy a Szentély fennállása idején az oltáron bemutatott áldozatok szereztek engesztelést a parancsolatok megszegőinek, ha azok bűnbánattal megtértek. A Szentély pusztulása után egyedül a bűnbánatos megtérés (*tesuvo*) révén lehet az Ö-valót *Jom kippur*kor, az Engesztelés napján kiengesztelni.³² Ezen a napon bocsátotta meg az Ö-való az Egyiptomból kivonuló népnek az *aranyborjú* vétkét, ezért ezt a napot kijelölte az elkövetkező nemzedékek számára: ha bűnbánatos megtéréssel fordulnak hozzá, megbocsátja vétkeiket.³³ Sőt éppen azért nem akadályozta meg a népet az *aranyborjú*val való vétkezésben, mert meg akarta mutatni az elkövetkező nemzedékeknek, hogy még ilyen hatalmas bűnre is lehetséges a bűnbánatos megtérés.³⁴

A *RAMBAM* azonban – a *Misnát* követve – hozzáfűzi, hogy a *Jom kippur* csak az Ö-valóval szemben elkövetett bűnökre szerez – megtérés után – „automatikusan” engesztelést. Az embertársak ellen elkövetett vétkekre csak abban az esetben szerez engesztelést, ha az illető előbb kiengesztelte felebarátját, azaz bocsánatot kért tőle.³⁵

*

Természetesen a „*Szeresd felebarátodat*” parancsolata az ember feleségére is vonatkozik. Ahogy *Malachi* próféta mondja:

ő „*társnőd és szövetséges feleséged*”.³⁶

Ezért mondják a *Bölcsek*, hogy

30 *Vájikró* 19:18; *bSabbosz* 31a.

31 *Semosz Rabba* 41:7.

32 *RAMBAM Misné Tóra Hilchos Tesuvo* 1:3.

33 *Midrás Tanchuma Buber Ki Sziszo* 37.

34 *MAHARSHA* to *bAZ* 4.

35 *mJoma* 8:9; *RAMBAM Misné Tóra Hilchos Tesuvo* 2:9.

36 *Malachi* 2:14.

„az ember szeresse a feleségét mint saját magát, és tisztelje jobban mint saját magát”.³⁷

A Tóra szerint, az Ö-való azért teremtette az első nőt, mert látta,

„Nem jó, hogy egyedül legyen az ember...”³⁸

Ezért, úgymond az Ö-való,

„...alkotok számára segítőt, hozzá valót”.³⁹

A héber kifejezés – *ezer kenegdo* – nagyon nehezen lefordítható „szójátékot” rejt, amit a fordítások általában nem adnak vissza. Az úgynevezett *IMIT-Biblia* fenti fordítása mellett álljon itt néhány további változat.

Az 1973-ban kiadott úgynevezett Új katolikus Biblia-fordítás kettéválasztja a *poszuqot* így 2:18-ból az új 2:19-be kerül a vizsgált szövegrész:

„Alkotok neki segítőtársat, aki hasonló hozzá”.⁴⁰

A Károli-féle protestáns Biblia-fordítás ismét más megoldást kínál:

„...szerzek néki segítőtársat, hozzá illőt”.⁴¹

Az *ARTSCROLL-TANACH* modern angol fordítása inkább a Károliéhoz áll közelebb:

„...I will make him a helper corresponding to him”,

ami magyarul megint csak azt jelenti, hogy ’neki megfelelő segítőt’.⁴²

A probléma abban áll, hogy a héber *keneged* szó valóban fordítható ’hozzávalónak’, ’hozáillónak’ vagy akár ’megfelelőnek’, de egyúttal azt is jelenti, hogy ’el-lenére’, ’vele szemben’. Ezt a *Bölcsek* úgy értelmezték, hogy „Ha [a férfi] érdemes rá, [az asszony] segítőtje lesz, ha nem, ellene tesz”.⁴³

37 *bJevamosz* 62b.

38 *Berésisz* 2:18.

39 *Ibid.* Kiemelés tőlem.

40 *BIBLIA, Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*. Budapest: Szt. István Társulat, 1973. 20. o. Kiemelés tőlem.

41 *SZENT BIBLIA, azaz: I-tennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás*. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Az eredeti szöveggel egybevetett és átdolgozott kiadás. Budapest: Brit és Külföldi Biblia-Társulat, 1927, 6. o. Kiemelés tőlem.

42 *ArtScroll TANACH*. Ed. R. Nossou SCHERMAN. The Stone Edition. New York: Mesorah Publications, 1996, 1998, 2011, 5. o. Kiemelés tőlem.

43 *bJevamosz* 63a.

Végül arra a kérdésre kell válaszolnunk, hogy miért mondta az Ö-való,

„*Nem jó, hogy egyedül legyen az ember...*”.⁴⁴

A *Midrás* szerint, itt ismét arról van szó, hogy ne mondhasa senki, két uralom van a világon: az Ö-való egyedül uralkodik a fenti világban, az ember pedig egyedül uralkodik a földön. Ezért határozta el az Ö-való, hogy társat teremt az *Első Embernek*.⁴⁵

44 *Berésisz* 2:18.

45 *Pirké de Rabbi Eliézer* 12. *Vö. Berésisz Rabba* 21:5; *RASI Berésisz* 3:22-höz.

A Biblia az örmény hagyományban

A kereszténység Kr. u. 304-ben, III. Tiridatész (Kr. u. 287 k.–314 k.) alatt történt felvétele után a Biblia szent iratként fontos helyet tölt be az örmény irodalomban és kultúrában. Az örményeknek azonban jóval korábban meg kellett ismerkedniük a bibliai hagyománnyal, a Kr. u. 1. sz.-tól Szírián keresztül terjedő kereszténység által. Noha az ország még a kereszténység felvétele után három évszázadig vallási csatatér volt, a keresztény papok megismertették a népet a Biblia – mindenekelőtt az evangéliumok – tartalmával. Közülük meghatározó volt a kappadókiai születésű és neveltetésű Világosító szent Gergely prédikatori és térítő munkája, aki az új vallást az uralkodóval elfogadtatta.¹ Az első fordítások szerzői Szahak katholicosz (350 k.–439) és Meszrop Mastoc (361 k.–440) – az örmény ABC megteremtője (406) – tudós prédikátor voltak. A minták – mind az ABC, mind a fordítások tekintetében – a szír és a görög kultúrák voltak. Szahak és Meszrop a Biblia mellett liturgikus irodalmat és egyházatyákat is fordítanak, szírből és görögből. Joggal értékelhetjük ezt a korszakot szellemi-kulturális reneszánszként.

Magáról a fordításról való ismereteink ellentmondásosak. Meszrop Mastoc tanítványa, Koriun (5. sz.), mesterének tulajdonítja a fordítást, míg a később élt Horenaci Mózes (7. vagy 8. sz.) szerint Szahak és Meszrop voltak a fordítók. Úgy tudja, Szahak szírből fordított, mivel a perzsa király minden görög könyvet elégettetett. Koriun szerint a sietve készült fordítást Szahak és mások revideálták az epheszoszi zsinat (Kr. u. 431) után. A revízió alapjai görög kéziratok voltak.

A fennmaradt szövegek belső bizonyítékai alapján az állapítható meg, hogy a fordítás két vagy három szakaszban folyhatott. A legrégebbi szöveg (Arm 1) később alapos revízió tárgya lett, vagy új fordítást (Arm 2) készítettek. Ezek ószövetségi könyveket is magukba foglaltak – sőt, bizonyos könyvek – a Krónikák könyvei, Énekek éneke, Makkabeusok, Ben Szíra – két változatban is fennmaradtak; ezek egyike az Arm 1 szövegében található.²

1 A százánidák és a bizánciak egyaránt a saját vallásukat igyekeztek Armeniára erőltetni. A szír nyelv és irodalom tilos volt Nyugaton, és ugyanígy a görög Keleten. Kr. u. 387-ben felosztották Armeniát a parthus és Római Birodalom között.

2 A legkorábbi örmény bibliafordításokról l. Joseph M. Alexian, *Armenian Versions*, in: D. N. Freedman (ed.), *The Anchor Bible Dictionary*, New York, London: Doubleday, 1992, 6:805–808.

A legmodernebb tudományos kézikönyveket használták: Arm 2-ben a Genesis a Septuaginta hexaplai görög szövegén alapul. Órigenész Hexapla-jának hatása sok más könyvön is érződik (pl. Jób könyve).³ Az evangéliumok szövegét, amelyek mindennél fontosabbak voltak a fordítók számára, az Arm 2 fordításában görögből készítették. Az ószövetségi könyvek tekintetében az Arm 2 fordítása a Septuaginta kánonját követi, így olyan, apokrifnak nevezett szövegeket is tartalmaz (a 4Makk kivételével), amelyeket a héber Biblia nem ismer. Sőt, nagy számban fordítottak a Septuaginta kánonjában sem szereplő bibliai tematikájú, zsidó körökben keletkezett műveket is, és ezek nagy tekintélynek örvendtek. A kéziratok, amelyek alapján az örmény fordítások készültek, sajnos, nem ismertek. Ezra ún. negyedik könyve (4Ezra), valamint A 12 patriarcha testamentuma című gyűjtemény azonban számos középkori örmény kánoni listán szerepelnek, és a szövegeknek örmény kéziratai is maradtak fenn. Az újszövetségi apokrifek az Arm 2 szövegében egy korinthuszi levéllel (3Kor) bővültek.

Az apokrif irodalom körébe sorolt iratok bibliai tematikájú, tanító szándékú művek, amelyek valamilyen ok folytán mégsem váltak a sugalmazott könyvek gyűjtemények részeivé. Az okot nem annyira tartalmukban mint inkább talán hagyományozók körében kell keresnünk. Az apokrif irodalomhoz kapcsolódnak alexandriai Philón (Kr. e. 20 k.–Kr. u. 40 k.) művei is, amelyek szintén olvashatók örményül. Sőt, Philónnak van olyan műve, a Quaestiones in Genesisin (Kérdések a Teremtésről), amelynek teljes szövege ma is csak örmény fordításban olvasható, görögül nem maradt fenn. Philón mellett egyébként görög filozófusokat, Platón és Arisztotelészt is fordítottak. Az örmény kereszténység élénk kapcsolatot tartott a korabeli Kelet keresztény műveltségével: szerzetesei vagy Alexandria és Caesarea iskoláiban Eusebiosz görög nyelvű Egyháztörténet-e alapján tanulták a kereszténység történetét, vagy a szíriai Amida iskoláját látogatták.

Az ismert apokrifonok közül a legtöbbnek van ismert örmény fordítása – sőt, örmény szerzők művei részleteket őriztek meg máshonnan nem ismert apokrif művek szövegéből is; például egy máshonnan nem ismert Ezékiel-apokrifon egy részlete Nüsszai Gergelynél olvasható.⁴ A zsidó háború bukása után keletkezett, a katasztrófa okait kutató, Ezra negyedik könyve (4Ezra) címet viselő irat rendkívüli népszerűségét a késő-ókori világban mutatja, hogy a mű nemcsak latin, szír, kopt (töredékek), etióp, grúz, fordításban, hanem két, egymástól független arab

3 Órigenész, Kr. u. 240 k., szó szerinti összehasonlítása a héber Ószövetség, annak héber görög betűs átírása, valamint a görög Septuaginta és más görög fordításoknak (Aquila, Szümmakhosz, Theodotion) szövegeit. A Septuaginta ebben a gyűjteményben az 5. oszlop.

4 *Patrologiae graecae*, ed. J. Migne, 46, col. 208. A mű ókori idézeteiről l. J. H. Charlesworth, *The Old Testament Pseudepigrapha*, Garden City, New York: Doubleday 1983, I. 488.

változatban is fennmaradt.⁵ Örmény fordítása feltehetően görögből készült. A művet Ayirivanki Mehitar listája a kánoni könyvek között említi.⁶ Az örmény nyelvű változatnak korábban négy kézírata volt ismert, Velencéből – az ismert kéziratok száma ma ennek többszöröse.⁷ Feltehetően a grúz verzió is az örményen alapul (ezek a szövegek ugyanis a többi ismert változattól eltérnek).⁸

Ugyancsak az örmény Ezra-irodalom körébe tartozik az „Ezra kérdései” címen ismert irat.⁹ Objektív kritériumok alapján eldönthetetlen, hogy a mű más nyelvből készült fordítás-e (ebben az esetben héber vagy arámi eredetire menne vissza), vagy pedig az ismert apokrifák stílusában örményül írt mű. Valószínűleg az utóbbi – és az Ezra kérdései nem az egyetlen példáját jelenti az apokrif irodalomhoz szorosán kötődő, annak témáit és motívumkincsét használó, de örmény szerző által írt, és örményül fogalmazott alkotásoknak.

A tizenkét patriarcha testamentuma c. gyűjtemény darabjai az ószövetségi patriarchák, Jákob fiai szájába adott erkölcsi intelmeket tartalmaznak. A teljes gyűjtemény ma görögül ismert, és görög szöveg lehetett az örmény fordítás alapja is (a gyűjtemény egyes darabjai ma arámi nyelven is ismertek).¹⁰ A Genesis 2-3. hagyományával, az első emberpár életével foglalkozó legendás és tanító jellegű zsidó irodalomból kiemelkedő az Ádám és Éva élete c. irat, melynek az örmény

5 A kéziratokról és kiadásokról l. Charlesworth, i. m. I. 518. A szövegekről l. Charlesworth, i. m. I. 517–59; a latin verzió Jelenits István magyar fordításában az Apokalipszisek c. kötetben (Apokrif iratok, szer. Adamik Tamás), Budapest: Telosz kiadó 1997, 17–46. oldalakon olvasható.

J. Issaverdens, *Uncanonical Writings of the Old Testament*, Venice 1901, 481–691; M. Stone, *The Armenian Version of IV Ezra*, University of Pennsylvania Armenian Texts and Studies, 1, Missoula, Mt. 1979. c. könyvében további tizenöt kéziratról ad számot.

6 Michael Edward Stone, *Armenian Canon Lists III: The Lists of Mechitar of Ayirivank` (c. 1285 C.E.)*, Harvard Theological Review (HTR), 69 (1976), 289–300.

7 J. Issaverdens, *Uncanonical Writings of the Old Testament*, Venice 1901, 481–691; M. Stone, *The Armenian Version of IV Ezra*, University of Pennsylvania Armenian Texts and Studies, 1, Missoula, Mt. 1979. c. könyvében további tizenöt kéziratról ad számot.

8 Az örmény kéziratok hagyomány egyébként a művet néha 3Ezrának nevezi, míg más keresztény hagyományban használatos a 2Ezra elnevezés is. A szövegekről l. Charlesworth, i. m., 1:518-19. Ezra negyedik könyvéről l. M. E. Stone Esdras, Second Book of, in: *The Anchor Bible Dictionary* 2:611–614.

9 Charlesworth, i. m., 1: 591–99

10 A mű görög nyelvű szövegének első, és máig alapvető kiadása: R. H. Charles, *The Greek Versions of the Testaments of the Twelve Patriarchs*, Oxford 1908; Hildesheim 1960. Az örmény fordítás kézíratairól l. Charlesworth, i. m. 1:776. A qumráni (holt-tengeri) tekercsek között héber és arámi testamentum-töredékekre bukkantak. A szövegek – Júda, József, Naftáli, Lévi testamentumai – hasonló tartalmúak a görög fordításokból ismert hasonló című művekével. Közöttük van olyan testamentum – Qaháté – amelynek görög fordítása nem ismert. A testamentumok magyar fordítását és kiadásait l. Fröhlich I., A qumráni szövegek magyarul, Piliscsaba: PPKE 1998, 224–233.

fordítás egyik jelentős változatát képviseli.¹¹ Az örmény hagyomány megőrizte az ószövetségi prófétákról szóló legendákat tartalmazó Vitae Prophetarum címen ismert gyűjteményt¹², a Báruk negyedik könyve (4Báruk) című iratot,¹³ és nem utolsósorban az ókori irodalom bestsellerének számító Ahiqár-regény szövegét. Az Ahiqár-regény címadója, a bölcs udvarnok, Ahiqár neve először a Kr. e. 7. sz.-ban bukkan fel mezopotámiai forrásból. Az Ahiqár névvel összekapcsolt elbeszélés és bölcs mondások gyűjteményének legkorábbi ismert szövege a Kr. e. 5. sz.-ból származik, és az Asszuán közelében fekvő egyiptomi Elephantinében találták meg, az ottani zsidó határőr-kolónia iratai között.¹⁴ A mezopotámiai eredetű és tematikájú mű rendkívüli népszerűségét és más művekre gyakorolt hatását bibliai példák is tükrözik: Eszter könyvének az egymással rivalizáló főhivatalnokokat bemutató szála, valamint Tóbit könyve, amely a név szerint említett Ahiqárt Tóbit unokaöccseként mutatja be, és a történet fordulópontjain utal történetére).¹⁵ A mű örmény fordítása a szír hagyományra megy vissza, és az arámihoz igen közel álló szöveget ad, szemben a többi ismert változattal.¹⁶

Az egyiptomi zsidó közösségekben keletkezett művek ugyancsak korán ismertté váltak az örmény műveltségben is. József és Aszenet történetét egyiptomi zsidó szerző írta, görögül.¹⁷ A regényes motívumokat és a bölcsesség-irodalom elemeit egyaránt tartalmazó történet alapjául a Genesis József-története (Gen. 35, 37-50) szolgált. Ugyancsak egyiptomi zsidó és ugyancsak görögül írta a Makkabeusok harmadik könyve (3Makkabeusok) címen ismert elbeszélést, melynek az eredetét inkább parafrázáló örmény fordítása a Kr. u. 400–600 közötti években készül-

11 A műről I. M. E. Stone, *The Death of Adam – An Armenian Adam Book*, Harvard Theological Review 59 (1966) 283–91.

12 A különböző fordításokról és szövegváltozatokról I. Charlesworth, i. m. 2:379.

13 A fordításokról és kéziratokról I. Charlesworth, i. m. 2:413.

14 A mű első kiadása: E. Sachau, *Aramäische Papyrus und Ostraka aus einer jüdischen Militär-Kolonie zu Elephantine*, 1-2, Leipzig 1911, standard kiadása: A. E. Cowley, *Aramaic Papyri of the Fifth Century B. C.*, Oxford 1923. A történet szerint Ahiqár Szín-ahhé-eriba (Szanhérib) és Assur-ah-iddina (Esarhaddon) asszír uralkodók kancellárja volt. Saját gyermeke nem lévén örökbe fogadta unokaöccsét, Nádábot (Nadint) akit sajátjaként nevelt, hogy az majd hivatalát is örökölje. Az ifjú azonban, hogy hamarabb juthasson nagybátyja örökébe, hamis módon árulással vádolja be Ahiqárt. Esarhaddon halálra ítéli Ahiqárt, akiben azonban a hóhér korábbi jótevőjét ismeri fel, ezért megmenti. A mű végén kiderül az igazság, Ahiqár visszatér, a gonosz Nádáb pedig megbűnhődik.

15 Tóbit 1:22, 11:17, 14:10

16 A különböző nyelvű változatok szövegét I. J. R. Harris, F. C. Conybeare, A. S. Lewis, *The Story of Ahiqar*, Cambridge 1913.

17 M. Philonenko, Joseph et Aséneth: *Introduction, texte critique, traduction et notes*, SPB 13, Leiden: Brill 1968. A műről I. Gideon Bohak, *Joseph and Aseneth and the Jewish Temple in Heliopolis. Early Judaism and its Literature* 10, Atlanta, Georgia: Scholars Press, 1996.

hetett.¹⁸ A fordítás és az örmény hagyomány alapja a mű görög szövege lehetett, minthogy ezt az iratot sem Jeromos Vulgatája, sem a későbbi katolikus Bibliák nem tartalmazzák.

A Makkabeusok negyedik könyve (4Makk) címen ismert palesztinai zsidó mű óriási hatást gyakorolt a keresztény martirologiai irodalomra.¹⁹ Míg a zsidó hagyomány a rabbinikus irodalom kora (Kr. u. 1–2. sz.) után teljesen megfeledkezik róla, addig a keleti és nyugati keresztény egyházatyák – az örmény Nazianci Gergely, Aranyszájú Szt. János, valamint a nyugati Ambrosziosz és Augustinus – körében jól ismert és gyakran idézett mű. Az egyházatyák nemcsak ismerik, hanem kereszténynek is elfogadják, a Makkabeus-fölkelés korának zsidó mártírjaiban keresztény protomártírokat látván.

Az előző rövid áttekintésből is kitetszik, hogy az örmény hagyomány az ókori keleti kultúra igen széles köréből merített, lehetőség szerint közvetlen források alapján. Ez a folyamat folytatódik a Kr. u. 5. sz.-tól kezdve bőségesen dokumentált önálló örmény nyelvű irodalom műveiben – Agathangelosz krónikáiban, életrajzokban, és mártír-legendákban, valamint a Kr. u. 7. vagy 8. században élt Movszesz Horenaci (Khorénéi Mózes) monumentális krónikájában.²⁰ Horenaci tanulmányait az egyiptomi Alexandriában végezte, és krónikájában népének történelmét örökíti meg, a kezdetektől – a bibliai történetíráshoz hasonlóan – az önálló királyság megszűnéséig (Kr. u. 428). Saját szavai szerint, bár jól ismeri a „babilóni”, azaz mezopotámiai hagyományt (ennek művében számos igazolását adja), mégis inkább a görög történetírókat kívánja követni. Krónikájában, annak egész felépítésében azonban több esetben bibliai mintákat követ – ezeket nyilván nem számítja az egyéb „keleti” hagyományokhoz. Az örmény nép leszármaztatásához Gen 10 nemzetségtáblája, a Noé fiaitól származók listája szolgált alapot. Későbbi keresztény krónikáirók más népek leszármaztatásához egyébként ugyanezt a forrást teszik kiinduló-alapnak. A Gen 10-ben szereplő személynevek – Noé három fia és leszármazottai nevei – ugyanis egyben nép-nevek is. Horenaci az örmények eredetét Noé harmadik fiához, Jáfethez – aki leszármazottai neveinek legtöbbszörében az indoeurópai népek neveit ismerhetjük fel – kapcsolja (§ 5).²¹ Thorgom

18 Görög szövege a Septuagintában olvasható; angol fordítása, bevezetővel Charlesworth, i. m. 2:509–529-ben található.

19 A szöveg történetét és az angol fordítást l. Charlesworth, i. m. 2:531–564.

20 Magyar fordítása: Chorenei Mózes, *Nagy-Örményország története*. Eredeti örményből fordította és magyarázó jegyzetekkel ellátta Szongott Kristóf, Szamosújvár: Todorán Endre „Aurora” könyvnyomdája, 1892.

21 Jáfet az indoeurópai népek – így a görögöknek is – ősatya a Genesis hagyományában (Gen. 10). Ugyanott Sém a sémi népek, Hám pedig az észak-afrikai népek őseként szerepel. A felosztás természetesen nem pontos, hiszen nem az érintett nyelvek rendszeres analízisén alapul. Egy-

fiaként, vagyis Jáfet dédunokájaként említi Hajkot: az Ószövetségben Jáfet egyik fia Gómer, az ő fia Togorma (Gen 10:2). A bibliai forrás Togorma leszármazottait egyébként nem nevezi meg, Horenaci tehát itt kiegészíti és továbbviszi a bibliai listát.

A Henok-hagyomány Horenaci művében: Az örmény identitás alapjául a bibliai mellett önállóan felhasznált biblikus témájú hagyomány szolgál. Horenaci elbeszélése szerint az emberiség történetének kezdetén, „...amikor az emberi nem sokasodni kezdett, terjeszkedni az ország egész területén a mérhetetlenül erős óriások között. Mert akkor az emberek nekivadulva döfték kardjukat társuk oldalába uralkodni akarván a másik felett is. Ekkor történt, hogy Bél az egész országot uralma alá tiporta. De Hajk nem akart neki behódolni Babilónban” (...).²² Hajk útnak indul Ajrarát földjére az északi vidékre. Egy hegy lábánál letelepszik; később unokájára, Kadmoszra hagyja ezt a helyet, ő maga pedig északnyugat felé továbbvonulva egy magaslaton telepszik meg; itt alapítja a Hajkassen nevű várost, székhelyét. „Bél, a Titán” (ez a jelző többször is szerepel Béllel kapcsolatban) pedig, miután már mindenkit uralma alá hajtott, elküldi az északi vidékre egyik fiát, hogy behódolásra bírja Hajkot. Hajk ezt visszautasítja; Bél erre felvonul ellene Babilónból, „mérhetetlen termetű harcos óriásaival”. Félelmetes dübörgéssel csap össze a két sereg. Hajk, a mesternyilázó eltalálja Bélt, akinek serege megfutamodik. Az ütközet színteréül szolgáló helyet Hajoc Dzor-nak „örmények völgyé”-nek nevezik mindmáig. A megölt ellenfelet Hajk tisztességgel temetteti el Harkban egy magaslaton. „Mi pedig hazánkat ősünkről, Hajkról Hajkh-nak nevezjük” megállapítással zárul az elbeszélés (§ 10-11).

A történet egyaránt tartalmaz a bibliai és az apokrif irodalomból származó motívumokat, valamint az ókori keleti és görög elbeszéléskincsből önállóan származó hagyományt. Az események datálása a bibliai időszámítás alapján történik: „amikor az emberek kezdtek elszaporodni a földön” (Gen 6:1). Ez a vízözönt közvetlenül megelőző kor, amikor az Isten fiai, akik „látták, hogy az emberek lányai szépek. Feleségül vették mindazokat, akik tetszetek nekik” (Gen 6:2). Ugyancsak a Genesis szövegében olvasható, hogy „óriások éltek akkor a földön, ... ezek a régi idők híres hősei” (Gen 6:4). Az óriás Bél alakja mindenképpen kapcsolódik a bibliai óriások hagyományához. Bél neve azonban a mezopotámiai hagyomány-

egy népet néha nem megfelelő csoportba sorol be, mint pl. Kanaánt, aki nem Sém, hanem Hám leszármazottjaként szerepel, ennek azonban az az oka, hogy a majdani Izrael ősei ne szerepeljenek az ellenségesnek tekintett kánaániakkal egy csoportban. Mindazonáltal Gen.10 listája alapján helytálló képet ad az ókori, Kr. e. 5. sz.-i Közel-Kelet népeiről és nyelveiről.

²² A Hajkról szóló hagyomány újabb fordítása olvasható: *Hajk és Bél harca. A régi örmény irodalom kincsestára I.* Válogatta, szerkesztette, a történeti és irodalmi bevezetőket írta Schütz Ödön, Budapest: Bibliotheca Caucasia, 1995, 40–43.

ból származik. Az „úr” jelentésű név eredetileg „Marduk bél”, „Marduk, az úr”, Babilón főistene nevének jelzője volt. Babilón annak a városnak a neve, melynek főistene az újbabilóni korban Marduk volt. A Biblia jól ismeri Marduk/Bél nevét. A Kürosz perzsa király által Kr. e. 539-ben elfoglalt Babilón bukásáról – amely egyben a zsidóságot fogságba vivő hatalmas újbabilóni birodalom bukását jelentette – számot adó kortárs zsidó próféta az újbabilóni birodalom összeomlását az országot védő istenek tehetetlenségének tulajdonítja, és a következőképpen jeleníti meg: „Leroskad Bel, összetörök Nebó. Bálványaikat állapotokra, barmok hátára rakják, úgy viszik súlyos teherként, kimerült állatok hátán. De leroskadnak, mind térdre rognak, nem tudják megszabadítani azokat, akik viszik őket, sőt maguk is fogságba jutnak” (Jes 46:1-2). Bél Dániel könyvében is szerepel, a Septuagintában a dánieli próféciákhoz kapcsolódó „Bél és a sárkány” c. elbeszélésben, amely az ószövetségi próféciákhoz hasonlóan az idegen bálványszobrok tehetetlenségét reprezentálja. Hajk félelmetes ellenségének személynevét tehát egy mezopotámiai istennév és az ahhoz kapcsolódó bibliai hagyomány ihlette.

Az óriások agresszív természetét – ahogyan Horenaci elbeszélésében szerepelnek – nem indokolja a Gen 6:1-4-ben olvasható bibliai elbeszélés. Ennek eredetét egy másik, a bibliai szöveghez kapcsolódó, ám kánonivá nem vált hagyományban kell keresnünk, és ez az ún. etióp Henok-könyv (1Henok), a bibliai hagyományhoz kapcsolódó, elbeszéléseket, valamint apokaliptikus látomásokat és kinyilatkoztatásokat tartalmazó gyűjtemény. Legteljesebb szövege etióp változatban ismert; azon kívül fennmaradt a műnek egy rövidebb görög szövege is.²³ Örmény fordítása mindeddig nem ismert. Régóta feltételezték, hogy a görög és az etióp szöveg egy azóta elveszett héber vagy arámi mű fordításai lennének, amelyek zsidó hagyományt foglalnak össze. A gyűjtemény keletkezését korábban a Kr. e. 2. sz.-ra tették. A nyelvet illető feltételezés igazolódott, amikor a XX. század közepén a qumráni 4. sz. barlangban megtalálták a Henok-mű arámi eredetijének töredékeit.²⁴ A qumráni kéziratot hagyomány a Kr. e. 3. sz. végére megy vissza, a gyűjtemény legkorábbi darabjai tehát régebbiek, mint azt korábban feltételezték.

23 R. H. Charles, *The Ethiopic Version of the Book of Enoch*. Anecdota Oxoniensia Oxford 1906. Angol fordítását l. Charlesworth, i. m., 1:5-89J. A görög szöveg, német fordítással: Johannes Flemming, Ludwig Radermacher, *Das Buch Henoch*, Leipzig 1901. Az etióp szöveg alapján készült, jegyzetelt Magyar fordítása: Henok első könyve, fordította Dobos Károly, 188, in: Fröhlich Ida, Dobos Károly Dániel (szerk.), *Henok könyvei. Ószövetségi apokrifek* 1, Piliscsaba: PPKE BTK 2009.

24 Kiadásuk: J. T. Milik, *The Books of Enoch: Aramaic Fragments of Qumrân Cave 4*, London: Oxford University Press; Clarendon Press, 1976. A töredékek magyar fordítását l. Fröhlich I., i. m., 234-255.

Az óriások a 6-11. fejezetekben, a vízözön előtti emberiség történetében szerepelnek.²⁵ A vízözön előzményei azonban Gen 6:1-4-hez jelentős eltéréseket mutatnak. A Henok-gyűjtemény elbeszélése szerint az „ég fiai” (1Hen 6:2), akiket a szöveg a továbbiakban „Virrasztók”-nak (*ʿyryn*) nevez, meglátják az emberek lányait, megkívánják őket, és elhatározzák, hogy leszállnak hozzájuk. Vezetőjük, Semihaza azonban bűnösnek tartja a tervet, amelyért nem kívánja egyedül viselni a felelősséget (1Hen 6:3); ezért a Virrasztók, tervük végrehajtása érdekében esküvel szövetkeznek a Hermon-hegyen (1Hen. 6:6).²⁶ A Virrasztók bemocskolódnak a földi nőekkel, akiket boszorkányságra, mágiára és „gyökérvágás”-ra tanítanak és „megismertették velük a füveket” (1Hen 7:1). A földi nőktől született gyermekek agresszív természetű óriások (*gibbarin*) lesznek, akik először „felfalták az emberfiak minden munkáját”, majd az embereket és egymást kezdik pusztítani (1Hen 7:4-6). Vétkeznek a földi élőlények – szárazföldiek, a vizekben és levegőben élők – ellen. Végül a föld bevadolja a bűnösöket mindazokért a tisztátalanságokért, amik rajta történtek” (1Hen 7:5-6). Az óriások teste elpusztul a bekövetkező vízözönben; atyáiktól örökölt szellemi részük azonban a világban marad, az emberekkel ellenséges, gonosz démonokként (1Hen 15).

A mindent felfaló és elpusztító óriások démoni tulajdonságokkal rendelkeznek (az elbeszélés alakjainak eredete is a mezopotámiai démon-hagyományba nyúlik vissza).²⁷ Ők a világban megjelenő fizikai rossz okai és reprezentánsai. Az óriások történetét szövik tovább a csak Qumránból ismert töredékekben szereplő elbeszélések, amelyeket a szövegek első kiadója, Tadeusz Milik „az Óriások könyvé”-nek nevezett. Az óriásokról szóló henoki hagyomány igen nagy hatással volt a későbbi manicheus irodalomra. A Kr. u. 3. sz.-ban élt perzsa orvos, Máni által alapított vallásban az óriások könyve a hét kánonikus könyv egyike volt.²⁸

Ismeretes, hogy – számos más apokrif zsidó műtől eltérően – a Henok-gyűjteménynek nincs ismert örmény fordítása. Nem tudjuk, mi jutott el az örményekhez az óriásokkal kapcsolatos hagyományból, és milyen úton történt ez? Minden

25 A könyvnek ez a része fennmaradt a qumráni arámi nyelvű töredékekben is, l. Milik, i. m.

26 A motívum az arámi *h̄rm* „esküt tenni”, és a Hermon helynév hasonlóságon alapul.

27 A Henok-hagyomány démonológiája számos hasonlóságot mutat az *Utukkū Lemnūtu* „A gonosz utukku-démonok” címet viselő mezopotámiai démon-katalógus leírásaival. A gyűjtemény szövegét l. M. J. Geller, *Evil demons: canonical Utukkū Lemnūtu incantations*. Introduction, cuneiform text, and transliteration with a translation and glossary. State Archives of Assyria Cuneiform Texts 5, Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2007.

28 Az óriások könyvéről, melynek szövege középperzsa, szogd, pártus, ujjur és kopt változatokban olvasható, l. W. B. Henning, *The Book of Giants*, Bulletin of the School of Oriental and African Studies 11 (1943–6) 52–74. A könyvben szereplő óriások nevei – ’Ohya, ’Ahya és változataik – azonosak a Henok-könyv óriásainak neveivel (’Ohya, Hahya, Mahawai).

esetre ismerik (feltehetően a gyűjtemény görög fordításából), és továbbszövik: a démoni tulajdonságokkal rendelkező hatalmas ellenség, Bél az óriások egyfajta visszatérése (vagy továbbélése) a vízözön után; végleges elpusztítása Hajknak köszönhető.²⁹

Az „alapító hős”, Hajk története és az örmény királyság története a továbbiakban ószövetségi pillérekre épül. Hajk Babilónból való kivonulásának motívumát Abrám/Ábrahám Úr Kaszdím-ból (a káldeus Urból) való kivonulásával állíthatjuk párhuzamba (Gen 11:31-32). Hajk tartózkodása az északi síkságon, (amelyet később unokájának, Kadmosznak ad) hasonló Abrám/Ábrahám tartózkodásának hagyományához az észak-mezopotámiai Harrán térségében, ahol az „ígéret földjé”-re vezető útja során rokonainál időzik. A rokonok ezen a földön maradnak (Gen 11:31-12:1). A későbbiekbe Ábrahám fia, Izsák és unokája, Jákob is innen házasodik (Gen 24, 28-29). Horenaci a Hajk kivonulásáról szóló részbe is beleszövi az óriás Bél alakját.

Az önálló örmény királyság történetének ábrázolásában ismét számos bibliai példát követ. Az ószövetségi történetírás Salamon-képéhez hasonlóan emeli ki II. Tigranész (95–55) alakját. A dicsőséges történet után a bukás leírásában, Örményország siratásában az esetleges reményre alapul szolgáló példák a dávidi dinasztiából származó Zerubbábel működése a júdai állam bukását és Cidqija király fogságba vitelét (Kr. e. 586) követően, valamint Mattatja, a Makkabeus-szabadságharc elindítójának fellépése Antiokhosz Epiphanész (Kr. e. 175–164) üldözésével szemben (§ 68).

29 Horenaci a történet előtt hivatkozik arra, hogy görög forrásokat ismer, és konkrétan valóban csak görög szerzőket említ. Lehetséges, hogy I Henokot is görög fordításból ismerte, és ezért görögnek tartotta.

KAMARÁS István OJD

vallásszociológus, egyetemi tanár

Az ezredes szolgálja

A dél-budai hajléktalanok között sokféle fazon akadt: szerszámkészítő, kazánfűtő, artista, szociálpszichológus. Volt közöttük egy leszázalékolt százados is, akit sorstársai ezredesnek csúfoltak. Vele is az történt, mint sokukkal, a leszázalékolás után nem tudott mit kezdeni magával, ivásra adta fejét, amire felesége és anyósa kirakták a lakásból, és ezután ő is az utcán tengette életét. Ahogy telt-múlt az idő, már csak kevesen emlékeztek arra, hogy valójában csak százados volt, és a hajléktalanok többsége igazi ezredesnek hitte, és elfogadta főnöknek, nagyokosnak, szóvivőnek, mikor mire volt szükség.

Történt egyszer (amikor nyári szállásként éppen egy abbamaradt építkezés gödrében húzódtak meg), hogy az ezredes legjobb haverja, vagyis a Csicskás, aki valaha ének-és zenetanár volt, hirtelen lerobbant, teljesen lebénult, már a végét járta. Mit volt mit tenni, az Ezredes ráfanyalodott a Máltai Szeretetszolgálatra. Hatalmas sor állt ott, de azok közül senki sem ismerte őt, hogy előre engedték volna. Így aztán csak éppen odaérve látta meg, hogy ki is osztja a teát meg a zsíros kenyeret. Mielőtt azonban rá került volna a sor, Jézus – otthagynva a kenyereket és a papírpoharakat – odalépett egyenesen őhozzá. Az ezredes se köpni, se nyelni nem tudott, ugyanis nem volt valami istenes fazon, de Jézus biztatására összekapta magát, és azt mondta:

– Főnököm, az a helyzet, hogy a haverom bénán fekszik hajlékunkban, s rettenetesen kínlódik.

– Megyek és meggyógyítom – felelt neki Jézus.

A hajléktalan ezredes, aki igazából csak százados volt, kézzel-lábbal tiltakozott.

– Főnököm, nem vagyok méltó, hogy hajlékunkba jöjj, hanem csak egy szóval mondd, és meggyógyul a csicskásom.

– Ennek hallatára Jézus elcsodálkozott, és a sorban állókhoz fordult.

– Bizony mondom nektek, nem találtam ekkora hitet egész Dél-Budán. Ezért mondom nektek: sokan jönnek napkeletről és napnyugatról, és letelepednek Ábrahám, Izsák és Jákob mellé a mennyek országába, az ország fiait meg kivetik a külső sötétségbe. Ott sírás lesz és fogcsikorgatás.

„Úristen, miket papol ez?” – sutyorogtak a sorban állók, de mivel a századosnak szeme sem rebbent, ezért Jézus azt mondta neki:

– Menj, legyen úgy, ahogyan hitted.

Galata-levél fordítás a súlyponti modellezés módszerének alkalmazásával

E fordítás egy koncepció végeredménye, ami szerint a szövegben *egyszer előforduló görög szavak, az ún. hapax legomenonok* kommunikációs szempontból értelmezésbeli hangsúlyt képeznek: olyan dolgokat fejeznek ki, amelyek az üzenet leglényegesebb tartalmi részét világítják meg. Így legalább e szavak esetében olyan körülírást kell alkalmazni (dinamikus, vagy funkcionális ekvivalencia), amely ezek lényegét, a szöveggörnyezetnek megfelelően adja vissza. Ezt a koncepciót doktori értekezésemben MEMO-Exegézisnek nevezem, amely a Súlyponti Modellezés Exegetikai Módszere angol fordításából alkotott mozaikszó: MEMO-Exegesis®

A Galata-levél szövege, amely a BARBARA & KURT ALAND –
JOHANNES KARAVIDOPOULOS – CARLO M. MARTINI – BRUCE M. MEZGER 2012.
Novum Testamentum Graece, Deutsche Bibelgesellschaft (28. Edition)
rekonstruált görög szövegének általam készített magyar nyelvű fordítása.
2017

I Pál apostol, aki nem emberektől és nem is emberek által hanem Jézus Krisztus és az Atya Isten, aki feltámasztotta Őt a halálból, által elhívott apostol, ²a velem együttlévő összes testvérekkel egyetemben a galáciai gyülekezetek részére: ³Kegyelem néktek és békesség Istentől a mi Atyánktól és a mi urunk Jézus Krisztustól, ⁴aki önmagát adta bűneinkért, hogy kimentsen bennünket e jelenvaló gonosz korból, Isten, a mi Atyánk akarata alapján, ⁵Akinek dicsőség örökkön örökké, Ámen.

⁶Csodálkozom, hogy elhamarkodottan fordultatok el attól, aki titeket Krisztus kegyelme által elhívott, és más természetű evangélium felé hajlottatok: ⁷márpedig nincs másik, hanem csak egyesek fellázítanak benneteket és azt akarják, hogy Krisztus evangéliuma, rendeltetését tekintve változzon meg. ⁸Éppen ezért, ha mi,

vagy ha akár egy mennybéli angyal hirdetne is nektek¹ evangéliumot mindazon túl, amelyet mi hirdettünk: átok reá! ⁹Ahogyan fentebb már említettük, ismét mondom: ha valaki nektek mást hirdet azon kívül, amit már elfogadtatok: átok reá!

¹⁰Tehát akkor kinek is engedelmesedjek: embereknek, vagy Istennek? Igyekeztek embereknek tetszeni? Bizonynal, ha embereknek tetszelegnék, nem lehetnék Krisztus szolgája.

¹¹Tudomásotokra hozom testvéreim, hogy az általam hirdetett evangélium nem emberi, ¹²vagyis: nem emberektől vettem azt, nem is tanítás által kaptam, hanem Jézus Krisztus nyilatkoztatta ki. ¹³Bizonynal hallottátok, milyen volt korabeli viselkedésem a zsidóság köreiben: mindeneket meghaladó mértékben üldöztem az Isten egyházát és romboltam azt, ¹⁴miközben kiemelkedtem a zsidó vallási hagyományokhoz való ragaszkodásomban buzgósággal fölülmúlva még a velem együtt felcseperedett honfitársaimat is, ahogyan szerfeletti rajongója lettem őseim hagyományainak. ¹⁵Amikor azonban tetszett Istennek,² Aki kiválasztott engem már anyám méhétől fogva és jókedvéből el is hívott, ¹⁶hogy kinyilatkoztassa Fiát én bennem, és hogy hirdessem Őt a nemzeteknek, nem vitattam ezt meg hús-vér emberekkel, ¹⁷sőt még Jeruzsálembé sem mentem el azokhoz, akik előttem lettek apostolokká. Inkább Arábiába siettem, majd onnan pedig visszatértem Damaszkuszba. ¹⁸Majd csak három év elteltével mentem el Jeruzsálembé, hogy egyáltalán megismerkedhessek Kéfással, így maradtam nála tizenöt napig. ¹⁹Az apostolok közül azonban nem láttam mást, csak Jakabot az Úr testvérét.

²⁰Amiket pedig nektek írok, Isten jelenlétében tanúíthatom: nem állítok hazugságot.

²¹Mindezek után elmentem Szíriának és Kilikiának tartományába, ²²de személyesen továbbra is ismeretlen maradtam a júdeai krisztuskövető gyülekezetek előtt. ²³Csak annyit hallottak rólam, hogy aki üldözött minket hajdanán, most hirdeti azt a hitet, amelynek akkor romlására tört. ²⁴Mindezután pedig dicsőítették Istent a bennem végbement változásokért.

2 Tizennégy esztendő elteltével végétre is fölmentem Jeruzsálembé Barnabással és a velem együttműködő Titusszal együtt. ²Fölmentem pedig a mennyei kinyilatkoztatás érdekében és eléjük terjesztettem az evangéliumot, amelyet a nemzeteknek hirdettem. Sőt még külön-külön a tekintélyesek számára is

1 A „nektek” lehetséges bővítmény, amely szerepel a D jelű kódexben. Lásd a Nestle-Aland 28. kiadásának kritikai apparátusát.

2 Lehetséges bővítmény az ADKPÝ kódexek szövegei alapján. Egyébként pedig: „...tetszett annak, Aki kiválasztott engem...”

rendelkezésre bocsátottam azt, nehogy valamilyen módon a jelenlegi, vagy a korábbi törekvéseim hiábavalók legyenek. ³Ezért még a velem együtt lévő Tituszra sem kényszerítették rá a körülmetélkedést - noha bár ő mindig is görög volt. ⁴Tették volna pedig ezt azokért a közénk tolakodott áltestvérekért, akik észrevétlenül lopóztak be hozzánk, kifürkészni szabadságunkat, amely a Krisztus Jézussal való szövetségünkben van, hogy bennünket is rabigába hajthassanak.³ ⁵Ezeknek egy pillanatra sem adtuk meg magunkat, és nem is engedelmeskedtünk nekik, hogy az evangélium igazsága szilárdan állhasson számotokra. ⁶A tekintélyesek pedig – akárhány is voltak mind ama bizonyos napig, nem törődöm azzal, mert Isten sem nézi az emberek személyét – szóval ezek a tekintélyesek semmit sem vitattak el tőlem. ⁷Sőt ellenkezőleg! Inkább elismerték, hogy Isten engem bízott meg a pogányok evangéliumával, amikor látták, hogy rám van bízva a körülmetéletlenség evangéliuma csakúgy, mint Péterre a körülmetélkedésé: ⁸mert, Aki munkálkodott Péterben, hogy a körülmetéltek apostola lehessen, az bennem is munkálkodott, hogy a népeké lehessenek. ⁹Mitán pedig Jakab, Kéfás és János, akik az egyház fundamentumának tartó-pilléreként ismeretesek, elismerték a nekem adatott kegyelmet, a közösség jobb kezét nyújtották nekem és Barnabásnak, hogy mi a népek között, ellenben ők a körülmetéltek között munkálkodjanak. ¹⁰Csak azt várták el tőlünk, hogy meg ne feledkezzünk a szegényekről: az óta arra ösztökélem magam, hogy meg is cselekedjem ezt.

¹¹Ezért amikor Péter Antiókhiaiba jött, nyíltam álltam vele szembe, mert jogos vád vetődött fel ellenében viselkedése miatt: ¹²ugyanis még mielőtt egyesek eljöttek volna Jakabtól, a népekkel étkezett együtt, amikor pedig „amazok” megérkeztek, visszavonult, és kiválasztottnak tekintve magát elkülönült, félve a körülmetéltek közül valóktól. ¹³Sőt, még a többi zsidó is együttképmutatószkodott vele, olyannyira, hogy Barnabást is magukkal ragadták alakoskodásuk révén. ¹⁴Hanem amikor azt láttam, hogy az evangélium igazságában sántikálnak, ezt mondtam Kéfásnak mindenki füle hallatára: ha te zsidó létedre pogányként viselkedsz és nem zsidó módra, miért sarkalod magatartásoddal e népeket arra, hogy judaizálódjanak? ¹⁵Mi alaptermészetünk szerint vagyunk zsidók és nem a pogányok közül való bűnösök, olyanok, ¹⁶akik tudjuk, hogy a Tórából fakadó cselekedetek nem teszik igazzá az embert, hanem inkább a Krisztus Jézusban⁴ való hit szövetsége. Mi több, mi is Krisztusba vetettük hitünket, hogy igaz emberek legyünk a Krisztusban

3 Az „állandó szolgálai formába taszítanak vissza” körülírási fordítás: A καταδουλόω szó futurum aktívuma miatt, ami a jelenből kiinduló jövőben folyamatos történést fejez ki. Megítélésem szerint ez az ótestamentumi állapothoz képest történő visszataszítás, ha az Ótestamentumot a Tóra szövetségének vesszük az ἐν χριστῷ szófordulatot pedig az Újszövetségnek, amit Krisztus vére által szerzett. Ebben a mondatban fontosnak tartottam a magyarázó fordítás alkalmazását.

4 A Nestle-Aland 28. kiadásának törzsszövege a Χριστόν helyett, már a hosszabb Χριστόν Ἰησοῦν formát közli, mint domináns változatot.

való hit szövetsége által, s nem pedig a Tórából fakadó cselekedetek szerint várjuk megigazulásunkat, mivel senki sem válik testi valóságában igazzá a Törvény cselekedeteiből.

¹⁷Sőt, mindezek ellenében is: ha a Krisztussal való szövetségünkben keressük azt, hogy igaz emberek vagyunk-e és önmagunkat bűnösöknek találjuk, akkor mondhatjuk, hogy Krisztus a bűn szolgája lenne? Dehogyan is! ¹⁸Mert, ha amiket már korábban érvénytelené tettem újra felépítem, a jelenlegi szövetség megszegőjeként állítom példának önmagam, ¹⁹és: mert én a Tóra útját járva a Tórának haltam meg, mint szövetségnek, hogy élhessek Istennek. Így Krisztussal én is együtt vagyok keresztre feszítve: ²⁰Élek pedig nem én, hanem Krisztus él bennem. Így ez az élet, amelyben testi valóságom megélem, az Isten Fiába vetett hitben járva élem, Aki úgy szeretett engem, hogy önmagát adta értem. ²¹Nem helyezhetem tehát határon kívül az Isten hozzánk való kegyelmét: mert ha úgy vélekednék, hogy a Tóra szerinti rendtartás tesz igaz emberré, akkor Krisztus áldozati halála a számomra hiábavalóság lenne.

3 Ó ti megszállott galaták! Kicsoda igézett meg benneteket,⁵ akik szemei előtt úgy írtuk le Jézus Krisztust, mintha láttátok is volna a Megfeszítettet?⁶ ²Csak azt akarom megtudni tőletek, hogy a Tórából fakadó cselekedetek, vagy a hit hallása által vettétek-e a Lelket? ³Hát ennyire megszállottak vagytok? Amit elkezdtek lelkiekben most érzékiségben kívánjátok megélni? ⁴Annyi mindent éltetek át minधिába? – ha egyáltalán hiába való volt mindaz! ⁵Aki tehát a Lelket adományozza nektek és hatalmas dolgokat művel átformálódásotok érdekében az a Tórából fakadó cselekedetekért cserébe, vagy a hitnek engedelmessé adja mindezt?

⁶Ahogy Ábrahám hitt Istenben és ezért tulajdonították neki, hogy ő igaz ember, úgy értsétek meg ti is: akik a hit szövetségében járnak azok Ábrahám gyermekei! ⁸Előre látható volt pedig az írás alapján, hogy a hit szövetsége által tartja majd Isten igaznak a népeket, mert Ő előre hirdette ennek evangéliumát Ábrahámnak: a te szövetségedben fognak áldást nyerni mindenféle népek. ⁹Ezért az e hitben élőket megáldja Isten az Ábrahám hitére való tekintettel, ¹⁰miközben, akik a Törvény cselekvői el vannak átkozva. Ezt találjuk ugyanis az Írásban: átkozott mindenki, aki nem marad meg mindazokban, amik egyszer, s mindenkorra megírattak a Tör-

5 Néhány kézirat hozzáteszi: ...hogy ne engedjétek az igazságnak.

6 A hosszabb forma *Ἰησοῦς χριστοῦ προεγράφη ἐν ὑμῖν ἐσταυρωμένος*; használatát nem tartottam fontosnak kifejezni, nem fordul elő egyes kéziratokban. Ezzel együtt lehetne idiomatikusan fordítani: *Ó ti eszelős galaták kicsoda igézett meg benneteket, hogy ne engedelmessédjétek az igazságnak*, akiknek szemei előtt úgy írtuk le Jézus Krisztust, mintha közöttetek feszítettet volna meg.

vény Könyvében, hogy cselekedjük azokat. ¹¹Az pedig teljesen nyilvánvaló, hogy a Törvény cselekvése miatt senkiről sem mondja Isten, hogy igaz ember lenne: mert az Igaz hitben járva él. ¹²Ellenben a Törvény nem hitből való, hanem aki cselekszi azt, élni fog azok által. ¹³Krisztus pedig a Törvény átka alól váltott meg bennünket, úgy, hogy önmagát tette átokká – mert azt találjuk az Írásban: mindenki átkozott, aki fán függ –, ¹⁴hogy az Ábrahámnak mondott ígéret Jézus Krisztus szövetségében nyilvánuljon meg e népek számára, és a Lélek ígérését e hit által kaphassuk meg.

¹⁵Testvéreim! Emberi logika szerint mondom ezt: egy hatályban lévő rendelkezést senki sem érvénytelenít, sőt hozzá sem tesz ahhoz semmilyen kiegészítést, vagy záradékot senki, még ha emberi is. ¹⁶Az ígéretek pedig Ábrahámnak és az ő utódjának adta Isten. Nem ezt mondja: a te utódaidnak, mintha sokan lennének, hanem csak egyről szól: „...és a te utódodnak,” Aki pedig Krisztus. ¹⁷Azt mondom tehát, hogy az a rendelkezés, amelyet a jelenkorhoz képest sokkal korábban tett érvényessé Isten, azt a négyszázharminc esztendővel későbbi Tóra már nem helyezi hatályon kívül úgy, hogy az az ígéretet semmisítené meg: ¹⁸mert ha a Tóra szövetségéből származik az örökség, akkor az ígéretek beteljesedéséből nem, Ábrahámnak azonban ígéret által ajándékozta azt Isten.

¹⁹Nade mire is való akkor a Tóra? Az emberi túlkapások ellenében adatott mindaddig, amíg el nem jön az Utód, Akire való tekintettel tette Isten az ígéretet, és ami angyalok révén lépett hatályba, egy bizonyos közvetítő útján. ²⁰Közvetítő pedig egyáltalán nem lehet, ha csak egy félről beszélünk: Isten pedig egy. ²¹Ezért vajon a Tóra Isten⁷ ígéretei ellenében lenne? Dehogy! Ha ugyanis a Tórát úgy adta volna Isten, hogy az képes bennünk életet gerjeszteni, valóban a Törvény cselekvése által lennének igaz emberek. ²²Azonban az Írás hatalma inkább csak visszatart a bűntől mindenkit, hogy az ígéret beteljesedése a Jézus Krisztusba vetett hit szövetsége által valósuljon meg a hívők számára.

²³Isten mindenekelőtt a hitről rendelkezett, majd a Tóra szövetsége által őrzött meg és tartott egyben bennünket, még mielőtt az eljövendőbe vetett hitet kinyilatkoztatta volna. ²⁴Így a Tóra Krisztusra nevelő eszközünké lett, hogy a hit szövetsége tegyen bennünket igaz emberekké. ²⁵Azonban a hit már korábban kinyilatkoztatást nyert, tehát nem vagyunk a nevelő eszköz védelme alatt, ²⁶hanem inkább mindnyájan Isten fiai vagytok a Jézus Krisztusba vetett hit szövetsége értelmében. ²⁷Mert ti, akik a Jézus Krisztus szövetségébe keresztelkedtetek meg, Krisztus teljességét öltöttétek magatokra. ²⁸Nincs tehát többé már zsidó, sem görög, sem szolga, sem szabad, sem férfi, sem nő, vagyis mindnyájan egyek vagytok Jézus Krisztusban.

7 Az alany birtokos esetben (τοῦ θεοῦ) nem minden kéziratban szerepel: s A C D^g iratokban szerepel a K P és Ψ iratokban hiányzik a τοῦ határozott névelő.

²⁹Ha pedig Krisztus tulajdonai vagytok, akkor Ábrahám leszármazottai is, és így pedig az ígéret szerinti örökösök.

4 Ezt mondom pedig ezekről: ameddig az örökös cselekvőképtelen korban van, semmiben sem különbözik egy szolgától annak ellenére, hogy ura mindeneknek, amije van, ²hanem számvetők és gyámi ügyintézők gondoskodása alá van rendelve az apja által előre meghatározott ideig. ³Éppen így mi is, mikor még cselekvőképtelen korban voltunk, a szellemvilágban élő köztes hatalmak alá voltunk vetve szolgálai sorba. ⁴Amikor azonban letelt a rendelt idő, kibocsátotta Isten az Ő Fiát, Aki asszonytól született, és Akinek származása a Tóra hatálya alá esett, ⁵hogy a Tóra hatálya alá vetetteket onnan megváltsa és örökbefogadás útján a fiúságot így mi is megkapjuk. ⁶Mivel tehát fiak vagytok; kibocsátotta Isten, Fiának Lelkét szíveitekbe. Ő az, Aki így kiált fel belőletek: Abbá, Atya! ⁷Így tehát nem vagy többé szolga, hanem fiú, ha pedig fiú, egyben Istennek örököse is Jézus Krisztus által.⁸

⁸Ellenben amikor még nem ismertétek Istent, azoknak szolgáltatok, akik természetük szerint nem istenek. ⁹Most azonban, hogy megismertétek Istent, sőt Isten is megismert benneteket, hogyan lehet, hogy újból visszatértek az erőtlen és tehetetlen szellemi lényekhez, akiknek ismét szolgálni akartok? ¹⁰Rajta tartjátok szeméteket a csillagokon, hogy megtartsátok a napokat és az ünnepeket, valamint az éveket. ¹¹Aggódóm értetek, mert mintha hiába fáradoztam volna miattatok.

¹²Váljatok tehát olyanná, mint én, mert én is olyan lettem, mint ti: testvéreim kérésekkel benneteket erre! Egyébként semmivel sem sértettetek meg engem. ¹³Ugyanakkor tudjátok, hogy testi valóságom erőtlensége miatt hirdettem nektek az evangéliumot korábban, ¹⁴amikor pedig kísértést szenvedtem testi mivoltom miatt nem vetettetek el magatoktól, sem nem köptetek magatok elé, mintha démon szállt volna meg, hanem úgy fogadtatok engem, mintha Isten angyala lennék; úgy, mint Jézus Krisztust. ¹⁵Hová tűnt hát ez a békesség belőletek? Mert bizonyosan állítom, ha lehetséges lenne, még a szemeiteket is kivájtátok volna, hogy nekem adjátok. ¹⁶Vajon ellenségetekké váltam-e azzal, hogy az igazságot mondom nektek?

¹⁷Nem helyes, ahogyan egyesek rajonganak érettetek, mert minket akarnak közületek kirekeszteni, hogy tőlük legyetek elragadtatva. ¹⁸Helyes dolog rajongani, amíg az jó dolgokért van és nem csak akkor, amikor ott vagytok köztetek. ¹⁹Gyer-

8 Itt két szövegvariantst ismerünk a nyugati és a keleti vagy bizánci változatot. A nyugati változat ezt mondja: ...ha pedig fiú vagy, örökös is Isten által. A keleti: Isten örököse vagy a Fiú által. E kettőt próbáltam együttesen érzékeltetni: Megítélésem szerint a lényegnek a keleti jobban megfelel a szöveg kontextusát nézve a legjelentősebb iratokban (í¹⁴⁶ § A B C*) azonban az „Isten által” kifejezés található.

mekeim! Akiket ismét gyötrelmek között szülök, csakhogy Krisztus alakot öltön bennetek⁹: ²⁰vágyakozom most arra, hogy köztetek legyek és változtassak hangomon, mert fenntartásaim vannak a bennetek történt változások miatt. ²¹Mondjátok meg nekem: akik a Tóra szövetségének védelme alatt akartok élni; nem halljátok az új törvényt?

²²Mert ezt találjuk az írásban: Ábrahámnak két fia volt, egyik a szolgálótól, másik a szabad asszonytól, ²³de a szolgálótól származó testi vágyakból született, ellenben a szabad asszonytól való az ígélet alapján. ²⁴Ez pedig képletesen értendő beszéd, melynek magyarázata ez: ezek két rendelkezést jelentenek; az egyik a Sínai-hegyről szól és a szolgaság állapotáról rendelkezik. Ez Hágár, ²⁵mert Hágár a Sínai-hegy Arábiában, ami megegyezik a mai Jeruzsálemmel, mely gyermekeivel rabszolga sorban él. ²⁶Ellenben a magasságos Jeruzsálem a szabad asszony, mindnyájunk anyja. ²⁷Mert ezt találjuk az írásban: „Ujjongj te meddő, ki nem szülsz, vigadozzál és kiálts, ki nem vajúdsz, mert sokkal több az elhagyottak magzatja, mint akiknek férjük van.” ²⁸Mi pedig testvéreim az Izsák szerinti ígélet gyermekei vagyunk ²⁹és ahogyan egykor a testi vágyakból származó üldözöttek a Lélektől származót, úgy van most is. ³⁰Hogyan is mondja az írás? „Úzd ki a szolgálót és az ő fiát, mert a szolgáló fia nem örököl a szabad asszony fiával együtt.” ³¹Ezért tehát testvéreim nem vagyunk a szolgáló fiai, hanem a szabad asszonyéi.

5 Ezért tehát álljatok meg szilárdan abban a szabadságban, amelyre Krisztus szabadított fel bennünket: ne engedjétek, hogy a szolgaság járma alá vessenek benneteket. ²Figyeljétek csak rám! Én Pál mondom nektek, ha körülmetélkedtek, Krisztus szövetségéből semmi hasznotok sem lesz. ³Bizonyoságot teszek pedig minden ember részére, hogy aki elvégzi a körülmetélkedést az a teljes Törvény megcselekvésével adós: ⁴ti, akik a Tóra szövetségében lettetek igaz emberekké hatályon kívül helyeztétok Krisztust, mert ez által Krisztus szövetségéből estetek ki. ⁵Mi pedig a Lélektől indítva eljutottunk a hit állapotára, így várakozunk is reménységgel, hogy igaz emberek legyünk majd: ⁶hiszen Jézus Krisztus szövetségében mit sem ér a körülmetélkedés, vagy a körülmetéletlenség, hanem inkább a hit, amely szeretet útján munkálkodik. ⁷Jól futottatok pályátonkon: gátolt akkor valaki benneteket, hogy engedelmessédjétek annak, ami igaz? ⁸A másra ösztökélő győzködés pedig nem attól van, aki hív benneteket: ⁹egy kevés kovász az egész tésztát megrontja.

⁹ Kétféle szövegvariáns ismert kétféle időhatározóval. A nyugati változatban μέχρι található; addig az időpontig fáradozom értetek, amíg ki nem ábrázolódik bennetek Krisztus. A keleti változatban ἄχρι szerepel; hosszan fáradozom, hogy kiábrázolódjon (munkám gyümölcseként) bennetek Krisztus.

¹⁰Reménységem van pedig az Úrnál felőletek: bízom abban, hogy megváltozik gondolkodásotok. Aki pedig fellázított benneteket viselni fogja az ítélet következményeit, bárki legyen is az. ¹¹Ha pedig testvéreim még mindig a körülmetélést hirdetem, miért üldöznek akkor engem? Ha így történne, a kereszt botránya hiábavalóság lenne. ¹²Bárcsak kasztrálnák is magukat, akik felbujtogatnak benneteket erre!

¹³Elhívásotok szabadságra szól testvéreim! Ez azonban ne legyen ürügy az érzékiség számára, hanem inkább szeretetteljesen szolgáljátok kölcsönösen egymást, ¹⁴mert az egész Tóra egy igében foglalható össze: „szeresd felebarátod úgy, mint saját magad.” ¹⁵Ha pedig egymást marcangoljátok, mint az oktalan állatok, és egymáson élösködtek, figyeljétek oda, nehogy aztán fel is emészétek egymást! ¹⁶Ezért tehát ezt mondom nektek: a Lélek vezetésének engedelmességgel éljétek, ne a testi valótókból gerjedő érzékiségeteket elégtételek ki: ¹⁷mert a test érzékisége a lelkiek ellen törekszik és ugyanígy a Lélek is a testiek ellen. Ezek pedig egymás ellen vannak, hogy ne azokat cselekedjétek, amelyeket akartok. ¹⁸Ha pedig a Lélek vezet benneteket, akkor többé már nem vagytok a Tóra szövetségével megkötözve.

¹⁹A testi mivoltunkból eredő cselekedetek pedig világosan szemlélhetők. Ezek a következők: fajtalankodás,¹⁰ erkölcstelenség, féltelenség, ²⁰bálványimádás, kuruzslás, viszálykeltés, rajongás, szenvedélyek, önféjűség, pártoskodás, szektásodás, ²¹gyűlölet, részegség, orgiák és ezekhez hasonló dolgok, amelyekről előre mondom nektek, ahogyan már korábban is említettem: az ilyen dolgok cselekvői nem fogják örökölni Isten országát. ²²Ellenben a Lélek vezetéséből termő gyümölcs ez: szeretet, öröm, békesség, tűrőképesség, jóindulat, becsületes magatartás, hit, ²³szeplőség, önmérséklet. S nincs az a törvény, amely ezek ellen szólna! ²⁴Akik pedig Krisztus tulajdonai, azok testi mivoltukat megfeszítették annak szenvedélyeivel és érzékiségével együtt. ²⁵Ha az életünk lelki, az a rendtartás is lelki, amely szerint járunk. ²⁶Ne legyünk tehát felszínes dicsőségre törekvők, egymást küzdelemre csábítók és egymásra irigykedők.

6 Testvéreim! Még ha tetten érnek is valakit valamilyen kihágásban: ti, akik lelkiek vagytok, rendezzék el az ilyen esetet a gyengédség lelkiületével magatokra való tekintettel is, nehogy a bűn elcsábítson. ²Legyetek egymás terhének viselői és így mindenkor Jézus Krisztus Tórájának engedelmes követői.

10 Semmiképpen sem egyszerű házasságtörésről van szó. A keleti hagyományban használatos szövegben található *μοιχεία* szó jelentése házasságtörés, azonban a Nestle-Aland féle törzsszövegben ennél erősebb kifejezés található *πορνεία*. Michael Newton szerint pedig az *ἀκαθαρσία* pedig kimondottan a *πορνεία* szó jelentését árnyalja, annak egy fajtájára utal. Lásd: Michael Newton: *The Concept of Purity at Qumran and in The Letters of Paul*. Society for New Testament Studies Monograph. (Series 53). Cambridge University Press, New York, 1985. 87; 102-103.

³Mert, ha valaki esetleg úgy vélekedne, hogy ő valami, közben pedig semmit sem ér, önmagát csapja be. ⁴Minden ember pedig a saját cselekedeteit tartsa helyesnek és akkor már csak önmagára való tekintettel fog dicsekedni, nem pedig másra mutogatva; ⁵mert mindenki saját terhének viselője. ⁶Akinek pedig az ígét tanítják, az tegye közzé mindenét tanítójával.

⁷Ne tévelyegjétek: Isten nem lehet gúny tárgya! Ellenben amit az ember vet, azt is fogja majd learatni, ⁸mert aki testi valósága szerint vet, az a testből származó dolgok szerint fog aratni veszedelmet, aki pedig a Lélek valósága szerint vet a lelkiség érdekében, az a Lélektől származókat aratja majd le: az örök életet. ⁹A jó dolgok cselekvésében pedig a lelkesedésünket el ne veszítsük, mert amikor eljön az idő, aratni fogunk majd, ha most el nem erőtlenedünk. ¹⁰Ezért tehát amíg arra rendelt időnk van, cselekedjünk mindenkben jót egymással, de különösen is a saját gyülekezetünk háza táján: akikkel együtt járunk a hitben.

¹¹Nézzétek csak! Ekkora ormótlan betűkkel írom nektek ezt, de a saját kezemmel:

¹²AKIK TESTI VALÓSÁGUKBAN AKARJÁK ELDNYERNI MÁSOK TETSZÉSÉT ALAKOSKODÁSUKKAL, AZOK KÉNYSZERÍTENEK BENNETEKET KÖRÜLMETÉLKEDÉSRE; DE CSAKIS AZÉRT, NEHOGY KRISZTUS KERESZTJE MIATT ÜLDÖZZENEK BENNETEKET.

¹³Ugyanakkor a körülmélték sem ragaszkodnak a Tórához, hanem csak azért akarják, hogy ti is körülméltékedjétek, mert a testetekkel akarnak kérkedni. ¹⁴Én azonban óhajtom, hogy ne legyen mással dicsekedésem, hanem csak a mi Urunk Jézus Krisztus keresztyével, mert Őáltala keresztre vagyok feszítve én is a világ számára és a világ is énnekem. ¹⁵Mert a Jézus Krisztussal kötött szövetségben sem a körülméltékedés, sem pedig a körülméletlenség nem számít, hanem csak az új teremtmény. ¹⁶Akik pedig e szabály szerint járnak az életben: békesség és irgalmasság azoknak és Isten Izraelének is.

¹⁷A későbbiekben pedig senki se forduljon ellenem, mert én testi jegyként, mint valami ékszer, a Jézusért való bántalmazás sebeit viselem magamon!

¹⁸A mi Urunk Jézus Krisztus kegyelme legyen lelketekkel, Testvéreim! Ámen!

Utószó a súlyponti modellezés alapján készített fordításhoz

A súlyponti modellezés egyik általam meghatározott, fontos szabálya alapján a vizsgált szövegben a leghangsúlyosabb kulcskifejezés (toposz) lehet - a hapax legomenonok mellett - az a szó, vagy összetett szó, amely a szövegben *a leggyakrabban* fordul elő. Ennek fordítási lehetőségeit, esetleges szinonimáit árnyalják azok a szavak, kifejezések, amelyek pedig csak egyszer fordulnak elő a vizsgált szövegben (hapax legomenonok). A Galata-levélben a leggyakrabban előforduló ilyen szó a *νόμος* (32-szer fordul elő) amelynek jelentései: 1. Törvény, 2. Tóra, 3. általában vett pl. hellén erkölcsi törvény, vagy 4. szövetség, ha a Tízparancsolatra, vagy Tóra szövetségi szerepére utal, 5. Halákót, amely a szóbeli törvényi kiegészítést jelentette. Ezek a jelentések *felváltva* találhatóak meg a levélben a szűkebb szövegkörnyezetet figyelembe véve, amelyet az alábbi táblázatban összegeztem. Ez az összegzés és a fordítás hozzávetőlegesen 7 év kutatómunkájának végeredménye, amelynek egyes részleteire a disszertációm tézisei alapján kaphatunk választ.

Szó	Előfordulás sorszám	Előfordulási hely	Fordításaik a Galata-levélen belül az adott frázisokban
νόμος	1	2,16a	...Tórából fakadó cselekedetek...
	2	2,16b	...Tórából fakadó cselekedetek...
	3	2,16c	...Törvény cselekedetei... → Ez esetben a Halákót, mint szóbeli Törvény 613 rendelkezéséről lehet szó, amelyek kiegészítették a Tórárt. A három előfordulásból – egy versen belül (lásd fent) – itt konkretizál az apostol.
	4	2,19a	...Tórárt járva... → „A Tóra útját járva” kifejezés szerint lehet igaz vagy éppen „bűnös” valaki a farizeusi gondolkodás szerint. Itt Pál az APODIKTIKUS ¹¹ (alexandriai értelmezés) és a KAZUISZTIKUS ¹² (palesztinai értelmezés) kettősségét fejezi ki.

11 Apodiktikus: megcáfolhatatlan, abszolút. A Törvény ilyen értelmezése nem taglalja, hogyan kell egyes részeit az életre alkalmazni, hanem általánosságban jelenti ki. Pl. „megemlékezzél a szombatnapról...” – de hogyan? Ebből ered az etikai értelmezés: minden közösség maga szabályozza a „hogyan?”-t. Így tehát az apodiktikus törvény a „miért?”-re ad VÁLASZT.

12 Kazuisztikus: a latin „kázus” – eset szóból. Az ilyen típusú törvények a választás lehetőségét mutatják be: „Ha pogányok útjára tévedsz...” „Ha tisztátalan ember ruhájához érsz...” – A „ha” után, mindig leírást, rendelkezéseket találunk arra, hogy mit kell ilyen esetben CSELEKEDNI.

Szó	Előfordulás sorszáma	Előfordulási hely	Fordításaik a Galata-levélen belül az adott frázisokban
	5	2,19b	...a Tórának, mint szövetségnek... → A fentiek értelmében a szövetség védelmére utal: „meghaltam a kazuisztikus értelmezésnek, hogy éljek az apodiktikus aspektusnak.”
	6	2,21	...Tóra szerinti járás...
	7	3,2	...Tórából fakadó cselekedetek...
	8	3,5	...Tórából fakadó cselekedetek...
	9	3,10a	...a Törvény cselekvői...
	10	3,10b	...a Törvény könyvében... → Philo orális-írott törvény fogalma. Philo nevezte „írott törvénynek” a palesztinai szóbeli törvényeket azok szigorúsága miatt: mintha kőbe lennének vésve az egyébként szóbeli rendelkezések. Így a Halákótra gondolhatunk.
	11	3,11	...a Törvény cselekvése... → Abszurd értelemben nem lehet a „törvény által” megigazulni, hanem annak cselekvése, vagy éppen nem cselekvése miatt. Ez minden törvény, de főként a kazuisztikus törvények vonatkozásában igaz. Így a Tórától többről van szó.
	12	3,12	...a Törvény nem hitből van... → Az előzőeket erősíti.
	13	3,13	...a Törvény átka... → Az előzőek szerint.
	14	3,17	...a ... későbbi Tóra... → Mivel itt a szövetség kötés eseményét említi a szöveg, egyértelműen a Tórára, mint szövetségi eszközre utal.
	15	3,18	...a Tóra szövetségéből... → A „szövetség” bővítmény az előzőek értelmében.
	16	3,19	Na de mire is való akkor a Tóra?
	17	3,21a	Ezért tehát a Tóra...
	18	3,21b	Ha a Tórát úgy adta volna Isten...
	19	3,21c	... a Törvény cselekvése által... → A 2,16 vonatkozásai erre is igazak.
	20	3,23	...a Tóra szövetsége által...
	21	3,24	...a Tóra Krisztusra nevelő eszköz...

Szó	Előfordulás sorszama	Előfordulási hely	Fordításaik a Galata-levélen belül az adott frázisokban
	22	4,4	... a Tóra hatálya alá...
	23	4,5	... a Tóra hatálya alá...
	24	4,21a	...Tóra szövetsége...
	25	4,21b	... nem halljátok az új törvényt? → A mondatban kétszer fordul elő a szó. Az első a Tóra, a második „új törvény”, amelynek mibenlétét itt egy mondat alapján nem lehet meghatározni.
	26	5,3	...a teljes Törvény megcselekvése... → Minden kazuisztikus rendelkezés, tehát a Tóra kevés, az azt kiegészítő rendelkezések is e fogalomba tartoznak.
	27	5,4	...Tóra szövetsége...
	28	5,14	...az egész Tóra... → Mivel itt apodiktikus aspektusokról van szó, nem valószínű, hogy a Halákót 613 rendelkezését is ide kellene sorolni, ellenben az 5,3-ban mondottakkal.
	29	5,18	...Tóra szövetsége...
	30	5,23	<i>S nincs az a törvény, amely ezek ellen szólna!</i> → Egyszerre lehet minden a törvénnyel kapcsolatos fogalom e szóban benne, még a hellén erkölcsi törvények is, amelyre a „lélek gyümölcse” részben található egy paratextuális mia-gráfé legomenon utal (Gal 5,23 ἐγκράτεια-mértékletesség, önmérséklet.)
	31	6,2	...Jézus Krisztus Tórája... → E kifejezést többek között James Dunn használja. E ponton konkretizálja Pál, hogy a „Törvényt” Jézus tanításaival egészíti ki nem egyéb rendelkezésekkel.
	32	6,13	...nem ragaszkodnak a Tórához... → A Tóra a szövetség eszköze lenne, de a körülméltkedés szorgalmazása miatt gyakorlatilag azt megszegik: a noéi rendelkezések alapján a „pogányokra” nem kell ráerőltetni a szövetség és nemzeti identitás jeleként a körülméltkedést. Ha mégis megteszik, ezzel szegik meg a szövetséget.

A 20. század első népirtása – tények, kérdések és válaszok

Köszönet és bevezetés

Szeretném megköszönni a konferencia szervezőinek azt lehetőséget, hogy tudományos tanácskozásunk keretei között megemlékezhetünk a 20. század első népirtásáról, amely 2015-ben, a szomorú századik évforduló kapcsán a világ közvéleménye előtt is reflektorfénybe került.

Az örmény népirtás többek között azért lehetett előképe és főpróbája a holokauszt-nak – és általában a népirtásoknak – mert elhallgatott, sőt, eltítkolt genocídium volt.

Nagy jelentősége van annak, hogy megemlékezünk a soha el nem évülő emberiségellenes büntettekéről, fölfedjük az események mozgatórugóit, törvényszerűségeit, kapcsolatrendszerét. Ezen túlmenően szükségszerű, hogy állandóan ébren tartsuk a nagy közös emlékezetet, az emberiség lelkiismeretét, rámutatva arra, hogy a történelmi büntettek magukban hordják a következményeket, még akkor is, ha ennek az igazságnak a valóság bizonyos ideig ellentmondani látszik.

Az idő rövidegsége miatt a megtörtént eseményeknek csupán főbb vonalait ismer-tetjük.

Az előadás lehetséges keretei között vázolnunk kell, hogy milyen okok, célok és érdekek vezettek a törökországi örmények kiirtásához, és fel kell mutatnunk azokat a bizonyítékokat is, amelyek a genocídium tényét igazolják. S végezetül utalunk kell arra is, hogy örmények és nem örmények számára mit jelent a genocídium öröksége.

Az előzmények: az örmények helyzete Törökországban

Európa és Ázsia határán, a népek országútján fekvő Arménia több ezer éves történelemre tekint vissza. Az ország önállóságát nyugatról és keletről felemelkedő birodalmak terjeszkedő politikája fenyegette több mint egy évezreden keresztül, ezek területszerző étvágya osztotta részekre, s rajzolta át újra és újra az örmény

határokat. Saját írásbelisége és keresztény vallása – mint nemzeti identitásának legfőbb zálogai – őrizte meg az örménységet a kulturális és vallási asszimilációtól.

A 19. században Oroszország, Perzsia és az Oszmán Birodalom osztozott az egykori Örmény Királyság területén. Az Örmény-fennsík legnagyobb részét Törökország birtokolta, területén hét örmény vilajet volt (váni, bitliszi, erzerumi, mamuret-el-azizi, trapezundi, diarbekiri és kharberdi kormányzóságok). Az említett helyeken kívül a birodalom nagy városaiban, illetve Kilikiában volt még jelentős örmény lakosság.¹

Az örmény történelem legszomorúbb lapjai az oszmán-török hódítással kezdődtek. Az addig virágzó örmény kultúra megrekedt a középkori színvonalon, majd lassú hanyatlásnak indult. A századok folyamán a függetlenségi harcokban felmorzsolódott, és megsemmisült az örmény főúri-nemesi réteg, amely a nép szellemi vezetője, és az örmény kultúra mecénása lehetett volna.

A 19. században Konstantinápoly (Isztambul) és a többi, örménylakta vilajet között bizonyos eltérés alakult ki, melyet a „bolis – jerkir” (város – vidék) kifejezés érzékeltet. A bolis (polisz), Konstantinápoly, a hajdani keresztény Bizánc, a félig európai, félig ázsiai török főváros elsősorban a városlakó, gazdag kereskedő és iparos, illetve később az értelmiségi örmény réteg lakóhelye volt. Az itt élő örmények a város európai közelségének köszönhetően viszonylagos biztonságban éltek. 1860 és 1880 között az isztambuli örmény lakosság lélekszáma kb. 300 000 fő volt, mely a város lakosságának 20 százalékát jelentette. A jerkir a történelmi Örményország területét foglalta magába. Templomai, hegyei, vizei, városai – a vidék minden elmaradottsága, az itt élő örmény lakosság kiszolgáltatottsága dacára – az örmény Őshazát jelentették minden örmény számára. A jerkir-mítoszt Mkrtics Khrimian (Hajrik) pátriárka teremtette meg, tudatosan a Ván-tó partjára téve székhelyét, s ez a tény is szerepet játszott a zejtuni és Ván-környéki önmédelmi jellegű szabadságmozgalmak fellángolásában és győzelmes kimenetelében. Az itt élő örmények száma a 19. század végén meghaladta a kétmilliót.

A törökországi örménylakta nagyvárosokban a századok folyamán olyan városi polgárság alakult ki, mely elsősorban kézműves és iparos (rézműves, lakatos, fegyverműves, ötvös, selyemszövő, szabó, szűcs, tímár, szőnyegkészítő), kereskedő, vagy értelmiségi (orvos, ügyvéd, mérnök, stb.) volt. A 19. században a török nemzeti vagyon majdnem egynegyede örmény kézen volt, és az ország kereskedelmének és gazdaságának fele szintén örmények tulajdonát képezte.² A falvakban

1 Isztorija armjanszkogo naroda. Red: M. G. Nersisizjan. Izd. Jerevanszkogo Universziteta. 1980. 183–184.p

2 Dzson Kirakoszjan: Mladoturki pered szudom isztorii. Jerevan. Ajasztan, 1986. p. 262.

élő örmény lakosság legnagyobb része földműveléssel foglalkozott, de sikerrel üzték azokat az iparágakat is, melyek a mindennapi életben önellátásukhoz szükségesek voltak.

Az „örmény kérdés” és az 1895–96-os pogromok

A 19. században Oroszország erőteljes déli terjeszkedése során az örmények ismét a nagyhatalmak politikai érdekeinek ütközőzónájába kerültek. A perzsák elleni harcokban elért sikerek további hódításokra sarkallták Oroszországot, s alig ért véget az orosz–perzsa háború (1804–1827), megindították az offenzívát Törökország ellen (1828). A háború a kaukázusi és krími frontokon zajlott, a század közepéig orosz sikerekkel.

A nagyhatalmak, főleg Anglia és Németország látszólag Törökország szövetségeseiként, valójában Oroszország ellenfeleként avatkoztak be a krími háborúba. Törökország nemcsak a keleti vilajetekben szenvedett érzékeny veszteségeket, nyugati határain is megindultak a felszabadító mozgalmak. A San Stefanói békeszerződésben (1875) a győztes Oroszország a nagyhatalmak nyomásának engedve kénytelen volt visszaadni a meghódított örmény területek egy részét; viszont szorgalmazta, hogy a békeszerződésben feltétlenül garantálják a visszaadott területen élő örménység fizikai-anyagi biztonságát.

A San Stefanó-i szerződést hatályon kívül helyezve Berlinben újra (1878) tárgyalóasztalhoz ült az érdekelt felekkel együtt Anglia, Németország, Franciaország, Itália és Ausztria. A nagyhatalmak szempontjából az örmények ügye tizedrangú kérdés volt, orosz nyomásra mégis helyet kapott a békeszerződésben, de most már az ő szájuk íze szerint fogalmazva: „A Magas Porta kötelezi magát arra, hogy az örménylakta vilajetekben késedelem nélkül reformokat léptet életbe... A Magas Porta időnként jelentést tesz a nagyhatalmaknak ezen reformok megvalósításáról.” (A berlini kongresszus határozata, 1878. 61. cikkely.)³ Ez a cikkely „örmény kérdés” néven híresült el a történelmi-politikai köztudatban.

Az „örmény kérdés” a nemzetközi politika vetületében azt jelentette, hogy a nagyhatalmak az örmények sorsát javító reformok ellenőrzése ürügyén bármikor beavatkozhatnak Törökország belügyeibe. Az „örmény kérdés” a török belpolitikában Kamil pasa nagyvezír szavait idézve az örmények végzetét vetítette előre: „vallásháborút hirdetünk az örmények ellen, akiknek nincs fegyverük és katonaságuk, nekünk viszont van. És amikor a keresztény Európa hitsorsosait fogja keresni

3 Genocid armjan v oszmanszkoy imperii. Jerevan, Ajasztan, 1982. 5–10. p

a török Ázsiában, és nem találja, akkor békét hagy nekünk, és végre elkezdhetjük a belső rend megszilárdítását.”⁴

A szaszuni és musli tragikus eseményeket a kurd csapatok garázdálkodásai és a török kormány örményellenes álhírei váltották ki (1894). Miután a Szaszun közelében folyó akcióknak több tízezer örmény áldozata volt, a nagyhatalmak ismét tárgyalóasztalhoz ültették Törökországot, hogy a szultánt a reformintézkedések életbe léptetésére kényszerítsék, aki 1895. június 6-án elfogadta a javaslatot, és úgy látszott, kész gyakorlati lépéseket is tenni a reformok megvalósításért. Ez azonban csak időhúzás volt. Valójában a török vezetés elszánta magát az örmény kérdés végleges megoldására.

Az újabb tömeges mészárlás ezúttal Konstantinápolyban kezdődött 1895. szeptember 3-án. Egyetlen éjszaka alatt háromezer embert öltek meg. 1895 szeptemberében Trapezundban; októberben Jerzandzsakban és Marasban; ezt követően Szebasziában, Erzerumban, Vánban, Bajazetben, Charberdben, Diarbekirben, majd az egész ország területén folytatódtek a mészárlások. Hasztalan tiltakoztak az örmények képviselői, hiába protestáltak a nagyhatalmak külképviseleti orgánumai. A lemészárolt örmények vagyonát a török hatóságok azoknak utalták át, akik „kitüntették” magukat a pogromok alkalmával; a török vezetés anyagilag is érdekeltté tett bizonyos rétegeket az örmény lakosság megsemmisítésében.⁵

Az ifjútörökök és az „örmény kérdés”

1891-ben genfi emigrációban alakult a magát ifjútöröknek nevező Ittihat-terakki (Egység és haladás) párt. Liberális és demokrata nézeteket valló értelmiségiek voltak, s majd két évtized múltán, 1908-ban – bár formálisan meghagyták a szultanátus intézményét és a feudális államrendet – Abdul Hamidot eltávolítva magukhoz ragadták a hatalmat. A puccsisták nem az Ittihat korábbi liberális vezéregyéniségei, hanem azok a németbarát tiszték voltak, akik gátlástalanul törtek a hatalomra: Enver, Dzsemal és Talat pasák. Az ifjútörökök politikai célkitűzése egy etnikailag egységes, nagy Törökország megeremtése volt. A Törökországban élő örmények tragédiája az volt, hogy polgári pártjaik – Armenakan, Hncsak, Dasnakcutjun, Ramkavar – akkor alakultak, szabadságmozgalmaik akkor céloztak

4 Osman Nuri::Abdul Hamid Sani ve devri saltanati Istanbul. 1327, S 838. (arab betűs) in Papazjan, A. A: Hajeri ceghaszpanutjune eszt jerritturkeri datavarutyen pasztatghteri. Jerevan, Gitutjunneri Akademiaji hratarakcsutjune. 1988, 7. p.

5 Isztorija armjanszko go naroda. Red: M. G. Nerszisjan.Izd.Jerevanszko go Univerziteti.1980. 220–223. p.

autonómiát, amikor a török nacionalizmus előretörése hadat üzent az ország etnikai sokszínűségének.⁶

Az ifjútörökök elsősorban erős katonai államot akartak létrehozni; gazdasági, jogi, illetve adminisztratív kérdések kevésbé foglalkoztatták őket.⁷ A pártvezetésnek alapvető érdeke fűződött ahhoz, hogy a nemzet többségét maga mellé állítsa. A puccs után Enver, Talat és mások látogatásokat tettek örmény iskolákban, templomokban, temetőben, megemlékeztek a szultán pogromjai következtében elesett örményekről, könnyeztek(!) is, s nem fukarkodtak az ígéretekkel. Ez nem volt véletlen. Az örmények szerepe a birodalomban és a Kaukázuson túl egyre jelentősebbé vált. Az Ittihat egyelőre kereste az örmények barátságát, és az örmény Dasnakcutjun párttal létrejött az együttműködés a nagy oszmán birodalom megmentéséért (1912–13-ban a párt jelentős anyagi segítséget nyújtott a kormánynak a balkáni háborúhoz).

Az 1909-es adanai vérengzés kijózaníthatta volna még a dasnak-pártiakat is; de miután a pogromok csak Kilikia területére korlátozódtak, a kormánykörök sikeres porhintése következtében az adanai vérfürdőt a szultáni rezsim egy elkésett akciójának tüntették fel. Bár Enver pasa 1914-ben megsemmisítette az adanai vérengzésre vonatkozó iratok nagy részét, nem kétséges, hogy a Kilikia egész területére kiterjedő örménymészárlás a kormány tudatosan megszervezett és előkészített akciója volt, melynek során 19 000 embert mészároltak le, és a gyűjtogatások és rombolások következtében 30 000 örmény vált hajléktalanná.

Az örmény Dasnakcutjun párt egy része továbbra is támogatta a kormányt. A hncsakisták viszont meg voltak győződve róla, hogy az ifjútörökök nem fognak reformokat életbe léptetni. 1914 júliusában Talat elfogatta a Hncsak vezetőit, s több hónapos vattatás, kínzás után felakasztatta a sztambuli, adabazari, kajszeri, amasziai és váni pártképviselőket.

Az I. világháború, pántörök álmok és a genocídium forgatókönyve

1914-ben az első világháború kirobbanása új területszerzési lehetőségeket jelentett Törökország számára. A fellángoló török sovinizmusnak újabb elméletek adtak tápot. Az új őshaza-elmélet szerint máz nem Turkesztán, hanem Turán volt a törökök bölcsője. Őseik közé számolták a hun Attilát és a tatár Dzsingisz kánt is. A pániszlám elképzelések átadták helyüket a pántörök elméleteknek. Céljuk egy

6 Gérard Chaliand–Yves Ternon: Le génocide des Arméniens. Éditions complexe, 1984. 28–30. p.

7 Dzon Kirakoszjan: Mladoturki pered szudom isztorii. Jerevan, Ajasztan, 1986.107. p.

nyelvileg, kulturálisan és etnikailag is egységes török birodalom létrehozása volt, amelynek határai a Boszporusztól Kínáig terjednek.

Azok a török vezetők, akik komolyan foglalkoztak Irán és Jemen eltörökösítésének lehetőségeivel, érthető, hogy elsősorban saját országuk nemzeti kisebbségeitől akartak megszabadulni.

A nemzetiségek anyagi sikerei nemcsak irigységet, sőt, gyűlöletet ébresztettek még a kormánykörökben is, hanem elsősorban bennük látták az akadályt, hogy nem tudják megvalósítani azon célkitűzésüket, melynek értelmében a nemzeti vagyonnak, iparnak és kereskedelemnek muzulmán kézben kell összpontosulnia.⁸

1910-ben Szalonikiben az ifjútörök vezetők titkos határozatban döntöttek el a birodalom maradéktalan eltörökösítését, és a keresztény és nem török etnikai elemek likvidálását. Ekkor hangzott el először a jelszó: „Törökország csak a törököké!”⁹ Pántörök elképzeléseik megvalósulását elsősorban az örmények függetlenségre és autonómiára irányuló törekvései keresztettkék. A turáni álm megvalósításának útjában a keleti örmény vilajetek álltak.

Az ifjútörök kormány felismerte, hogy a háborús körélmények között a török egység kérdését gyorsan és tökéletesen, a nagyhatalmak beavatkozásának veszélye nélkül megoldja. Az 1914-es összeírások alapján az alábbi táblázat szemlélteti az örmények törökországi lélekszámát. Az összesítés a konstantinápolyi katolikoszi összeírásokat veszi alapul, mivel a korabeli török statisztikák bizonyíthatóan manipulált adatokat tettek közzé, hiszen érdekükben állt az örmény kisebbség lélekszámának statisztikai csökkentése.¹⁰

A Törökországban élő örmények száma 1914-ben:

Nyugat-Örményország: 1 403 000
Törökország ázsiai része: 440 000
Konstantinápoly és környéke: 183 000
Összesen: 2 026 000

Az ifjútörök kormány az I. világháború kirobbanása utáni helyzetben egyszerre akarta realizálni nagyhatalmi törekvéseit és pántörök elképzeléseit, s a fenti körülményt használta fel arra, hogy kelet felé terjeszkedő politikájának fizikailag útjában álló örményeket elsöpörje az útból, és az „örmény kérdést” véglegesen megoldja. A kép teljességéhez hozzátartozik az is, hogy míg 1908-ban az Ittihat

8 Dzsón Kirakoszjan: Mladoturki pered szudom isztorii. Jerevan, Ajasztan, 1986. 116. p.

9 Uo. 117. p.

10 Uo. 176. p.

tagjainak száma háromszáz, 1914-ben már 350 000 fő volt. Szervezeteik az egész országot behálózták. A dokumentumok azt bizonyítják, hogy az ifjútörök párt és kormány még a háborúba lépés (1914. július) előtt eltervezte az örmény lakosság megsemmisítését. Az Ittihat központi bizottsága létrehozta a Teşkilat-i-mahsuse (Speciális Szervezet) nevű egységeit. A Teşkilatnak két alszervezete volt. Az egyik a hadügyminisztérium utasítására jött létre. A másik titkos szervezet közvetlenül a hadügyminisztérium fennhatósága alá tartozott, és Behaeddin Şakir elnök vezetésével megszervezte és végrehajtotta az örmények deportálását és lemészárlását. A Teşkilat elnöke még 1914-ben kiosztotta a titkosírás megfejtésének kulcsait, továbbá a Teşkilat egységeinek autókat, pénzt és fegyvert juttatott.

A Teşkilat szervezeteiben számos köztörvényes bűnöző tevékenykedett.¹¹

Az örmények tömeges kiirtásának terve készen volt, már csak a megfelelő ürügyet keresték, amely nem sokáig váratott magára: 1915 januárjában a III. török hadtest totális vereséget szenvedett a keleti fronton. A III. török hadtest teljesen megsemmisült: 90 000 halott maradt a csatatéren, 12 000 katona pedig fogságba esett. A törökök visszavonulásra kényszerültek, az oroszok pedig Erzerumig nyomultak előre. Annak ellenére, hogy a kudarc nagyrészt a török katonai vezetés és elsősorban Enver pasa hadvezetési dilettantizmusából fakadt (a hadsereget nem szerelték fel a téli hadjáratnak megfelelően), a kormány az orosz határ közelében élő törökországi örmények szabotázsának tulajdonította a vereséget.

1915. február 15-én a Talat pasa által kidolgozott titkos határozat tíz pontban fogalmazta meg a népirtás állomásait, mely az alábbiakban rajzolta meg a népirtás állomásait:¹²

1. A társasági törvény 3. és 4. cikkelye alapján minden örmény társaságot megszüntetni, a tagokat letartóztatni, a kormányellenes elemeket a bagdadi és moszuli vilajetekbe irányítani, ott likvidálni.
2. Az örményektől be kell gyűjteni a fegyvereket.
3. Örményellenes hangulatot kell szítani a muzulmánok körében. Különösen Adanában, Erzerumban és Vánban – mindazokon a helyeken, ahol volt már mészárlás.
4. Az erzerumi, váni, bitliszi, mamüret-el azizi kerületekben a dolgot a lakosság fogja végezni, a katonaságot csak azért rendeljük ki, hogy a rend látszatát fenttartsa.

11 Dzson Kirakoszjan: Mladoturki pered szudom isztorii. Jerevan. Ajasztan , 1986. 281. p.

12 Uo. 179–182. p.

5. Az örven évesnél fiatalabb férfiakat és tanítókat agyonlőni, a leányokat és gyermekeket átéríteni az iszlámra.
6. Azon örmények családtagjait, akiknek sikerült elmenekülni, teljesen ki kell irtani, hogy a menekülteknek ne lehessen egykori hazájukkal semmilyen kapcsolata.
7. Az örményeket kémkedés vádjával el kell távolítani az állami szolgálatból.
8. A hadseregben szolgáló örményeket megfelelő katonai módszerekkel megsemmisíteni.
9. Az örmény-mészárlást mindenütt azonos időben kell végrehajtani, hogy az örményeknek ne maradjon idejük a védekezésre.
10. Jelen utasítást szigorúan titkosan kell kezelni, s mindent el kell követni, hogy csak néhány kiválasztott személy tudjon róla.

Ez a titkos határozat minden helyi közigazgatási szervhez eljutott. A kormány deportációs intézkedéseinek volt egy hivatalos, elsősorban a külföld és a diplomácia számára készített változata is: a török kormány a keleti vilajetekben élő örmények biztonsága érdekében lakóhelyváltogatást (kitelepítést) rendel el a keleti front közelében.

A 20. század első népirtása, az örmény genocídium

A deportációt nem a keleti határok mentén, hanem attól több száz kilométerre nyugatra, az ország belsejében, a kilikiai Zejtun környékén kezdték meg 1915. márciusának végén, s a lakosságot Konya, illetve a szíriai sivatag felé irányították. A mészárlások hírére április elején a Ván környéki örménység fegyveres ellenállást szervezett, s tartotta a várost az orosz hadsereg bevonulásáig (1915. május 18.). A váni események arra ösztönözték a kormányt, hogy az eltervezett népirtást meggyorsítsa, és általánossá tegye.

Ezért április 24-ére virradó éjjel Isztambulban 235 ismert és neves örmény értelmiségi személyt tartóztattak le. Számuk rövidesen elérte a 800 főt (más források szerint 600-650 volt a letartóztatottak száma). Közük voltak a korszak legkiválóbb örmény költői, írói, gondolkodói, neves politikusok, parlamenti képviselők, orvosok, ügyvédek, lapszerkesztők, tanárok, művészek.¹³ Az ország belsejébe irányított meneteket útközben kivégezték.

13 Daniel Varuzsan, Ruben Szevak, Sziamanto, Grigor Zohrab, Komitasz és mások.

1915. április 24-e az örmény történelemben azt jelentette, hogy Nyugat-Örményország örmény lakosságát fizikai és szellemi értelemben is „lefejezték”, s ezután kezdtek el gyorsabb ütemben és általánosan az ország egész területén az örmények deportációját és tömeges lemészárlását. Ezért lett ez a dátum az anyaországban és a világon szerte diaszpórában élő örmények nemzeti gyásznapja.

A deportációban alkalmazott módszerek, a kijelölt lakóhely és az oda vezető útvonalak mind arról tanúskodnak, hogy a deportáció központi irányításra történt, s felhasználták az ország egész közigazgatási rendszerének együttműködését. Az utasításokat a válik és kajmakámok, illetve alárendeltjeik kapták meg, a deportáció foganatosításához nemcsak a csendőrség, de a szükséges katonai erő is rendelkezésükre állt.¹⁴

A deportáció során a végrehajtó szervek többnyire igyekeztek a törvényesség látszatát megőrizni. Kihirdették, vagy falragaszokon értesítették az örmény lakosságot a kötelező lakóhely-változtatásról. Néhány óra, vagy néhány nap állt rendelkezésükre, hogy ingatlanait eladják, és mozgítható értékeikkel katonai kíséret mellett új, a kormány kijelölte cél felé induljanak. Az előttük ismeretlen, ám a titkos utasításokban pontosan rögzített úti cél az ország legdélibb, Szíriával határos területén fekvő Der-Zor sivatag volt.

Gyakran alig hagyták el városukat, a kísérő csendőrök vagy katonák elvettek tőlük minden értéket, és elkezdődött a brutális munka: a férfiakat elkülönítették a nőktől, szemük láttára lemészárolták őket. Azután a szebb nőket kiválogatták, tömegesen megbecstelenítették, vagy bordélyokba adták el őket. A gyermekeket kitepték anyjuk karjából, és legyilkolták, vagy a sziklákhöz csapdosták. Trapezund környékén hajóra rakták az örményeket, majd belelőtték őket a tengerbe.

Az Eufráteszen heteken-hónapokon át összekötözött hullák tömegei úsztak. Az utak mentén oszló hullák hekatombái heverték. A keleti fronton előretörő, Erzerumot és Vánt felszabadító orosz csapatok mindenütt a tömegmészárlás nyomaival, lerombolt, felégetett városokkal, falvakkal, elpusztult szántóföldekkel találkozottak. A hitetlenek ellen 1914 novemberében meghirdetett dzsihad értelmében az örmények élete, vagyona az igazhitűek szabad prédája volt.

A tömeges és szervezett mészárlások következtében 1915 áprilisától novemberig „megtisztították” az Örmény-fennsík vidékét és az örménylakta területeket az örmény lakosságtól.

14 Midhat bej kihallgatási jegyzőkönyve, Takvim-i vekayi 1919. No 3596, in: Papazjan 155. p.
Zuhdi bej kihallgatási jegyzőkönyve, Takvim-i vekayi 1919. No. 3589 in: Papazjan, 67. p.
Ziya Gök Alp kihallgatási jegyzőkönyve, 1919. 05. 06. in: Papazjan, 67. p.
Midhat Sukri bej kihallgatási jegyzőkönyve, 1919. május 14. in: Papazjan, 95. p.

A szíriai sivatag felé irányított örményeket éhség és szomjúság kínozza, soraikat tífusz és kolera tizedelte, s az időről időre rájuk törő martalóc csapatok fosztogatták az egyre fogyó menetoszlopokat. A deportáltak menetében hatalmas (76–94%) volt a lemorzsolódás.¹⁵

A Der-Zor sivatagba érkezőket nem várták kellemes életkörülmények, ahogyan az a falragaszokon szerepelt. Akiket az éhezés nem gyengített el teljesen, azok a föld alatt vájtak odút maguknak. A szélsőséges sivatagi éghajlat fokozza szenvedéseiket, fertőző betegségek tizedelik őket, százak halnak meg naponta - írja egy amerikai szemtanú. A dokumentum megemlíti, hogy a tábornot kizárólag öregek, gyermekek és nők alkották. A tábor körül állandóan lovasrendőrök cirkáltak. A szökési kísérleteket leírhatatlan kínzásokkal torolták meg.

Az erőszakkal szembeni fegyveres ellenállás mindössze néhány helyen valósult meg. A legismertebb tiltakozás – a Werfel-regény nyomán – az antiochiai öbölben játszódott le, amikor hat örmény falu lakossága vonult fel a Musza Daghra, s ötvenhárom napig védekezett sikeresen a török túlerővel szemben.

Törökország európai részén, elsősorban az Isztambulban és Szmirnában élő örmény lakosságot elkerülte a deportáció. Az ifjútörök kormány bukása után Kemal Atatürk 1922 szeptemberében szervezte meg az utolsó nagy offenzívát Kisázsia megmaradt keresztény lakossága ellen. Felgyújtották Szmirna görög és örmény negyedét, s a keresztényeket a tengerbe lőtték, illetve a menekülőkhajóit elsüllyesztették.¹⁶

Az események jellegénél fogva a mézárások nem maradhattak titokban a külföld előtt. Az Antant országai 1915 májusától jegyzékekben követelték az örmények mézárásának azonnali beszüntetését. Törökország válaszában az örményeket tette felelőssé az eseményekért: arra hivatkozott, hogy összejátszanak a birodalom ellenségeivel, szabotázs- és terrorista-akciókat hajtanak végre; ezért a deportáció a kormány egyetlen lehetséges védekezési módszere az országra ártalmas elemek megfékezésére.

15 Szebasztia és Kharberd 18 000 deportáltjából Viran-Sehírnél még 301 van életben, Aleppóban már csak 150. Erzerum 19 ezres csoportjából mindössze 120 fő érkezik ugyanide. Kharberd 5000 deportáltjából 213 fő, Kharput 2500 főnyi lakosából 600 ér Aleppóba. Az Aleppóból Meszeni felé induló 200 000 örményből 5000 maradt életben. Karin (Edessza) vilajetének 215 000 főnyi örmény lakosságából 2000 a túlélő, és Edessza 18 000 főnyi örmény lakosából mindössze 120 maradt életben.

16 Chaliand-Ternon: Le génocide des Arméniens. Bruxelles, 1981. p. 157.

A genocídium bizonyítékai

A 20. század első népirtásának tényét számtalan dokumentum igazolja. A legértékesebbek a török kormány által küldött siffrírozott titkos utasítások, táviratok, melyek az örmények deportálására, illetve likvidálására vonatkoznak. Bár a menekülő ifjútörök kormány számos iratot semmisített meg, a megmaradt dokumentumok is meggyőzően igazolják a deportáció tényét és valódi céljait.

Fennmaradtak azok a feljegyzések is, amelyekkel a Törökországban élő nagykövetek, attasék, misszionáriusok és segélyszervezetek képviselői folyamatosan informálták hazájuk lakosságát a Törökországban folyó eseményekről.¹⁷ Az örmények érdekében emelte fel szavát számos diplomata, közéleti személyiség és értelmiségi: Henry Morgenthau, Johannes Lepsius, Armin Wegner, Heinrich Wegner, René Pinon, Fridtjof Nansen, sőt Anatole France is. Különösen értékesek azok a dokumentumok, amelyek Johannes Lepsius és Enver hadügyminiszter, illetve Henry Morgenthau amerikai nagykövet és Talat belügyminiszter beszélgetéseit rögzítik.¹⁸

Már 1916-tól kiadásra kerültek azok a forrásértékű dokumentumok Toynbee és James Bryce könyveiben, amelyek minden kétséget kizáróan igazolják a deportáció tényét.¹⁹ A Times, a Journal de Genève, a Gazette de Lausanne, a Manchester Guardian hasábjain közölt törökországi események megrázták a nemzetközi közvéleményt. A dokumentumok értékes részét azok a fényképek és mozgófilmfelvételek képezik, melyeket külföldi szemtanúk készítettek az eseményekről.

A harmincas években Törökországban járt egy magyar vasútépítő mérnök, Fehértáj Tibor, s feljegyzéseiben megörökítette azt is, amit az egykor örménylakta vidékeken tapasztalt. A forrás érdekessége miatt kivételesen kissé hosszabban idézünk a műből: „Kájzeri déli negyede nagy meglepetést tartogatott számomra. Bámulva jártam az utcákon... hát ennek az öreg romvárosnak ilyen szép részei is vannak? Terjedelmes, árnyas kertek közepén villák, csinos lakóházak sorakoztak egymás mellé, némelyik utcának két oldalát emeletes paloták töltötték be. Hanem a legtöbbször ablaka betörve, eresze lemállva, ajtaja helyén pedig sötétben ásitó úr. Ezek a pompás házak üresen, lakatlanul állottak. Egyiknek kapuján tétován beléptem. A kétszárnyú, remekbe faragott diófa lépcsőn felmerészkedtem az emeletre,

17 Genocid Armanj v szozmanszkoj imperii. Jeerevan, Ajasztan, 1982. p. 279–281.

18 Henry Morgenthau: *Ambassador Morgenthau's Story*. N.Y. 1918. Kosztandnopolisz, 1919. p. 258 (örmény fordításban)

19 Arnold Toynbee fiatal oxfordi tudós az összegyűjtött dokumentumok alapján precíz és objektív kiadványt jelentetett meg *Résumé de l'histoire de l'Arménie jusqu'à 1915* címmel. James Bryce *Blue book*-ját a brit kormány publikálta.

és ott a pókháló-, por- és piszok-lepte szobáknak és termeknek során mentem végig. Ez a palota beillett volna Párizsba is, mert az építőművészetnek remeke volt. De a pompás, falba épített szekrények faragott ajtajait fejszecsapások rombolták össze, a falak freskóit sárral, emberpiszokkal mocskolták be barbár kezek. Egy helyütt a széles ajtóbélés feketéllett az üszöktől. Itt ez az utolsó lehetett a hálószoba. Egyik falában egy kis fali fülke. Alatta az örökmécsesnek kovácsolt, ciradás falikarja eltorzulva lógott lefelé, a fülke felett pedig széles, vastagon aranyból festett kereszt – valami sötétvörös lével bemázolva. Vér... Embervér... Uramisten, hol járok? Hiszen ez a kéjszeri örmény városrész! ... Tomárdze jegyzői székhely... Földig lerombolt házak... Most mindössze tíz család él itt. Mi lett az egykor itt lakó négyezer örménnyel? Talán itt, a házaikban mészárolták le őket, talán odalenn, a lapálynak valamelyik tarlóján, vagy még messzebb, odafenn a magas helyekben?”²⁰

Nem kevésbé jelentős dokumentumok a túlélők írásos, vagy elektronikus hanghordozókon rögzített visszaemlékezései, tárgyi emlékei, melyek az örmény diaszpóra kolóniáinak médiatáraiban, valamint a jereváni Genocídium Múzeum és Kutatóintézet dokumentumtárában található.

A genocídium egyik legdöntőbb és közvetlen bizonyítéka az ifjútörök kormány pere, mely 1919. április 27-től június 26-ig tartott. A per anyaga a Washingtoni Kongresszusi Könyvtárban található, az ülések jegyzőkönyvének egy részét publikálta a török kormány akkori hivatalos lapja, a Takvim-i Vekayi újság.²¹

Az ítéletet 1919. július 5-én hirdették ki. A halálos ítéleteket a vádlottak távolléte miatt – egy kivételével – nem tudták végrehajtani.²² Az ifjútörökök perének pozitív eredménye az volt, hogy törvényes bíróság előtt, a török belügyminisztérium által hitelesített dokumentumokon alapuló ítéleteket mondtak ki. Az örmény genocídium tehát török bíróság és a török kormány által elismert hiteles történelmi tény.²³

A genocídium másik nagy pere Európában, Berlinben zajlott 1921 márciusában. A szökésben lévő – az isztambuli per alapján halálra ítélt – Talat pasát meggyilkolta egy fiatal túlélő, Szoghomon Teilerian, aki 1915-ben minden családtagját elveszí-

20 Fehértájt Tibor: *A rejtelmes Anatóliában*. Stádiumn, Budapest. 19–20.; 22–23.; 42–44. p.

21 Papazjan, A. A: *Hajeri ceghaszpanutjune eszt jeritturkeri datavarutan pasztatghteri*. Jerevan, Gitutjunneri Akademiaji hratarakesutjune. 1988. 246. p.

22 Egyetlen ítéletet (1919. 04. 08.) foganatosítottak: Kemal bejt, a yozgati hóhért nyilvánosan felakasztották a Bajazid téren. Temetése azonban nyílt szimpátiatüntetést váltott ki a muzulmán lakosság körében: holttestét török nemzeti lobogó és virágözön borította, miközben tízezrek kísérték utolsó útjára. Chaliand-Ternon: *Le génocide...* 134. p.

23 Vahakn Dadrian: *The key elements in the Turkish denial of the Armenian genocide*. Canada, 1999, p. 51.

tette. A per végén Teileriant felmentették. A berlini tárgyalás történelmi jelentősé-
gű volt: megszólaltak a túlélők és szemtanúk, köztük Johannes Lepsius is. Ez volt
az első eset, ahol egy törvényszék elismerte, hogy egy népirtás megakadályozása
és a tettesek elszámoltatása nem egy ország belügye, hanem az egész emberiség
közös felelőssége. A tárgyaláson jelen volt az a Raphael Lemkin joghallgató, aki
később megalkotta a genocídium kifejezést, és megfogalmazta a népirtást tiltó
ENSZ-határozatot.

A genocídium és politikai utójátékai következtében az Örmény Köztársaságban a
hajdani örmény állam tizedére zsugorodott területén, 33 ezer négyzetkilométeren
él 3 millió örmény, míg a diaszpóra kolóniáiban 6 milliónál több az örmények
száma. Ez a megdöbbentő számarány az örmény genocídium szomorú következmé-
nye és egyben egyik legsúlyosabb bizonyítéka.¹

Az eltírt genocídium

Nemcsak Németország hunyt szemet – és rendelt el hírzárlatot – az örmény geno-
cídiumot illetően; a szövetséges hatalmak sem gátolták meg a megszárlások folyta-
tását, holott kezdetől jó információik voltak az eseményekről.

A háború után kialakult politikai helyzet ismét Törökországnak kedvezett, amint
ezt a békekötések eredményei bizonyítják. 1919-ben még nemzetközi alku tárgya
volt egy létrehozandó független örmény állam határainak kijelölése. Az 1923-as
lausanne-i békeszerződés már említést sem tett az örményekről.

Az örmény genocídium volt az első szervezett népirtás a XX. században. Hogy
a zsidók elleni, nem kevésbé borzalmas bűntett, a holokauszt huszonöt év múlva
bekövetkezhetett, annak egyik oka, hogy a világ közvéleménye, politikusai, nagy-
hatalmai – könnyedén elárulva egy kis létszámú, meggyötört nemzetet – már az
1920-as évek elején elegendősen elfelejtkeztek arról, ami az örményekkel történt.

Török részről 1923-ban Kemal Atatürk amnesztiát hirdetett a népirtás főbűnöse-
inek, s tudatosan vette kezdetét az örmény genocídium tagadásának máig tartó

1 Az 1915-ös törökországi örmény népirtás következtében eltűnt az Örmény-fennsíkrol a több ezer
év óta őshonos, a kereszténységet először államvallássá tévő, gazdag kultúrával és történelmi
múlttal rendelkező örmény nemzet. A népirtás mérlegének megvonásához pusztán megközelítő
adatok állnak rendelkezésünkre. A statisztikák szerint a Törökországban élő 1 800 000–2 100 000
főnyi örmény lakosságból 1 500 000 bizonyíthatóan a megszárlások következtében pusztult el.
Mintegy 300 000 menekülő talált otthonra az orosz fennhatóság alatt lévő örmény területeken.
1915 után nőtt meg jelentősen Európa, a Közel-Kelet, a Földközi-tenger partvidéke örmény koló-
niáinak lélekszáma. Az I. világháború után alakultak ki az amerikai nagy örmény kolóniák Bos-
ton–Detroit és Los Angeles vonzáskörzetében.

folyamata.² A török büntetőtörvénykönyv jelenleg is érvényben lévő 301-es cikke-lye a genocídium tagadásának, s török részről meglévő lezáratlanságának legfőbb bizonyítéka. Egyes – nem Törökországban élő – török történészek véleménye szerint elsősorban Törökországnak lenne szüksége rá, hogy végre szépítés és hazugság nélkül szembe tudjon nézni saját múltjával. Ez az egyetlen módja annak, hogy kijusson abból a morális zsákutcából, amellyel az örmény genocídium tagadásával jutatta saját magát.

Az 1915-ös örmény genocídiumként számon tartott népirtás kétarcú jelenség a nemzetközi közvéleményben. Török nyomásra számos állam szemet huny az 1915-ös események fölött. Azonban a történelmi tények negligálása minden esetben súlyos következményekkel jár; mint ahogy következménye van és lesz annak is, ha eltűnjük, hogy az élet bármely szegmenséből – gazdasági és politikai érdekek miatt – száműzve legyen az erkölcs, a jogosság és az igazság.

Bibliográfia

Gibbons, Herbert Adams: *The blackest pages of modern history. Events in Armenia in 1915. The facts and the responsibilities.* New York, 1916.

Pinon, René: *La suppression des Arméniens: Méthode allemande, travail turc.* Paris, 1916.

Viscount Bryce, James: *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915–16.* London, 1916. („Blue Book”)

Toynbee, Arnold: *Les assacres des Arméniens,* Préf. par Lord Bryce. Paris, 1916.

Lepsius, Johannes: *Bericht über die Lage des Armenischen Volkes in der Türkei.* Potsdam, 1916.

Barby, Henry: *Au pays de l'épouvante. L'Arménie martyre.* Préf. de M. Paul Duchanel. Paris, 1917.

Fais el-Gusein (A. Bedouin): *Martyred Armenia.* London, 1917.

Morgenthau, Henry: *The tragedy of Armenia.* London, 1918.

Marquart, Jos.: *Die Entstehung und Wiederherstellung der armenischen Nation.* Berlin–Schöneberg. 1919.

Andonian, A.: *The Memoirs of Naim bey. Turkish official documents relating to the deportations and massacres of Armenians.* With an introd. by Viscount Gladstone. London, 1920.

2 Talat pasanin hatırtalan. Istanbul. 1946. (Talat pasa emlékiratai)

- Wegner, Armin: *Der Schrei von Ararat*. Leipzig, 1922.
- Nansen, Fridtjof: *Rapport sur la situation de l'Arménie*. Geneve, 1925.
- Nansen, Fridtjof: *Armenia and the Near East*. New York, 1928.
- Chiragian, Archavir: *La dette de sang. Un Arménien traque les responsables du génocide 1921–1922*. Présentation de Gérard Chaliand. Belgique, 1982.
- Korbuly Domokos: *Az örmény kérdés a magyar közvéleményben*. Budapest, 1942.
- Carzou, Jean-Marie: *Arménie, 1915, un génocide exemplaire*. Paris, 1975.
- Genocid armjan v oszmanszkoj imperii*. Red: M. G. Nersziszjan. Jerevan, Ajasztan, 1982.
- Hajeri ceghaszpanutjun oszmanjan kajszutjunum*. Red.: M. G. Nersziszjan. Jerevan, Hajasztan, 1991.
- Dzson Kirakoszjan: *Mladoturki pered szudom isztorii*. Jerevan, Ajasztan, 1986.
- Chaliand, Gérard-Ternon, Yves: *Le génocide des Arméniens*. Belgique. 1984.
- Hajeri ceghaszpantuyune eszt jeritturkeri datavarutjan pasztatghteri*. Red.: A. H. Papazjan. Jerevan, 1988.
- Dadrian, Vahagn: *German responsibility in the Armenian Genocide*. Cambridge, 1996.
- Dadrian, Vahagn: *Warrant for Genocide. Key Elements of Turko-Armenian Conflict*. New Brunswick, 1998.
- Ohandjanian, Artem: *1915 Irrefutable evidence. The Austrian Documents on the Armenian Genocide*. Yerevan, 2004.
- Nyikolaj Hovhannisjan: *Az örmény genocidium*. Budapest, 2007.
- The Crime of Genocide: *Prevention, Condemnation and Elimination of Consequences*. Proceedings of International Conference. Yerevan, 2010.
- Tanulmányok az örmény genocidium kérdésköréből*. Szerk.: Krajcsir Piroska. Budapest, 2010.

MARTOS Levente Balázs

főiskolai tanár, Győri Hittudományi Főiskola

„Atyám, minden lehetséges neked!”

(Mk 14,36)

Közelítések Isten mindenhatóságához

Isten keresése ma aktuálisabb, mint valaha. Paradox módon manapság a hívők érzik jobban ennek az aktualitásnak a súlyát. Ugyanakkor a nem hívők közössége, ha beszélhetünk ilyenről, szintén kérdezi, milyen Istenben is hisz, aki hisz, hiszen a nem hívők tábora nem ritkán éppen az istenhitet jelöli meg sokféle baj, erőszak forrásaként.³ Így újra ki kell jelentenünk: Isten keresése, az Istenre irányuló kérdés ma aktuálisabb, mint valaha. A hívők oldaláról a híres *fides quaerens intellectum* értelmében. A komolyan gondolkodó nem hívők esetében pedig mintegy fordítva, az *intellectum quaerens fidem* jegyében, amennyiben a körülöttük élő hívők élete kérdéseket vet fel bennük.

Isten mindenhatóságát választjuk ki: egyik legnyilvánvalóbbnak tűnő, s közben leginkább megkérdőjelezett „tulajdonságát” szeretnénk szemügyre venni.

1. Isten mindenható – vagy mégsem?

A modern ateizmussal folytatott vita jegyében írott könyvében⁴ Jürgen Moltmann komolyan megkérdőjelezi, egyáltalán érdemes-e és helyes-e a teológiában Isten tulajdonságainak nyelvezetét megtartani és művelni. Kritikája két irányból indul. Egyfelől a bibliai istenkép személyes és szenvedélyes istenképének elvesztését, vagy legalábbis károsodását kéri számon az elvont tulajdonságok felsorolói.

3 Példaként elég talán az olykor „világhíres ateistának” deklarált Richard Dawkins szövegének valóságos környezetben a végtelékig blaszfémnek ható szövegére utalni: R. DAWKINS, *Isteni téveszme* (Budapest 2007; angol eredeti 2006: *The God Delusion*) 39: „Az Ószövetség Istenéről joggal mondhatjuk, hogy a létező összes irodalmi mű legkellemetlenebb figurája, egy féltékenységre büszke, kicsinyes, igazságtalan, megbocsátani képtelen hatalommániás, bosszúvágyó, vérszomjas etnikai tisztogató, nőgyűlölő, homofóbias, rasszista gyermekgyilkos, népirtó, halálosztó, megalomániás, szadomazochista, szeszélyes, rosszindulatú zarnok.”

4 J. MOLTSMANN, *Der lebendige Gott und die Fülle des Lebens. Auch ein Beitrag zur Atheismusdebatte unserer Zeit* (Gütersloh 2014).

Másfelől, az előbbivel természetesen összefüggésben, úgy látja, hogy a „mindenhatóság” fogalmát gyökeresen meghatározza a XVII–XVIII. század gondolkodásmódja, különösen is mechanikus vilásképe.¹ Ha az istenség tulajdonságai valójában a világ tökéletességeinek végtelenné nagyított változatai, mondja, akkor könnyű olyan istenképet alkotni, amely szerint Isten úgy hordozza a világot, mint a gyökér a fatörzset, vagyis a világ mintegy úgy ered belőle, mint forrásból a patak. Ha pedig így van, akkor a mindenható Isten valójában a mindenért felelős Istenné lesz.

Ha innen nézzük, Isten mindenhatósága egyenesen botránykővé is válhat, az Istenbe vetett hit elvesztésének kezdetévé.² Érdemes idéznünk néhány mondatot H. Jonastól, aki a holokauszt drámájával szembesülten fogalmaz:³ „Auschwitz után végső határozottsággal kell és szabad kijelentenünk, hogy egy mindenható istenség vagy nem jóságos, vagy teljesen érthetetlen (a világ kormányzásában, amely egyedül képessé tehetne bennünket arra, hogy megértsük őt). De ha Istent csak bizonyos módon és bizonyos fokig érthetjük meg, akkor a jósága, amelyről nem mondhatunk le, nem zárja ki teljesen a rossz létezését; a rossz pedig csak annyiban létezik, amennyiben Isten nem mindenható. Csak ilyen feltétellel állíthatjuk, hogy Isten érthető és jóságos, és mégis van rossz a világban. S mivel arra következtettünk, hogy a mindenhatóság fogalma önmagában is kérdéseket vet fel, ezt az isteni tulajdonságot el kell vetnünk.”

-
- 1 Az isteni tulajdonságokról szóló tan számos ponton túlságosan is érintkezik egy olyan mechanikus világgal, állítja Moltmann, amelyben az istenség közvetlen és mintegy passzív módon, személyes döntés helyett inkább létéből és lényéből fakadó szükségszerűséggel határozza meg a világ dolgait. A világ eseményei és jelenségei ebben az optikában távolról, sajátos okságokkal, de mégis egyfajta szükségszerűséggel függenek Istentől. Ha egy menyasszonyi ruha viselője áthalad az udvaron, ruhájának uszálya végigsöpri a földet. Sok mindent magával sodor, átrendez, átalakít. Innen következik, mondja Moltmann, hogy a világban tapasztalt negatív jelenségekért is mindenképpen felelősség terheli az efféle mindenhatót. Ha másként élne, más hatásokat keltene – mondhatják kritikusai. Moltmann Isten mindenhatóságának átfórállásától Isten szenvedésszerűségének, illetve – Abraham Heschel nyomán – „szenvédélyességének”, „pathosának” témájához jut. Isten „szenvédélyre” képes Isten, vagyis eleven, a megsebzett szeretet egységében. Vö. J. MOLTSMANN, *Der lebendige Gott*, 47–56.
 - 2 Hittanos gyermekeknek Isten egyetlenségét is gyakran magyarázzuk mindenhatóságán keresztül: mivel két mindenhatóság nem képzelhető el egymás mellett – hiszen ez a két mindenhatóság nyilvánvalóan összegabalyodna, netán össze is ütközne – csak egyetlen mindenható Isten léte képzelhető el. De vajon nem éppen így képviseljük kezdetől fogva egy hadakozó, mindenkinél erősebb isten képét?
 - 3 H. JONAS, *Il concetto di Dio dopo Auschwitz. Una voce ebraica* (Il Melangolo, Genova 1989) 34–35. Idézi: C. DI SANTE, *Dio e i suoi volti. Per una nuova teologia biblica* (Cinisello Balsamo, Milano 2014) 204.

A kérdés, hogy mit jelent Isten mindenhatósága, a tragédia, vagy egyszerűen a fájdalom pillanataiban túlnó a „miértek” sorozatán, s radikálisabban azt kérdezi: vajon jelen van Isten? Vagy még követelőbben és kegyetlenebbül: van Isten egyáltalán? Képtelenség hinni egy olyan istenben, akinek nincs hatalma vagy hatása. Képtelenség hinni egy olyan istenben, aki mindenható, és aki a lét teljessége, s a tragédia pillanataiban mégis szabadjára engedi, mintegy felhatalmazza – az abszolút semmit.⁴

2. A hatalom képzetei

Az eddigiekből is kitévő, hogy a hatalom különböző képzeteket fejez ki, és különböző elképzelésekben elevenedhet meg.

A hatalom kérdése általában az alany cselekvését érinti, amikor kilép önmagából, és cselekszik egy tőle különböző tárgyon, amely így a hatalmában van. A tudatos alany ráadásul önmagát is tárgyasíthatja, önmagán is hatalma van. A cselekvő alany tehát alany-tárgy viszonylatba léphet önmagával, a másikkal és a világgal. Kérdésünk a mindenhatósággal kapcsolatban eszerint igazából arra irányul, milyen kapcsolatban van Isten önmagával és a világgal, benne az emberrel. Vagy közvetlenebbül: milyen kapcsolatban van Isten velünk, és ez hogyan érinti e hatalomról alkotott felfogásunk az életünket, világlátásunkat.

A hatalom szó a magyar nyelvben könnyen kapcsolatba hozható valamilyen felsőbb hatalmassággal, intézménnyel, amelynek az egyén felett hatalma van. Beszélünk politikai, gazdasági hatalomról. Közelinek érezzük a hatás, hatékony, hatni szavak jelentését is. Képzett igealakok esetén az úgynevezett ható igékkel van dolgunk, amennyiben valaki megtehet valamit (láthat, írhat, olvashat, pihenhet). Ezekben az esetekben a hatalom szó latin formája, a főnévi *potestas*, illetve igei *posse* alakot érezzük hasonlóknak – a lehetőséget, illetve a lehetőségéből fakadó képességet és hatékonyságot jelöli. A görög szavak közül kiemeljük az *exouszia* fogalmát, amelyet olykor a „létből fakadó”, máskor viszont inkább „valahonnan kapott”, földi vagy égi rend által valakire ráruházott hatalomként, vagyis valamire való „jog” értelmében magyaráznak.⁵ Az erő, képesség jelentésű *dünamisz*

4 A személyes bevonódás és érintettség példáit személyesen kell megneveznünk és megértenünk. Betegség, baleset, értelmetlennek tűnő szenvedés – mindez kérdéseket szül bennünk. A modern kor vívmányai olyan világot hoztak létre, amelyben új módon fordul szembe egymással az emberi szabadság fenyegető lehetősége és az Istenről feltételezett jóakarata. Mit gondoljunk azokról a pillanatokról, amelyeket az 1989-ben a skóciai Lockerbie fölött 10000 méter magasban felrobbantott repülőből a földig zuhanók éltek át, amíg székükhöz kötözöttek előbb elkábultak, azután a biztos halálba zuhanva magukhoz tértek?

5 Vö.: W. FOERSTER, Art. *exouszia*, In: ThWNT II., 559–560.

is része a hatalomnak, amennyiben ez a változtatás képessége is. Ismerős még a *krateó* ige is, pl. a demokrácia vagy arisztokrácia szóból. Eredeti jelentése „erősnek lenni”, „hatalmasnak lenni”, s innen „hatalmába keríteni”, konkrét értelemben „megragadni” (a *krateó* szó alapjelentésének megfelelően). Az Újszövetségben ez utóbbi jelentés a leggyakoribb.⁶

Hogyan hat mindez az Isten mindenhatóságának elképzelésére?

Rowan Williams volt Canterbury érsek fejté ki,⁷ hogy a „korlátlan isteni hatalom” összekapcsolódik a változatlanlanság, szenvedésmentesség, időtlenség fogalmával. Ezek a kijelentések voltaképpen arra utalnak, hogy a korlátokat, amelyeket mi elszenvedünk, Istenről nem kell állítanunk. Isten nem olyan cselekvő, mint a többi ebben a világban. A világban cselekvők a határaikkal küzdve cselekszenek. Istenre mindez nem igaz. Nem kísérletezik, nem szenved kudarcot. Akarata természetes módon eléri céljait. Isten akarata az, ami van. Isten léte, akarata és cselekvése teljesen megfelel egymásnak. A skolasztika nyelvén: Isten egyszerű.

Amikor azonban képet alkotunk Isten hatalmáról, könnyen összetéveszthetjük azal az elképzeléssel, hogy mit jelentene számunkra egy ilyen „mindenhatóság”, egy ilyesfajta korlátozatlanlanság. Valójában saját előre jutásunkat képzeljük el felnagyított formában Istenről. Amikor Istenről fogalmat alkotunk, nagyon is befolyásolnak minket saját tapasztalataink és nehézségeink. Az emberi hatalom versengéssel társul. Mások alávetését is magába foglalja. Isten hatalma azonban nem ilyen hatalom. Isten nem irigy, nem rivalizál. Isten tökéletesen elég önmagában. Hatalma elsősorban önmaga feletti tökéletes és boldog hatalom. Nincs „szüksége” – a szó emberi értelmében – imádásra vagy áldozatokra, ahogy ezt a prófétai kultuszkritika is gyakran megállapítja.

Az egymással versengő hatalmak képzete mindenestre a biblikus teológia fejlődésében is szerepet játszott. Izrael Istenének, Jahvének hatalma úgy jelenik meg az Ószövetség ősi elbeszélő könyveiben, mint amely sajátos értelemben Izraelre vonatkozik (vö. Bír 11,24; 1Sám 26,19). A Második Izajás könyveiben határozottan fellépő abszolút monoteizmus magával hozza azt az elképzelést, amelyben az egyetlen valóságos Isten kimondja a többi látszatistenség erőtlenségét (Iz 40,18.25), illetve felkínálja az egész világra vonatkozó üdvözítő szándékát (Iz 49,6).

6 Vö. W. MICHAELIS, Art. *krateó*, In: ThWNT III., 910–914.

7 Vö. R. WILLIAMS, „Faith, Force and Authority. Humanitas Lecture in Oxford 2014”, Hanganyag: <https://www.youtube.com/watch?v=WhljZuFRLcA> Utolsó hozzáférés 2016. szeptember 21.

A modern korban ugyanakkor már nem istenek versengenek a hatalomért. Sokkal inkább az ember az, aki úgy látja, a mindenható Isten képzele korlátozza saját „hatalmát”, saját szabadságát. A technikai fejlődéssel egyre több terület került ki egy mindenható Isten közvetlen irányítása alól. Isten ebben az értelemben visszavonulni vagy eltűnni látszik – vagy inkább azzal szembesülünk, hogy a korábban isteni beavatkozásnak vélt események közvetlenül nem Istentől származnak. De ünnepelheti-e az ember e különös győzelmét, amelyet a mindenható Isten felett aratott? Annyit biztosan mondhatunk, hogy az emberi önrendelkezés eszméje is csalódáshoz és igazságtalansághoz vezetett. Másfelől: minél inkább uralkodik rajtunk az a képzet, hogy Isten hatalma elnyomó hatalom, saját szabadságunkat is fenyegetve látjuk Isten teljességétől.

3. Jézus példája és sorsa

A nyugati világ mára nemcsak perszonalizált, hanem szinte teljesen individualizált logikát követve éli életét. Fontos észrevennünk és hangsúlyoznunk, hogy a keresztény hit sajátos módon összekapcsolódott ennek az individualista túlzásnak a történetével. Ennek példája egyfelől a személyes, egyéni üdvösség kérdése, másfelől az a kivételes súly és felelősség, amelyet a keresztény hit egyetlen ember életére, egyetlen istenemeri személyes egységére, Jézus Krisztusra és történetére ruház. Nyilvánvaló, hogy ez a „terhelés” a keresztény hit szerint magától Istentől származik. Ő az, aki Krisztusban akart mindent összefoglalni.

A keresztény közösségi gondolkodás elbeszélő összefoglalásai, az evangéliumok olyannak mutatják be Jézust, mint aki teljes személyében szembesült a szenvedés és megsemmisülés miatti félelemmel és istenkérdéssel. Történetének csúcspontja éppen szenvedése, amelyben az Atyához fohászkodik a Getszemáni kertben, illetve az Atya hiányát kiáltja ki a kereszten.

E két történet közül a Getszemáni kert jelenete az, ahol Jézus utal Isten mindenhatóságára: „Atyám, minden lehetséges neked! De ne úgy legyen, ahogy én akarom, hanem ahogy te!” (Mk 14,36). Tegyük most félre Jézus kijelentésének erkölcsi, példaértékű értelmezését, amely elsősorban akaratának alávetését emeli ki. Joseph Ratzinger szerint Jézus megrendülése abból fakad, hogy szembesül a világ bűnével, amelyet most magára kell vennie.⁸ Ugyanakkor a pszichologizálás túlzásai nélkül is nehéz elgondolni egy olyan valóságos ember Jézust, akiben a saját megsemmisülésének konkrét lehetőségével szembesülve nincs félelem és szomorú-

8 J. RATZINGER, XVI. Benedek pápa, *A Názáreti Jézus II. A jeruzsálemi bevonulástól a feltámadásig* (Budapest 2011) 118–122.

ság. Akárhogy is van: az „Atyaként” megszólított Istennek „minden lehetséges”, ő „mindenre képes”, nyilvánvalóan e kifejezés pozitív értelmében.

Jézus történetének közvetlen folytatása látszólag nem ad pozitív választ erre a kérésre. Az első keresztények hite és világlátása azonban, ahogy az például a Zsidóknak írt levélben tükröződik, ennek ellenkezőjéről tanúskodik. A levél 5. fejezetében ezt olvassuk: „Ő, testi mivoltának napjaiban imáit és könyörgéseit nagy kiáltással és könnyhullatással bemutatta annak, aki megszabadíthatta őt a haláltól; és meghallgatást is nyert hódolatáért” (Zsid 5,7). Ebből a néhány mondatból azt is szeretnénk kiemelni, hogy Jézus „hódol” Istennek, ez pedig az ő papi szolgálatának része. Nemcsak önmagáért, hanem szolgálatá részeként „sokakért” hódol, sokak nevében van jelen a Getszemáni kertben és a kereszten. Kiáltása meghallgatott kiáltás. Akár úgy értelmezzük, hogy a feltámadásban visszaadott élet, a megőrzött személyes önazonosság, a halál bilincseiből való megszabadulás jelenti Isten igenlő válaszát, akár úgy, hogy az Isten akaratával való azonosulás, az Atyával való teljes egység Jézus személyes örömhírének lényege, az, amit Jézus Isten mindenhatóságába ajánlott, beteljesült. „Elég”, vagy átvitt értelemben „le van tudva” – ahogy a getszemáni jelenet végén Jézus mondja, rejtélyesen lezárva az Atyával, önmagával és aluszékony tanítványaival folytatott beszélgető küzdelmet (vö. Mk 14,41).

Isten mindenhatósága sajátos értelemben mutatkozik meg Jézus feltámasztásában, amennyiben legyőzi az ember számára legyőzhetetlent, a halált, és az élet abszolút Urának bizonyul. De nem csak erről van szó. Úgy tűnik, hogy a hatalom képzetéhez az ember világában mindig társul valami vagy valami, amin vagy akin egy másiknak hatalma van, vagyis amit vagy akit valaki vagy valami más legyőz, hatalmába hajt. Ezzel szemben fontos megjegyeznünk, hogy az az újszövetségi irat, amely kifejezetten használja a „mindenható” (*pantokratór*) kifejezést, nem más, mint a Jelenések könyve, amely szerint a mindenható Isten átadja hatalmát a *feláldozott* báránynak (vö. Jel 1,8; 4,8; 15,3 stb.).⁹

A Jelenések könyve mindenesetre arról a tagjaiban még szenvedő, feláldozott Bárányról ír, aki éppen szenvedésével lett úrrá a világon. A feláldozott bárány nem az erkölcsi tisztaság győzelmét aratta a világon, mint az ártatlan, aki erkölcsileg legyőzi a bűnöst. Feláldozottságában egészen Istené és egészen az emberé, egészen az élet forrása minden halandónak. Az embert és a világot nem erejében semmisíti meg,

9 Az értelmezők szerint a *pantokratór* fogalom használata nem a könyv sajátos vagy különleges teológiai szemléletével van összefüggésben, hanem azzal a szoros kapcsolattal, amely e könyvet az Ószövetség korai görög fordításához, a Septuagintához, vagy Hetvenes fordításhoz köti. Itt ugyanis gyakran találkozunk e kifejezéssel, mint a „Seregek Ura”, „*Adonaj Cebaol*” héber isten-név görög áttünetésével. Vö. W. MICHAELIS, In: ThWNT III., 914.

hanem gyöngeségében emeli fel és tartja meg. Mindenható, mert nincs olyan hely és személy, amelyben ne volna jelen, és amelyet az ő szelíd uralmával ne tudna elérni.¹⁰

Másfelől a Jelenések könyve eszkatológikus, sőt apokaliptikus szemléletű. Isten mindenhatósága nem a kezdet titkaként mutatkozik meg benne, inkább a végső titkok nyilvánvalóvá válásához tartozik. Nem annyira az eredet, mint inkább a cél, illetve a célba érés kapcsolható hozzá.

4. Mindenhatóság és teremtés

A mindenhatóság fogalma azonban – a modernitás óta mindenképpen – elsősorban a teremtéssel kapcsolódik össze. A modern ember leginkább a világ óriási gépezetét szemlélve kérdezi, vajon pihen-e az „Alkotó”, amíg „a gép forog”. Amennyiben a természet még nem vált minden részletében alakíthatóvá, sőt manipulálhatóvá, legalább méreteiben, sajátos átfoghatatlanságában őriz valamit a titokzatos, embert meghaladó valóság érzetéből.

Az első keresztény nemzedékek megértésében már megszületett az a fajta krisztológia, amely Jézus Krisztus ismeretét bekapcsolja a teremtés valóságába. A teremtés nem névtelen és személytelen erők játéka. Már a Kolosszeieknek írt levél Krisztus-himnusza (Kol 1,15-20), sőt ennél is korábban a Korintusaiaknak írt levél egyik-másik formulája (lásd pl. 1Kor 8,6) megfogalmazza, hogy a teremtés Krisztus által ment végbe, illetve Krisztusban áll fenn.

A személyes sors iránt érdeklődő korunkban egy efféle megközelítés akár visszalépésnek is tűnhet ahhoz képest, amit a Jézus Krisztus sorsában megvalósuló mindenhatóságról mondtunk. Istenben azonban nincs előbb és utóbb. A teremtésben megjelenő isteni hatalmat a bibliai teológia később érti meg, mint a személyes megváltás és élet valóságát – mégpedig nem csak az Újszövetség összefüggésében.

A teremtés elbeszélése a Biblia legtöbbször értelmezett és legjobban ismert szövegei közé tartozik. Olykor elfelejtjük, hogy nem a legrégebbi szövegek közül való, legalábbis a mai formájában. A szövetség népe előbb ismerte fel Isten jelenvalóságát, „személyes hatalmát”, s csak később, a babiloni kultusz, majd meg a hellenista gondolkodás hatására, a teremtésben megmutakozó Teremtőt. Az út tehát itt is a

10 Bár nem tudjuk részletesen ismertetni, szeretnénk utalni Joseph Ratzinger értelmezésére Isten hatalmáról, amelyet elsősorban mint Jézus engedelmisségének mozzanatát mutat be. Mivel Jézus teljesen aláveti magát Isten akaratának, teljesen nyitott vele szemben, azért képes arra, hogy a világ minden bajába bebocsássa Isten hatalmát. Az ő hatalma nem uralkodó, hanem „engedelmes hatalom”. Az ember pedig a hit által kap részt ebből a „hatalomból”. Vö. J. RATZINGER, Új éneket az Úrnak! Krisztushit és liturgia korunkban (Budapest 2007; Eredeti: *Ein neues Lied dem Herrn!* Freiburg i. Br. 1995) 58–83.

személyes Istennel való találkozástól, a gondviselésbe vetett hittől vezet a teremtett világ csodálatához, felfedezéséhez, s benne az ember helyének megtalálásához.

Az embernek mindenestre helye van – az első teremtés elbeszélés (Ter 1,1–2,4) ugyanis a világ rendezésével kezdődik, amelyben Isten fenségesen és nagyvonalúan helyet, életet ad mindennek. Hatalmát megosztja teremtményeivel, a napot és a holdat a nappal és az éjszaka feletti uralkodásra, az embert pedig a természet, s átvitt értelemben talán önmaga feletti uralomra hívja meg, s egyben ezzel áldja meg.

Carmine di Sante találóan összegzi a bibliai elbeszélés tanúságait Isten hatalmával kapcsolatban.¹¹ Az első lépés, állítja, hogy Isten mindenhatóságát az erő helyett a szó, a megszólítás mindenhatóságaként értelmezzük. A Biblia szerint Isten szava nem, vagy nem elsősorban *logosz*, a valóságot rendbe foglaló és rendre korlátozó fogalom, hanem *dábár*, vagyis létbe hívó és megszólító, kapcsolatra indító ige. A valóság előrejutásának alapja nem a küzdelem és a harc, nem valamiféle evolúciós teória, hanem a szó szelíd uralmának lehetősége. Ezért a második lépés, hogy a szó mindenhatóságát a szeretet mindenhatóságaként értsük. A szeretet bibliai intézményesülése a szövetség, amelyet Izrael a népek képviselőjeként kap. A szeretet azonban harmadszor azt is jelenti, hogy a hatalom önmagát korlátozza, önmagán is uralkodik. A visszahúzódként értelmezett teremtés nyilvánvalóan félreérthető, amennyiben elfeledteti, hogy Isten nem térben és időben létezik. Isten az ő szabadságában mégis „teret enged” más, benne létező szabadságoknak is, mint amilyen az ember szabadsága. Ahogy a teremtés történetében látjuk, sorra rábízta hatalmának módozatait a teremtett világ szereplőire, leginkább az emberre, aki beszél, aki uralkodik, aki nevet ad.¹²

Isten mindenhatósága, zárja a sort di Sante, a türelem mindenhatósága. A türelemre a Szentírás két szót használ. Az embernek a *hüpomóné* jut, az „alatta maradás” – annak a helyzete, aki nem dobja le válláról a terhet, vagy legalábbis igyekszik kitartani terhei alatt. Istennel kapcsolatban *makrothümia* fogalma szerepel, amelyet gyakran „hosszan tűrésként” fordítanak, de szó szerint egyszerűen azt jelentené, „nagyra vágyás”. Isten türelmes, mert nagyra vágyik. Nem önnön végtelensége az, ami nagyobbá lehet, hanem teremtményei haladhatnak előre saját teljességük megvalósításában. Isten úgy mindenható, hogy céljához akarja segíteni a világot, céljához akarja segíteni a bűnöst, a gonoszt, az elvetemültet és az erőszakost is.¹³ Elképzelhető-e ennél nagyobb vállalkozás?

11 C. DI SANTE, *Dio e i suoi volti*, 205–209.

12 Lásd ehhez A. WÉNIN, *Da Adamo ad Abramo o l'errare dell'umano. Lettura narrativa e antropologica della Genesi I. Gen 1,1-12,4* (Bologna 2008) 13-34.

13 „Istenünk, te leginkább azzal mutatod meg mindenhatóságodat, hogy könyörületes és irgalmas vagy hozzánk.” – imádkozza a katolikus egyház könyörgése az Évközi 26. vasárnapon.

5. Milyen vallásosság felel meg Isten mindenhatósága képzetének?

Isten mindenhatóságának képzete a keresztes és a feltámadás egységében, illetve a szenvedései által mindenkit magához vonzó Krisztusban mutatkozik meg a hívő számára. Ez a megnyilatkozás ugyanakkor csak úgy lehet teljes, ha megújítja vallásosságát is, életútját is.

Rowan Williams már említett előadása¹⁴ Isten hatalmának szemléléséből azt a következtetést vonja le, hogy a vallásos embernek és a vallásos közösségeknek meg kell tanulniuk Isten szelíd hatalmának megfelelően élni. A vallásos imádás olyan hatalomra irányul, amelyet nem vagyunk képesek elérni. A „rossz vallásosság” nagyon gyakran saját magának keresi Isten ilyesfajta hatalmát. Nem szemléli Istent, hanem leszűkíti, saját tulajdonává alacsonyítja. Olyannak képzele Istent, akit boldoggá kell tenni, nehogy visszaéljen végtelen hatalmával. Emellett az Isten mellett élni pedig szinte lehetetlen. Ebben az esetben a vallás arra irányul, hogy Istent mintegy megvédjük ezen a földön az őt érő támadásoktól. Mintha a mindenható Istennek arra volna szüksége, hogy védelmünkbe vegyük.

Isten azonban örök boldogság. Nem nekünk kell boldoggá tennünk. Isten az, ami, az, amit tesz, akarja, ami, és szereti, amit akar. Életét nem veszélyeztetik még a saját hibáink sem. Ha így hiszünk benne, megszabadulhatunk a félelemtől. Minél inkább hiszünk végtelen boldogságában, annál kevésbé kell félnünk attól, hogy nem „tetszünk” neki. Minél tovább szemléljük, annál jobban felfedezzük, hogy saját boldogságunk a benne meglévő boldogságból fakad. Isten csendes hatalmának megtörténtét szemlélni kell megtanulnunk a világban, mondja Williams. A valóság átalakításának, a társadalom valódi és mélyreható átalakításának nem a saját hatalom növelése, nem a saját meggyőződések állandó és mások elleni képviselése fog megfelelni.

Isten mindenhatóságáról nem mondhatunk le, de állandóan szem előtt kell tartanunk, hogy az ő ereje és hatalma radikálisan más, mint amelyet ebben a világban látunk. Jézusra tekintve pedig látjuk, hogy benne Isten a rosszal szembesülve sem vonja vissza éltető hatalmát. Bár még nem látjuk, pontosan hogyan, hatalma reményt ad arra, hogy a legvégtelenebbnek látszó pusztaságban is ki tudjunk tartani a várakozásban, az ő erejének pozitív felfedezésében, a vele való szerető együttműködésre való felszabadulásban.

14 Vö. R. WILLIAMS, „Faith, Force and Authority. Humanitas Lecture in Oxford 2014”, Hanganyag: <https://www.youtube.com/watch?v=WhIjZuFRLeA> Utolsó hozzáférés 2016. szeptember 21.

RÓNA Tamás

az Alföldi Régió vezető rabbija

Ima Jeruzsálem újjáépítéséért

1. Történelmi háttér

I. Szentély

Jeruzsálem Dávid király uralkodása alatt vált a zsidó nép politikai és szellemi központjává. Dávid i. e. 1003-ban foglalja el Jeruzsálemet a jebuszi néptől, és utána legyőzi a környező országokat is (Arám, Moáb és Edom). Az ország határát egészen a Vörös tengerig kiterjeszti. A Szentélyt viszont nem építheti fel, mert vér tapad a kezéhez. Ezt a nemes feladatot fiának és utódjának, Salomonnak kell végrehajtania. Az első Szentély i. e. 970 körül épül fel, amely teljes szellemi és vallási megújulást vált ki Izraelben. Salamon ideje alatt az ország aranykorát élhette mind kulturálisan és gazdaságilag. Salamon halála után azonban az ország kettészakadt, Izraelre és Judára, és hanyatlásnak indult. A déli királyságban, Judában, a nép a jeruzsálemi Szentély légkörében élte tovább életét. Azonban i. e. 597-ben Babilónia királya, Nabukodonozor, beveszi Jeruzsálemet, a zsidó lakosokat túszként deportálja Babilóniába, majd i. e. 587 (más források szerint 586) nyarán, év hónap 9-én felégeti az első Szentélyt, ezzel is jelképezve a Babiloni isten győzelmét a zsidók I.-ne fölött. Ekkor kezdődik meg a zsidó nép babiloni fogsága.

II. Szentély

A babiloni fogságból i. e. 539-ben szabadult meg a zsidó nép mikor Kóres fiatal perzsa király elfoglalta Babilóniát. Ez után felszabadította a zsidókat és megengedte, hogy visszatérjenek hazájukba, Erec Jiszraélbe, azok akik akarnak. A hazatérő zsidók rövid időn belül nekifogtak a második Szentély felépítéséhez és i. e. 516 Peszachján fel is avatták pontosan 70 évvel az első Szentély pusztulása után. Később Heródes valóságos műremekké alakította át ezt a Szentélyt. Később a római-zsidó háború alatt a rómaiak hosszas harcok után bevették Jeruzsálemet. Végül már csak a Szentély és a fellegvár tartotta magát, de i. sz. 70 év hó 9-én egy római katona tűzcsóvát dobott a Szentély faraktárába és a gyorsan terjedő tűzben a Templom hamar elhamvadt és a földdel lett egyenlővé. „Napjainkra Heródes

templomából mindössze a nyugati fal maradt meg, amely a zsidók számára a földkerekség legszentebb helye.¹ A két szentély pusztulásának napját mély gyásszal és bűntudattal emlékezi meg a zsidóság (tisa-be-áv).²

2. Szimbolikus jelentés/jelentőség

2.1. Város és templom

A város maga a káosztól való elhatárolódást, a „fallal védett kozmoszt”³ szimbolizálja. A város emberi kéz munkája, egy közösség kialakulása és a városalapítás szimbolikusan a világteremtés megismétlése. Tehát a káosz állapotából való kilépés, a *tohu* ellentéte, mely a „lakott terület, a megművelt föld ellentéte.”⁴

A templom a város középpontjában helyezkedik el, ezzel szimbolizálva az abszolút centrumot, a tökéletességet, a világ középpontját.⁵ Következésképp a templom központi elhelyezkedése a városban megmutatja a vallás és a hit jelentőségét az emberek életében, és hogy „az archaikus ember számára a világban való létezésének vallási értéke volt.”⁶ Ha az ember élete vallási értékeken nyugszik akkor számára a tér nem homogén, hanem feloszlik szent és profán térére. A szent tér számára az a tér, amely kizárólag „valóságos (és) valóságosan létező tér”. Ezzel szemben a profán tér a „formátlan tágasság”⁷, mely a szent teret veszi körül. Más szóval a szent tér, a rend, a kozmosz helye a káosszal, a profán térrel ellentétben. A templom pedig a „szent épület” mely közvetítőként szerepel a „transzcendens és az evilági szféra között.”⁸

Ilyen közvetítő szerepet figyelhetünk meg Jákob álmában is: „És álmodott: íme létra fölállítva a földön, csúcsa pedig az égbe nyúl; s íme Isten angyalai fel és alá járnak rajta (1 Mózes 28,12) (és) íme az Örökkévaló áll fölötte és mondta...” (1 Mózes 28,13) Következésképp a létra összeköti a transzcendens és a földi létet ezzel kijelölve a középpontot, a szent teret a káoszban, a kaput a transzcendens

1 http://beluard.freeweb.hu/index7_3.htm. Hozzáférés időpontja: 2004. 11. 20.

2 Dolgozatom „Történelmi háttér” részéhez Hahn István *A zsidó nép története* c. könyvet használtam: Hahn István, *A zsidó nép története* (Budapest: Makkabi Kiadó, 1996).

3 Pál József és Újvári Edit szerk., *Szimbólumtár* (Budapest: Balassi Kiadó, 2001), 501.

4 Szabó Mária, *Válogatott fejezetek az Ószövetségből. Fordítás, szöszedet és nyelvi magyarázat.*, (Szeged, 1998), 6.

5 Pál és Újvári, *Szimbólumtár*, 501.

6 Mircea Eliade, *Okkultizmus, boszorkányság és kulturális divatok*, (Budapest: Osiris Kiadó, 2002), 32.

7 Mircea Eliade, *A szent és a profán* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1987), 15.

8 Pál és Újvári, *Szimbólumtár*, 468. o.

világhoz. Jákob felébredvén veszi a követ mely a feje alatt volt a különleges álom közben, és oszlopot emel belőle. Utána olajat önt rá és elnevezi a helyet Béth-Élnék, azaz I-ten házának. A hagyomány szerint ez a kő lesz később a jeruzsálemi Szentély alapköve és egyben a zsidóság legszentebb városának Jeruzsálemnek az alapköve is. Ezen a példán tehát láthatjuk, hogy hogyan alakul ki a kozmosz a káoszból, és hogy a városalapítás hogyan szimbolizálja a világteremtést, a kozmikus rend kialakulását.

Azonban a példám nem nevezhető általánosnak mivel Jeruzsálemet valóban a világ közepének, köldökének (tabur ha-arec) tekintik és mitöbb a „jeruzsálemi Templom alapköve a világ alapítását jelképezi.”⁹ Tehát Jeruzsálem, a Szent város, a kezdetek kezdetének a helye, és nem véletlen, hogy 3 monoteista világvallás kialakulása kapcsolódik ahhoz a helyhez, ahol a Jákob álmában megjelenő létra mind a mai napig érzékelhető kapcsolatot kínál a földi emberek számára a transzcendentális világgal. Josephus Flavius Szentély leírásában is láthatjuk, hogy maga a Szentély épülete is ezt az égi kaput szimbolizálta: „(a) szentély kapuján (...) nem voltak ajtószárnyak, azért, mert ez a véghetetlen nyílt menny jelképe.”¹⁰

2.2. Jeruzsálem és a Szentély jelentősége

A történelmi háttérben már említettem, hogy mikor és milyen körülmények között pusztult el a második jeruzsálemi Szentély. Most szeretnék részletesebben foglalkozni azzal, hogy mit is jelentett a zsidó népnek a Szentély pusztulása és mit jelent azóta is a Szentély hiánya a zsidóságnak.

Szimbolikus elemzésemben kifejtettem, hogy Jeruzsálem és maga a város az archaikus ember számára a világrendet jelentette, és maga a Templom alapköve a világ alapításának a szimbóluma. Következésképp a Szentély pusztulása a zsidóság számára nemcsak abban volt tragikus, hogy az egyetlen templomuk leégett, hanem szimbolikusan a rend, a kozmosz felbomlását is jelentette. A Szentély „a zsidó nép nemzeti létének és vallási életének középpontja (volt), egységének kötőanyaga, függetlenségének jele.”¹¹ A Templom megszűnésével a zsidóság számára eltűnt a „köttöanyag”, szétszórattak az egész világban. Mi az ami mégis összeköti a világ zsidóságát?

A Szentély a zsidó vallásgyakorlat központi helye volt, „(k)izárólag ott lehetett bemutatni az egyéni és közösségi áldozatokat, ott gyűlt össze a nép évente há-

9 Eliade, Okkultizmus, boszorkányság és kulturális divatok, 39. o.

10 Josephus Flavius, A zsidó háború, 5. kiad., (Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1990), 359. o.

11 Jean-Christophe Attias and Esther Benbassa, A zsidó kultúra lexikona, (Budapest: Balassi Kiadó, 2003), 315. o.

romszor (...) ünnepi zárandoklata alkalmával.”¹² A Templom pusztulásával számos micva megszűnt gyakorlati érték lenni, mivel a Szentély hiányában azokat képtelenség betartani. Ilyenek az áldozatokra vonatkozó parancsok. Azonban a zsidó nép összetartó erejét mutatja meg az, hogy az igazi szentély helyett kialakultak az úgynevezett „pótlólagos templomok.” Ezek a bét hakneszet (a zsinagóga), az ima, a közös ima és a törvény. Ezek a dolgok azok, amelyek összekötik a világ zsidóságát és megtartotta őket Izrael népévé az évezredek szétszórtatásai és üldözései ellenére is. Ennél a pontnál szeretnék hangot adni véleményemnek miszerint a Szentély fizikai „nemléte” egyáltalán nem azt jelenti, hogy a Szentély nem létezik. A fentebb említett pótlólagos templomok életben tartják a Templom szellemi létét és ez a szellemi lét az, ami összeköti, és egy néppé tartja meg évezredek óta a világ zsidóságát. Tehát a Szentély fizikai nemléte annak szellemi létét erősíti a zsidóságban, és ez segít az összetartásban.

Jeruzsálem, a szent város tisztelete és az utána való vágyódás sűrűn átszövi a zsidó liturgiát és a hagyományt. „A diaszpóra évezredek alatt Jeruzsálem a jobb jövőnek mindig eleven szimbóluma volt a zsidóság számára, mely sohasem adta fel a reményt, hogy visszatérhet ismét a majdan régi fényében tündöklő Jeruzsálembe.”¹³ A szent város újjáépítésére kifejezett remény mindennap felhangzik a Tizennyolc áldás (smone eszré) tizennegyedik áldásaként:

Térj vissza irgalmadban városodba, Jeruzsálembe, s lakozz ott, amint ígérted! Építsd fel azt hamarosan, napjainkban, hogy örökké álljon, Dávid trónját is helyezd oda egyhamar! Áldott vagy Te, Örökkévaló, Jeruzsálem újjáépítője!¹⁴

Alkalmi áldásként is szerepel *Ima Jeruzsálem újjáépítéséért* címmel. Ezen kívül a remény és emlékezés gyakran felhangzik zsidó dalokban. A zsidó házasságkötési szertartásban az üveg pohár eltörése is arra emlékezteti a népet, hogy „a rómaiak i. sz. 70-ben lerombolták a jeruzsálemi Templomot.”¹⁵ Jeruzsálem szeretetét és állandó emlékeztetben való tartását még az is igen híven kifejezi, hogy „(m)inden zsinagóga kelet felé néz, mert bizonyos imákat csak Jeruzsálem felé tekintve lehet elmondani.”¹⁶ A reménykedés megható artikulációit találhatjuk a „Haggadában (jövő évre Jeruzsálemben) és a Zsoltároknak (száradjon el a jobbom, ha valaha elfelejtetek Jeruzsálem)”¹⁷ is. Úgy gondolom e példák megmutatják Jeruzsálem központi szerepét a zsidó vallási életben. Visszakanyarodván dolgozatomban azon

12 ibid.

13 Zsidó Lexikon, (Budapest, 1987), 411. o.

14 Sámuel imája. Zsidó imakönyv, (Budapest, 1996), 64. o.

15 Hayim Halevy Donin, Zsidónak lenni, (Szombathely: Sylvester-Print Kft., 1991), 262. o.

16 <http://www.zsidó.hu/synagogue/zsinag.htm>. Hozzáférés időpontja: 2004. 11. 20.

17 Zsidó lexikon, 411. o.

részéhez, ahol Jeruzsálemről, mint szimbólumról beszélek, úgy gondolom, hogy a zsidó nép reménye és áhítozása Jeruzsálem után egyben a rend és a kozmosz megteremtésének a vágya is a diaszpórikus zsidóságban.

5. A jövőkép

A helyreállítás messianisztikus reménye szintén hangsúlyozottan jelen van a liturgiában. A zsidó nép általános eszméjévé vált, „hogy a Templom csak akkor épül majd fel, ha eljön a messiás.” Ezzel párhuzamosan „a világszerte szétszóródott zsidó diaszpóra”¹⁸ is egybegyűjtődik majd. Tehát a Templom újjáépítésének a reménye szorosan összeszőődött a messiásvárással és a messiás által újraegyesített zsidó nép képével. Így Jeruzsálem és a Szentély az imákban hermeneutikusan ki-fejezi a messiásvárást is és az újraegyesülést egy új kozmoszban:

Mihamarabb, még napjainkban, építsd újjá Jeruzsálem szent városát! Áldott vagy Te, Örökkévaló, aki irgalmában felépíti Jeruzsálemet! Ámén!¹⁹

Bibliográfia

Attias, Jean-Christophe és Esther Benbassa szerk.: *A zsidó kultúra lexikona*. Budapest: Ballasi Kiadó, 2003.

Biblia. Teljes kétnyelvű (héber–magyar) Biblia két kötetben – I. Budapest: Makkabi Kiadó, 1993.

Donin, Hayim Halevy: *Zsidónak lenni*. Szombathely: Sylvester-Print Kft., 1991.

Eliade, Mircea: *A szent és a profán*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1987.

Eliade, Mircea: *Okkultizmus, boszorkányság és kulturális divatok*. Budapest: Osiris Kiadó, 2002.

Flavius, Josephus: *A zsidó háború*. Budapest, 1990.

Hahn István: *A zsidó nép története*. Budapest: Makkabi Kiadó, 1996.

<http://beluard.freeweb.hu/index7-3htm>

<http://www.zsido.hu/synagogue/zsinag.htm>

<http://www.zsido.hu/vallas/messias.htm>

18 <http://www.zsido.hu/vallas/messias.htm>. Hozzáférés időpontja: 2004. 11. 20.

19 Sámuel imája, 115. o.

Pál József és Újvári Edit szerk.: *Szimbólumtár*. Budapest: Balassi Kiadó, 2001.

Sámuel imája. Zsidó imakönyv. Új magyar fordítás. Budapest: Akadémiai Nyomda, 1996.

Szabó Mária: *Válogatott fejezetek az Ószövetségből*. Fordítás, szószeret és nyelvi magyarázat. Segédkönyv az Exegézishez. Szeged, 1998.

Zsidó lexikon: Budapest, 1987.

A házasság, mint Istennek szentelt élet¹

A Szentírás első parancsa Genesis 1,27-28-ban található:

„Vájjivrá Elóhím et-háádám becálmó becelem Elóhím bárá ótó záchár unekévá bárá ótám. – Megteremtette Isten az embert a maga képére, Isten képére teremtette őt, férfinak és nőnek teremtette őket. Vájjvárech ótám Elóhím vájjómer láhem Elóhím perú urvú umilú et-háárec vechivsuhá bidgát hájjám uveóf hássámájim uvechol-chájjám hárómeszet ál-háárec. – Isten megáldotta őket, és azt mondta nekik Isten: Szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet! Hajtsátok azt uralmatok alá, és uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain, és minden állaton, amely mozog a földön!”

A világ és benne az ember Isten alkotása. Jézus Emberfiaként, Messiásként, Isten fiaként, Logoszként, Örök Főpapként jelent meg a világban, itt a Földön az Újszövetség iratainak tanúsága szerint. A bibliai teremtéstörténet nem értelmezhető szó szerint, ez teológiai fundamentalizmus, aminek a különböző keresztény egyházak irányzataiban is vannak sajnos hívei. A Szentírás az ókori Keleten született, a szerzők koruk mítoszainak köntösében közölték létértelmezésüket, teológiájukat a Genesis első 11 fejezetében az ún. Őstörténetekben. Számunkra a teremtéstörténetből többek között az fontos, hogy Istennek vagyunk a teremtményei és ebben a teremtésben nyilván nem eshet távol egymástól az alkotó és annak alkotása, kell köztük valamilyen azonosságnak, hasonlóságnak lenni.

Ha kezünkbe vesszük a Szentírást, általában rögtön parancsokról, Isten parancsairól, a Tízparancsolatról kezdünk el beszélni. Ez mindenesetre egy adott kultúrkör Istenképe, ami persze nem hamis, de nem is teljes. Isten a Biblia sok-sok lapjain, különböző írók, korszakok, történetek keretében jeleníti meg magát. A Tízparancsolat eredetileg természetesen nem parancsgyűjtemény, hanem az ókor irodalmához tartozó mű, amolyan alkotmány, amely nem tartalmaz szankciókat csak elvárásokat, tanácsokat. A Tórában, miként a mai magyar polgári és bünte-

1 Elhangzott a Keresztény–Zsidó Társaság „Az Istennek szentelt élet” c. konferenciáján 2015. május 18-án az Avilai Nagy Szent Teréz templom plébániai nagytermében.

tőtörvénykönyvben már konkrét esetekre vonatkozó jogszabályok és büntetések vannak. Jézus vagy Hillél, tehát Jézus és kortárs zsidó tanítói is ismerték Isten törvényeinek rövidebb és részletesebbnek mondható naprakész, aktuális elvárásait.

Mindenesetre figyelemre méltó az, hogy a Szentírás első parancsa így szól: perú urvú! Szaporodjatok és sokasodjatok! E nélkül nincs semmi. Ha van házasság, minden lehetséges, de ha nincs, akkor borul a világ. Ha van házasság, lehetnek különböző, Istennek szentelt életformák.

A „perú urvú” isteni törvény, és az isteni törvénynek az a sajátossága, hogy nem kérdezzük miértjét, a törvényhozó, törvényalkotó, törvénykező személyének szentsége, aki megjelent a názáreti Jézusban, örömteli elfogadásra készlet.

A zsidóság hangsúlyozza, hogy az igaz ember, a szent ember eszménye nem azonos a világtól való elfordulással. Az aszketizmus nem tiltott valami a zsidóságban, de korántsem propagált és népszerűsített, sőt azt hangsúlyozza, hogy amit Isten adott, azt javunkra, örömkre adta. Tehát ezeket visszautasítani nem egyszerűen tiszteletlenség, hanem kétségbevonása Isten emberszerető magatartásának, és annak bejelentése, hogy ezt mi jobban tudjuk.

Az induló kereszténységet veszélyeztető szellemi áramlatok között ott éltek a dualisztikus eszmék, a jó és rossz princípium, a bűnös testből való megszabadulási motívum, Krisztus valóságos testének tagadása.

Miközben egyik kultúra leváltja a másikat, új vallási életforma eszmények jelentkeznek, az alapstruktúra, vagyis a házasság megmarad. Lassan teret nyert a keresztény, illetve a katolikus teológiai gondolkodásban az az elv is, hogy a házastársi kapcsolat tartalmazza a gyermekeknek való életadást és tartalmazza a házastársi örömszerzést egyaránt.

Van egy igen fontos bibliai kitétel, melyet érdemes magunk elé hozni, ez az ún. Szentség Törvénye: „Szentek legyetek – kedősím tihjú, mert Én, az Örökkévaló, a ti Istenetek szent vagyok!” (Leviticus 19,2).

A szentség elkülönülést is jelent. Hogyan lehet ezt összhangba hozni azzal, hogy itt kell élnünk a világban és azt meg kell szentelnünk? Vagyis egyszerre ebben a világban kell élni és egyszerre nem ebben a világban?

A házasság szent küldetést teljesít emberek által, mely miként az egyház is egyszerre szent és egyszerre bűnös. Az ókori zsidóság közössége a káhal az ószövetségi teológia szerint egyszerre volt szent és bűnös, miként az újszövetségi ecclesia és annak tagjai. Ilyen a házasság is.

Az emberi életnek vannak ünnep és hétköznapjai. A kettő nem teljesen ugyanaz, de mégis van bennük azonosság. Valamiképpen nem válhat el egymástól életem Istennel és az életem embertársaimmal, a családdal, a világgal. Ugyanannak kell lennem mindenütt. Isten nem azt kívánja tőlünk, hogy olyanok legyünk, mint Ő, mert nem lehetünk azonosak Istennel, mégis tudjuk Istent közvetíteni nemcsak a templomban, de a házasságban is. A bibliai „Szentek legyetek, mert én szent vagyok!” annyit jelent, hogy rendeltetésem szerint kell szentnek lenni és nem azt megvalósítani, amire nem rendeltettem. Vagyis nem kell okosabbnak lenni a Jóistennél, tudja Ő, hogy mit akar, miért teremtett, mi végre alkotott meg.

Jézust megkérdezték a sógor-házassággal kapcsolatban, hogy egy nő, aki törvényes módon itt a Földön több férfinak volt a felesége, a mennyekben melyik férfi felesége lesz? Jézus válaszában elmondta nekik, hogy a mennyországban nincs házasság. Tehát a kérdés okafogyottá vált. Ebből az is következhet, hogy amit ma megtehetsz, azt ne halaszd holnapra! Vagyis vannak dolgok, amiket Isten kifejezetten erre a Földre szánt és nem a Mennyországba. Itt lehet házasságban élni, ott nem. Tisztában vagyunk, azzal, hogy a Mennyekben a házasságnál is sokkal, de sokkal jobb dolgok vannak, de eszünkbe jut a zsidó Nagyünnepek imarendszerének egy szakasza, amely mindig azzal fejeződik be, hogy „dájénu”, vagyis „az is elég lett volna”... Tehát ha a Jóisten csak a Tórát adta volna, az is elég lett volna, ha ehhez még csak a Prófétaíratokat adta volna hozzá, az is elég lett volna, vagy csak ha a „Szeresd felebarátodat, mert ő olyan, mint te!” parancsot adta volna, az is elég lett volna, vagy ha csak a Tízparancsolatot adta volna az is elég lett volna... Ezt én úgy értelmezem, ha a Jóisten csak a házasságot adta volna, nekünk már az is elég lett volna, de ha még a Mennyországot is megkapjuk ráadásként, akkor egy szavunk se lehet!

Vannak olyan törvények a zsidó teológia szerint, melyek isteni kinyilatkoztatásból erednek, tehát a szentírásiai, és vannak, melyeket mi tettünk ezekhez hozzá. Pál apostol is beszél pl. arról, hogy vannak rendelkezések, melyek magától Jézus Krisztustól erednek, és vannak olyanok, melyek az ő véleményét képviselik. A házasság, a perü urvú isteni, bibliai, revelációs parancs. Lehet Istennek szentelt életet élni máshogy is, szerzetesként vagy latin szertartású világi papként. Ez nem szembeszegülés a teremtés rendjével, hanem Isten világának egy szent megjelenítése itt ezen a Földön. Az, hogy a Biblia szerzetesi életformát nem propagál, még nem jelenti azt, hogy nem lehetne-e így Istennek szentelt életet élni. A Biblia egy bizonyos kor egy bizonyos üzenete. A bibliai kinyilatkoztatás lezárult, de Istent és a róla való gondolkodást, a teológiát nem lehet időben leállítani. A coelebs, vagy szerzetesi életforma ugyanúgy lehet Istennek szentelt élet, mint a házasság, még akkor is, ha az nincs a Szentírásban. Ti. nincs minden a Szentírásban, abban csak egy bizonyos kulturális, társadalmi, teológiai szövet van. Ha valaki azt gondolja,

hogy Istennek szentelt életet a házasságban kívánja élni, akkor úgy fog üdvözülni, ha szerzetesként jeleníti meg Isten szentségét itt a Földön, akkor pedig úgy fog üdvözülni.

Isten, nekünk hívő embereknek két útmutatót is adott. Az egyik a józan eszünk, amivel sok mindenre rájöhetünk, jóra és rosszra egyaránt. A másik a Szentírás, amely szintén nagyon sok jó és igaz útmutatást tartalmaz, bár évezredekkel ezelőtt íródott, ezért magyarázat, értelmezés nélkül tévedéseket is kiolvashatunk belőle, amint azt az egyház története bizonyítja is. Egyszóval kapaszkodjunk bele a józan eszünkbe és az írott hagyományba. Az életformák, házas vagy éppen szerzetesi mindkettő lehetőség Isten szentségének megjelenítésére itt ebben a világban és önmagában is, mint életforma isteni missziót, küldetést teljesít.

RÁSI, Rabbi Slomó ben Jichák, a nagy XI. századi zsidó írásmagyarázó a „kedósim tihjú – szentek legyetek” felszólításnak ezt a jelentést tulajdonította: „perúsim tihjú – különítsétek el magatokat!” Ez az elkülönítés azonban csak a bűntől való elkülönülést jelenti. A szentség elsődlegesen pozitívum, Istennek jelenléte életformáink által is a világban. Az induló zsidó magyarázatos irodalom, a Midrás azt a kitétel, hogy „Szentek legyetek – mert én szent vagyok!”, úgy magyarázza, hogy „az én szentségem (vagyis Isten szentsége) felülmúlja a ti szentségeteket” (Berésit Rábbá 90). A feladat tehát csupán annyi, hogy meggyőződésünket mindig váltsuk is valóra tetteink által, vagyis életformáink megvalósításával is.

SZIGETI Jenő

emeritus professzor, Adventista Teológiai Főiskola

Az irgalmasság Pál etikájában

Wilhelm Heitmüller még 1912-ben írt munkájában² azt a tételt fogalmazta meg, hogy „Pált Jézustól nemcsak az ősgyülekezet választotta el, hanem még egy további lépés is. A fejlődés sora így következik: Jézus – ősgyülekezet – hellenista kereszténység – Pál”³ Az újabb újszövetségi kutatás viszont inkább az összekötő kapcsolatokra teszi a hangsúlyt és nem a szétválasztásra. Pál „héber volt a héberek közül” (Fil 3,4) aki büszke volt családjának őszövetségi gyökereire, de Társuszban, egy hellenista városban született, ahonnan hellenista műveltségét hozta, aminek nyomai tanításában is kimutatható. Pál teológiai szókincse, fogalmi világa az Ószövetségre épül, számára is ez volt a Biblia, mint a rabbinsták tudományokban járatos Gamáliel tanítvány⁴ ennek a fogalmi készletének hatása alatt áll. Ugyanakkor a hellenista világ dialektikus gondolkodása, műveltsége is rajtahagyta levelein a keze nyomát, mivel nyelvileg és kulturálisan igyekezett a megszólítottak kulturális anyanyelvén meghirdetni Jézus evangéliumát.

A magyar irgalmasság fogalmát több, a szeretet, a jóság és a hűség fogalomköréhez tartozó héber és görög szó adja vissza. Isten irgalma fáradhatatlan szeretetét, a megváltás jó hírét jelenti, míg az emberre vonatkoztatott irgalom cselekvő könyörület jelenti, mely a Jézus Krisztus váltságművében megtapasztalt szeretetre épül. Az irgalom a judaizmus teológiájában is kiemelkedő szerepet foglalt el, így a zsinagógái gyakorlatban is elfogadott fogalom volt.

Pál üdvösségtörténeti összefüggésben – különösen a Római levélben – fejt ki ezt a hit-titkot. Szerinte az irgalom mindenkinek felkínáltatik, de csak az részesülhet benne, aki hit által Krisztussal közösségre lép. Pál számára Isten irgalma nem más, mint a bűn és a halál hatalmából megszabadító erő, amely megajándékozza az embert az újjászületés adományával, hogy a második Ádám leszármazottjaként

2 Wilhelm HEITMÜLLER, Zum Problem Paulus und Jesus *Zeitschrift für die Neuentestamentliche Wissenschaft* 13 (1912) 320–337.

3 i. m. 330.

4 ENSLIN, M. S. Paul and Gamaliel, *Journal of Religion* 7 (1927) 360–375 – SANTALA Riso, Pál apostol – Zsidó rabbi. Az ember és a tanító a zsidó források tükrében. Bp. 2002. Mission Society

reménye legyen az örök életre (Tit 3,5). Az újjászületett ember életében az irgalom a Szentlélek gyümölcseként van jelen (Gal 5,22), és karizmáinkban működik.

Pál az irgalmasság fogalmát legtöbbször üdvösségtörténeti összefüggésben használja. Legjellegzetesebb módon a Római levél 9–11. fejezetének híres, Isten kiválasztásáról és a zsidóság sorsáról szóló szakaszában találkozunk ezzel a gondolattal. Ennek a három fejezetnek az az alapproblémája, „hogyan lehet összeegyeztetni egyfelől Istennek a zsidót és pogányt egyaránt kegyelemből és hit által megigazító igazságát, másfelől pedig Istennek Izrael iránti szövetségi hűségét, azaz a szövetségi igazságát.”⁵ A dilemma, amire Pál megoldást keresett az volt, hogy a szövetségi hűsége (heszed) épülő igazság és hűség nem ellentétes a minden bűnöst megigazító irgalmas igazsággal? Ez a kérdés a Római levélről szóló kommentárok egyik viharzónája. Véleményem szerint a levél céljából, az írói szándékból kell kiindulni. Pál célja, hogy a zsidó- és a pogány-keresztényeket összebékítse és együttélésüket segítse elő. Pál remek dialektikus logikával felépített gondolatmenetét itt nincs módomban vázolni, csak a vitát lezáró retorikailag is kiváló khiazmust idézem belőle: „*Mert ahogy ti engedetlené váltatok Isten iránt, most pedig irgalmat nyertetek az ő engedetlenségük révén, úgy ők is engedetlené váltak most, hogy a nektek adott irgalom révén végül ők is irgalmat nyerjenek. Mert Isten mindenkit egybezárt az engedetlenségbe, hogy mindenkin megkönyörüljön*” (Rm 11,30-32).

A retorika szabályai szerint a khiazmus két, egymással párhuzamos, gondolatot állít szembe. Az összekötő kulcsfogalom az irgalmasság. Az engedetlenség ideje után mind a zsidóknak és mind a pogányoknak életében az irgalmasság, a könyörület ideje következik el. Az Isten irgalmassága az üdvösség biztosítója. A törvény követelése helyett a Jézusban való engedelmisség a zsidónak, és a törvény nélküli élet helyett, a hit bizodalma, mely egy új, Istennek engedelmes életformát teremt. Így lehet az ember az „irgalom eszköze” (Rm 9,23). Barth szerint⁶ Rm 11,32. vers paradoxonja, amely szerint az engedetlenség fogságába zárt egybe bennünket az Isten a szabadulás reménye nélkül, hogy mindenkin megkönyörülhessen (eleészé – aor. coniunctivus – „hogyan megkönyörülhessen nekik”) az egész levél kulcsa. Az irgalom lesz a zsidóból és a pogányból lett keresztények összebékítésének eszköze, ahogyan az etikai konzekvenciát a Római levél megadja: „*Fogadjátok be egymást, ahogyan Krisztus is befogadott minket az Isten dicsőségére. Mert mondom: Krisztus a zsidóság szolgáivá lett az Isten igazságáért, hogy megerősítse az atyáknak adott ígéreteket. A népek pedig irgalmáért dicsőítsék az Istent*” (Rm 15, 7-9). Globalizálódó világunkban ez ma is eligazító etikai parancs.

5 BOLYKI János, A Római levél válogatott részeinek magyarázata. Bp. 1994. 67.

6 BARTH, Karl, Römerbrief. 1921.

Így lesz a gyakorlati keresztény élet Isten irgalmasságának gyümölcse. Ezért kezdi a 12. fejezet etikai részét így az apostol: „*Az Isten irgalmára kérlek tehát titeket*». Itt Pál az oiktirmosz = részvét, irgalom, könyörület jelentésű szót használja, amit Kol 3,12 szerint, mint könyörületes szívet kell magunkra öltönnünk, ha Isten választottai vagyunk. Nem véletlen, hogy az öt erényt felsoroló listában ez a szó az első.⁷ Ugyancsak fontos a kereszténység szempontjából ez az irgalom Fil. 2,1 szerint is. Ezért mutatja be 2Kor 1,3 a levélkezdő hálaadásban Istent, mint minden vigasztalásnak Istenét. Akik viszont „*nem méltatták Istent arra, hogy megtartsák ismeretükben*” azok irgalmatlanok (aneleémosz = akiben nincsen irgalom, akik szeretet nélkül valók, kegyetlenek. vö. Tit. 1,9 vl – Nestle kritikai apparátusának variációjában) lesznek (Rm 1,31). Az irgalomnélküliség a halál (Zsid 10,28). „A keresztény etikai alapja tehát az Isten irgalma”⁸. Ez ad hitelt a keresztény ember okos istentiszteletének.

Karner Károly⁹ szerint, „az utalás Isten irgalmasságára elválaszthatatlanul összefüzi az első 11 fejezettel mindazt, ami ezután következik a levélben: mutatja, hogy Isten irgalmassága nem akar kiemelni minket világunkból, melyben élünk, hanem inkább hitünkkel együtt bele akar állítani abba, hogy ott éljünk és szolgáljunk Urunknak. És pedig azt akarja, hogy kapcsolatunk a világgal és az abban való életünk, szolgálatunk megújuljon. Ez lehetetlenné teszi a hit és az élet szétválasztását, főként pedig a visszavonulást a vallás szűk világába.” Ezért az irgalmasság – Isten irgalma – az élethez kell „*mindazoknak, akik e szabály szerint élnek, és az Isten Izraelének*” (Gal 6,16). Az apostol ezért a levél, záró áldó-formulájában a zsoltáros szavait követve (Zsolt 125,5c és 128,6) kéri Istennek békességét és irgalmát azokra, akik ehhez a zsinórmértékhez igazítják az életüket. Arra az új népre kér áldást, akik az Isten irgalmasságába vetett hit által a szeretetben együtt cselekszenek.¹⁰

Ezt az alapelvet Pál más etikai kérdések tárgyalásánál is kamatoztatja. Amikor 1Kor 7,25-ben a hajadonok, özvegyek és nőtlenek állapotára nézve tanácsokat ad ugyancsak erre az irgalmasságra hivatkozik. „*A hajadonokról pedig parancsom az Úrtól nincsen, tanácsot azonban adok, mint aki irgalmat nyertem az Úrtól, hogy hitelt érdemlő lehessenek*”¹¹ Pál tanácsát, hitelt érdemlővé az életében

7 CSERHÁTI Sándor, Pál apostolnak a Kolossébeliekhez írt levele s Filemonhoz írt levele. Magyar Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Bp. 1978. 141–142

8 BOLDYKI J. i. m. 132.

9 KARNER Károly, Isten, világ, felebarát. Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, Bp. 1956. 6.

10 CSERHÁTI Sándor, Pál apostolnak a Galáciabeliekhez írt levele. Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Bp. 1982. 288.

11 Cserháti Sándor fordítása: CSERHÁTI Sándor, Pál apostolnak a korinthusiakhoz írt első levele, Luther K. Bp. 2008. 132.

megnyilvánuló irgalmasság tette (eleoó perf. pass. = irgalmat találni. A perfectum a múlt egyik meghatározó eseményére, a Damaszkuszi út élményére utal (1Kor 15,9-10; Gal 1,13-16; Fil 3,4-8). Isten irgalmassága tette tehát Pált az Úr megbízottjává, apostollá.¹² Így az irgalmasság nem elengedés, hanem megbízás, attól a Jézustól, aki olyan főpapunk, aki irgalmasan meg tud indulni erőtlenségeinken.

Az irgalom Pál szerint Isten új életre keltő ereje, a kegyelem látható megnyilvánulása az ember életében. Krisztus nélkül a „harag fiai voltunk emberi természetünk szerint éppen úgy, mint a többiek. De Isten gazdag lévén irgalmában, az ő nagy szeretetéért, mellyel minket szeretett, minket is, akik halottak voltunk a vétkek miatt, életre keltett a Krisztussal együtt – kegyelemből van üdvösségetek” (Ef 2,3-5). Az irgalom Tit 3,5 szerint is az üdvösség alapja az újjászületést szimbolizáló keresztséggel együtt. Pál szerint „nem az általunk véghez vitt igaz cselekedetekért, hanem az ő irgalmából üdvözít minket újjászülő és megújító fürdője a Szentlélek által.” (Tit 3,5). „Az Isten gazdag az irgalmasságban. Az eleosz a szövetségi hűséghez igazodó, segítő tett... Az ő túláradó szeretetében (agapé) gyökerezik.”¹³ A megváltás egyetlen indoka, Jézus Krisztus irgalma mely a szeretetben nyilvánul meg.

Pál etikájának egyik alapkérdése a „már igen” és a „még nem” dialektikus feszültsége, ami Luther teológiai gondolkodásának éppen a Római levél tanulmányozása alapján alapjává lett (vö. Rm 7,14-8,17). Ezt a feszültséget Luther egy kései iratában utánozhatatlan szemléletességgel így mondta el. *„Az az ember, aki hisz Krisztusban, Isten jóvoltából igaz és szent, és már most a mennyben van, az irgalmasságba burkolva. De hiába hordoz bennünket az Atya már az öln, hiába öltöztet a legszebb ruhákba, a lábai k még kilógnak a kabátból, és a Sátán ott marja őket, ahol éri. Akkor a kisgyermek ficánkolni kezd, kiabál, és megérzi, hogy még húsból és vérből van, és mellette az ördög, aki addig kínozza, amíg meg nem igazul egészen, és ki nem szakítják ebből a hiú és gonosz világból. Így tehát szentek és (Isten) gyermekei vagyunk, ám még csak lélekben, húsban nem, és a kotlóstyúk szárnyainak oltalma alatt, azaz a kegyelem öln élünk. A lábaink azonban még nem nőttek elég hosszúra, és mert piszkosak is, a Sátán addig harapdálja és marja őket, míg nem tiszták lesznek. Mert ha békét akarsz, a lábadat is magad alá kell húznod.”*¹⁴ Az irgalmasság a hit „a már igen” és a „még nem” között. A hídon ájtott közénk Jézus, mert irgalmas volt hozzánk, hogy az irgalmasság útján elmenjünk

12 SCHRAGE, Wolfgang, Der Erste Brief an die Korinther, Bde. Benzinger-Neukirchner, Neukirchen-Vluyn, 1991–2001. – 2.155.

13 BALIKÓ Zoltán, Az Efézusi levél. Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Bp. 1985. 73

14 WA (Weimarer Ausgabe) 39,1;521, 5-522, 3 (1539). – EBELING, Gerhard, Luther. Bevezetés a reformtor gondolkodásába. Magyarországi Luther Szövetség Bp. 1997. 124–125.

embertársainkhoz is és mi is az irgalom emberei legyünk. Csak a lábunk még nekünk is kilóg az irgalom köpenye alól.

Összegezve az elmondottakat az irgalmasság Pál etikájának alapeleme. Ezért kerül a pástorlevelek apostoli köszöntésébe a kegyelem és békeség közé az irgalom is (1Tim 1,2; 2Tim 1,2). Krisztus megváltói munkájának megélése a másik ember felé. Nem az ember cselekedete, hanem Isten irgalmassága az ember iránt, amit a hívő, hit által elfogadva Jézus Krisztust tovább ad embertársainak. Ez szabadítja fel az embert a szolgálatra. Az irgalmasság fogalma a latin nyelv befolyása alatta részvétel esetleg a másik büntetéséről való lemondással lett szinonim, és ezért aktív, etikai befolyásoló ereje meggyengült. Pál a héber irgalom szó fogalma alapján gondolkodott. Ennek két alapszava volt: a rahamim és a heszed.¹⁵ Érdeemes jelentésükre az újszövetségi ígék esetében is figyelni.

A rahamim, a ráham tőből származik, szeretetet, könyörületet jelent (Zsolt 18,2). Tartalma az egyik embernek a másikhoz való ösztönös ragaszkodását fejezi ki, ami a semita gondolkodás szerint már az anyaméhben elkezdődik (reham = anyaméh Gen 20,18; 29,31; Hós 9,14; Jób 31,15). egy szülő vagy testvér belső részében – szívében (leb-lebab) van a székhelye. Ez a belső összetartozás-tudat cselekedetekben és nem szánakozásban nyilvánul meg, amivel a részvétet vagy a megbocsátást kifejezésre juttatjuk. Ilyen Krisztus és az újjászületett keresztény belső kapcsolata.

A heszed gazdag jelentésű szó, olyan irgalmat jelent, amely két embert egyesít, tehát szövetségi hűséget jelent, ezért gyakran hűséggel, szeretettel fordítjuk. Nem ösztönös jótékonyosság az irgalom, nem is szánakozás csupán, hanem tudatosan akart, szívből jövő jóság, hűség önmagunk hoz és a másikhoz. Ezt a hűséget kéri tőlünk Jézus, hogy irgalma nyilvánvaló maradjon életünkben. A bibliai irgalmasság tehát nem jótékonykodás a feleslegünkből, nem is érzelmi meghatódottság a másik rossz helyzete miatt, hanem tudatos közösségvállalás a másikkal a szeretetben. Az irgalmasság Pál irataiban pozitív fogalom, élet a keresztény szeretetközösségben a másik ember javára és áldására. Ezt az irgalmat Isten nyilvánítja ki az ember felé, ő az „irgalmasság Atyja” (2Kor 1,3; Jak 5,11) és az ember, aki ezt hitben elfogadja, továbbadja felebarátainak. Ez az Isten irgalmazott Pálnak (1Kor 7,25; 2Kor 4,1; 1Tim 1,13), és irgalmat ígér minden hívőnek (1Tim 1,2; 2Tim 1,2; Tit 1,4; vö. Mt 5,7; 2Ján 3).

De az irgalmasság nem csupán elfogadott kegyelem, hanem feladat, kötelesség. Irgalmazott irgalmasok vagyunk. A Pál-tanítvány Lukács szerint Jézus azt tanította: „*Legyetek irgalmasok, amint Atyátok is irgalmas*” (Lk 6,36). Az irgalmasság

15 KITTEL, Gerhard, Theological Dictionary of The New Testament, WM.B. Eerdmans Publishing Comp. Vol. 2. Grand Rapids MI. 1993 479-482.

hiánya a pogányoknál Pál szerint Isten haragját váltja ki (Rm 1,31). Ha az irgalmasság kimarad életünkől, megszakad a kapcsolatunk, Jézussal és elengedjük felebarátunk kezét és így lelki ismertetőjelünket veszítjük el. Az irgalmasság a hit és a szeretet elfogadásának és továbbadásának eszköze. Luther klasszikus meghatározása szerint „*A hit abban tér el a szeretettől, hogy a hit a személyre, a szeretet pedig a cselekedetekre vonatkozik. A hit eltámassza a bűnt, kedvessé teszi és megigazítja az embert. Miután pedig az ember kedves és igaz lett, a Szentlélek megajándékozza őt a szeretettel, hogy szívesen cselekedje a jót*”¹⁶ Ezt Luther egy másik írásában így fogalmazta meg tömören: „*A hit tehát a cselekvő, s a szeretet a cselekedet*”¹⁷ Isten irgalmasságának elfogadásához hitre van szükségem, a gyakorlásához pedig a tőle kapott és továbbadott szeretetre.

16 WA. 17,2;97,7-11 (1525) EBERLING, Gerhardt, i. m. 121

17 WA. 17,2;98,5 (1525). EBERLING, G. i. m. 121

Churches – Holocaust

Az egyházak és a Holokauszt – ebben a témakörben már számos publikáció látott napvilágot, ám most mégis olyan kötetet tarthatunk a kezünkben, amely egyszerre hiánypótló és előremutató. A *Civitas Europica Centralis* Alapítvány szárnyai alatt, TÖRZSÖK ERIKA szerkesztésében napvilágot látott angol nyelvű tanulmány-gyűjtemény három Közép-Európai ország (Magyarország, Románia, [Cseh]szlovákia) egyházi sajtóját veti vizsgálat alá a két világháború közötti időszakban, illetve a második világhéber és a soá éveiben.

A Szerkesztő előszavában rámutat, hogy a kort vizsgálva három emberi magatartásminával találkozhatunk az egyházi szolgalattevők, illetve hívők körében: passzív viszonyulás, nyílt és aktív antiszemitizmus, végezetül pedig a segítség. Ön-kéntelenül is felmerül a kérdés: hogyan lehetséges, hogy a krisztusi-evangéliumi elveket valló közösségekben éppen ez az utolsó emberi állásfoglalás és cselekvés állt a leginkább gyöngye lábakon? Hogyan lehet, hogy a közöny vagy a kifejezett gyűlölet sokkal több keresztényre volt jellemző? Hívő szemmel szembesülve a tényekkel, az embernek eszébe jut Jézus mondása a végidőre vonatkozó nagy beszédéből: „Sokan eltántorodnak hitüktől, elárulják és gyűlölik majd egymást” (Mt 24,10). Azonban még tovább is megye: „A gonoszság megsokasodása miatt sokakban kihül a szeretet” (Mt 24,12). A magyar fordítás sajnos nem adja vissza kellő súllyal a görög eredeti hangsúlyát: „És mivel betelik a gonoszság [törvényszerűség], kihül sokaknak a szeretete”. A Luther-fordítás ekként fogalmaz: „mivel pedig a gonoszság teng túl, harapódzik el [wird überhandnehmen]...”. Miért fontos ez a nyelvi tisztázás? Mert a lényegre világít rá. Amikor a világban eluralkodik a gonoszság, akkor a tömegek képtelenné válnak arra, hogy igazságos, méltányos, emberi módon cselekedjenek. Mintha Jézus egyenesen bizalmatlan lenne a tömeg erkölcsi-emberi kiállásával szemben, és előre mutatna a XX. század második felében kiforrott új *terminus technicus*, a „strukturális bűn” irányába, amikor nem egyszerűen egyesek vétkes magatartásával, hanem a rendszerek alapvető romlottságával, bűnös mivoltával van dolgunk. Ilyen értelemben azt mondhatjuk, Jézus született realista. Ezért válik fontossá a fent idézet beszéd továbbvezetése: „...de aki mindvégig kitart, az üdvözü. Az országnak ezt az evangéliumát hirdetni fogják az egész világon, bizonyosságul minden népnek, és akkor jön el a vég” (Mt

24,13–14). Éppen amikor a világ hatalmi rendszerei a gonoszság gyáraivá alakulnak át, épp amikor a tömegek elembertelenednek, épp amikor a szeretet erejét veszti a társadalmi viszonyokban; pontosan akkor érzékeljük el az a nagy pillanatot, amikor a Krisztus-hitben élők próbára tételnek: Ők vajon kitartanak-e? Képesek-e pontosan ebben a helyzetben meghirdetni az ország evangéliumát?

A kötet – gyötrő ezt kimondani – a jézusi üzenet, sőt burkolt parancs ellentétét dokumentálja az egyházi sajtóban megjelent megnyilvánulások révén régióink egyházaiban. Hogyan juthattunk el idáig? Mi lehetett minket? Hogyan lehetséges, hogy a keresztények egyéni és közösségi lelkiismerete csúfos kudarcot vallott? Ebben a keretben joggal idézzük Elie Wiesel – sok hívő által botrányosnak vélt – megfontolását, miszerint Auschwitzban nem a zsidóság, hanem a kereszténység halt meg. Az a kereszténység, amely valami miatt képtelen volt meghallani, megérteni névadójának, alapítójának, Krisztusnak a szavát.

Az ember észre sem veszi, de a fenti kérdések megválaszolásának az útján hallatlanul sok segítséget nyújtanak kötetünk tanulmányai. Ezek nem feltétlenül szakteológiai vagy magas irodalmi szinteken helyezkednek el, nagyon gyakran azt tárják fel, hogy a közbeszéd, a közgondolkodás hogyan csapódott le az egyházi körökben – és szinte biztosak lehetünk abban, hogy amit a felekezeti médiumok írtak, azt a papság vasárnaponként prédikálta is. Mondhatni egy „alulról jövő” láttelepet kapunk a '20-as, '30-as és részben '40-es évek egyházi belvilágáról. Ily módon egyébként a történelem egyszersmind teológiai segéd tudományként is elkezd működni: a felszabadítási teológia elgondolása értelmében ugyanis a társadalom és a történelem nem egyszerűen kontextusa a hitről való gondolkodásnak, de egyenesen forrása. Hiszen minden helytálló és igazolható, hiteles evangélium-olvasat meg kell, hogy érkezzen az „itt és most”-ba. Nem lehet pusztán absztrakció, a valóságból kell kiindulnia, s a valóságba kell visszavezetnie. A *Churches – Holocaust* elénk tárja ennek a negatív vetületét (rossz valóság – rossz olvasat – rossz viszonyulás), de ezzel talán pont arra nyújt lehetőséget, hogy a XXI. század elején, a mi saját korunkban, képesek legyünk (okulva, tanulva) elérkezni egy jó olvasathoz, ami jó viszonyulások kiforrasztásával hozzájárulhat olyan tettekhez, kezdeményezésekhez, amelyek jobb irányba fordítják a valóság kerekét.

A katolikus egyház hol lassan, hol bizonytalan lépéssel, de megindult ezen az úton. Nehéz kihívást jelentettek az első beismerések, mint például a német egyház önvizsgálata a würzburgi színóduson (1971–1975). A regionális szinten meginduló beismerések és bocsánatkérések egyetemes szintre emelkedtek, amikor II. János Pál pápa meghirdette – készülve a 2000. év nagy Jubileumára és a III. évezredbe való belépésre – az „emlékezet megtisztításának” programját. Ennek keretében – mint az egyetemes egyház emberi, látható feje – 2000-ben bocsánatkérést fogal-

mazott meg az egyház tagjai által elkövetett bűnökért, s arra hívta az egyes helyi egyházakat, hogy ők is cselekedjenek hasonlóképpen. Sajnos földrajzi régiókban ez a római kezdeményezés is gyarapítja az elszalasztott alkalmak hosszú listáját.

Mindazonáltal nyilvánvalóvá vált, hogy a beismerés és a bocsánatkérés még messze nem elég. Alapjainál kell feltárnunk és kidolgoznunk azt a kapcsolatot, amely a zsidóság és a keresztény között áll fenn. XVI. Benedek, a professzor-pápa ezen a téren komoly tudományos lépéseket tett, több szentszéki dokumentum kezdett el lehatolni ennek az egészen egyedi és sajátos viszonyrendszernek a mélyére. Ugyanakkor azt kell mondanunk, hogy Ferenc pápa nagy nyílt és félremagyarázhatatlanul világos beszéde végérvényesen lefektette azokat az új alapokat, amelyek a jövőben tovább építhetünk. Bizony, még sok munka vár ránk. Ezt írja Ferenc:

„Az Egyház, amely a Szentírás nagy részén osztozik a zsidósággal, a szövetség népére és annak hitére úgy tekint, mint saját keresztény identitásának szent gyökerére (vö. Róm 11,16-18). Keresztényként nem tekinthetjük a zsidóságot idegen vallásnak, sem a zsidókat nem soroljuk azok közé, akik arra hivatottak, hogy hagyják el a bálványokat és térjenek meg az igaz Istenhez” (*Evangelii gaudium* 247).

„Az Izrael fiaival való párbeszéd és barátság része Jézus tanítványai életének. A kifejlődött szeretet arra készítet, hogy őszintén és keserűen fejezzük ki sajnálatunkat a félelmetes üldözések miatt, amelyek korábban érték és most is érik őket, különösen azok miatt, amelyekben keresztényeknek is van vagy volt része” (uo. 248).

Ez a félelmeiktől és aggályoktól, előítéletektől és álszent okoskodásoktól megszabadított viszonyulás tette lehetővé, hogy az elmúlt évtizedekben, már „a kifejlődött szeretet” segítségével is kezdjék el keresztény és zsidó, de akár nem hívő tudósok is vizsgálni a két nagy monoteista vallás közötti történelmi viszonyrendszert. Így elkülönítésre került az *antijudaizmus* (a zsidóság mint vallás támadása, az ellene való gyűlöletkeltés) és a politikai-társadalmi *antiszemizmus* (ami faji, származási alapon valósult meg). Be kellett látni, hogy a teológiai antijudaizmus évezredes gyökérral rendelkezik, megjelent és ma is megjelenik a hit átadásában (katekézis, hitoktatás, hittankönyvek), a prédikálásban és egyáltalán a vallásos közgondolkodásban. Efőlött egyesek szemet hunynak, sőt összekacsintva még támogatják is az ilyen hangokat, holott a történelem világosan tanítja: az antijudaizmus – „amelyben sajnos a keresztények is vétkesek” (*Emlékezzünk: Megfontolások a Soáról*, nr. 4) – ideológiai ágyat készít az antiszemizmus számára. Ahol az egyház hallgatólagosan, de még inkább (fél-)nyíltan tűri, sőt előmozdítja a zsidóság vallásának a becsmélését, támadását, gyalázását, ott előbb-utóbb a konkrét fizikai erőszak eseteire is sor fog kerülni. Így volt ez a középkor vagy újkor pogromjai esetében, de legnyilvánvalóbbá e tény a Holokauszt kapcsán állt.

Amikor keresztény tömegek már évszázadok óta antijudaista hitoktatásban részesültek, ilyen „szent”-beszédeket hallgattak, s ilyen értelemben nyilatkozó egyházi sajtót olvastak, ott hihetetlenül könnyű volt elhinteni az antiszemitizmus magját a legszélesebb körökben, ami aztán borzalmas hajtásokat hozott. Ezt a területet részben vizsgálja SZÖLLÖSSY ÁGNES is tanulmánya elején, Róma és a zsidók XIX. és XX. századi kapcsolatáról szólva. Így, beismervé önnön felelősségünket, elénk állnak a kérdések, amelyeknek a megválaszolásához a kötet tanulmányai segédkezet nyújtanak: „a náci zsidóüldözést nem könnyítették-e meg azok az antijudaista előítéletek, amelyek némely keresztények fejébe és szívébe belerögződtek? A keresztények közt felbukkanó zsidóellenes érzelmek nem tompították-e érzékenységüket, sőt, tették őket közömbössé azokkal az üldözésekkel szemben, amelyeket a hatalomra jutott nemzetiszocializmus folytatott a zsidók ellen?” (*Emlékezünk: Megfontolások a Soáról*, nr. 4).

(Magyarország)

A kötet első tanulmányában JAKAB ATTILA a magyarországi katolikus és református egyházi sajtót veszi górcső alá. A '20-as és '30-as évek magyar belpolitikája, érzületvilága látványosan jellemezte e kor felekezeti médiumait. A kibontakozó kép azért fájdalmas, mert cáfolja Héراكleitosz elgondolását, miszerint kétszer nem lépünk ugyanabba a folyóba. Sajnos épp fordítva van: mi itt, Magyarországon, folyton ugyanabba a folyóba lépünk. De lehet, hogy akkor ez nem is folyó, hanem pocsolya?

Mire gondolunk? A két világháború között hazánkban feldolgozatlan szociális, politikai, gazdasági problémák jellemezték, s bár voltak igen impozáns és eltökélt kezdeményezések, nagy áttörés nem mutatkozott. Ebben a helyzetben, szemközt az elit országvezetés terén tapasztalható nehézkedéseivel, igen széles körben elterjedt az antiszemitizmus, amit a legkülönfélébb erők használtak fel egységteremtésre, kohézió biztosítására. Hiszen ha pozitív elvek, értékek, célok, de legfőképpen megvalósuló tervek mentén nem lehet létrehozni, vagy fenntartani az egységet, akkor a legbiztosabb módszer a közös ellenségkép megalkotása, illetve a bűnbak-effektus életbe hívása. Ily módon a magunk által magunknak okozott problémák terhét és felelősségét rátehetően egy szabadon gyűlölhető másikra. A Szerző ehhez, a kérdés szubjektív vetületeként, még hozzákapcsolja régióink alacsony demokratikus érzékét, illetve az ehhez elengedhetetlen műveltség kérdését. Az így kumulálódott probléma-komplexum azonban sajnos nem nyert feloldást a dráma csúcspontján, hazánkba nem érkezett el a katarzis. Már a közvetlenül a második világháború után megjelent sajtótermékekben s egyházi megnyilatkozásokban megmutatkozik: a nép nem akar szembesülni. Kommentárként

hozzátehetjük: ennek valószínűleg ugyanaz volt az oka, mint ami annak idején az antiszemitizmust is kiváltotta. Alapvető problémáink immár évszázados megoldatlansága, a valóban hatékony és morális tőkével rendelkező politikai elit tökéletes hiánya, a demokratikus érzék és a nyílt, átfogó és „kodályi” (fél lábbal a faluban, fél lábbal a nagyvilágban) műveltség gyengesége nem csak azt eredményezi, hogy a gyűlölet, a közös ellenségkép- és bűnbakképzés mechanizmusa ismétli folyton ugyanúgy magát, de átörökítjük a szembesülésre, a töredelemre, a beismerésre, a bocsánatkérésre, s ennek következtében a kiengesztelődésre való képtelenségünket is. Mintha egy zárt sínpályán mozgó vonaton ülnénk, amelyben talán cserélődnek az utasok, de az úti cél mindig ugyanaz.

ZSOLT LÁSZLÓ MÓZES az evangélikus sajtót vizsgálta az adott időszakban. Fontos a megállapítása, miszerint ennek a felekezetnek arányaiban több zsidó családi háttérű tagja volt, mint a katolikus vagy református közösségeknek. Ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a zsidóság kérdése ebben a közegben nem vált túlexponálttá. A fő témák terén leginkább az eltérő hagyomány s az ehhez kapcsolódó gyakorlati szempontok kerültek az előtérbe, de ezek is kellő távolságvétellel. A szerző végkövetkeztetése azonban elvezet egy nagyon érdekes problematikához. Mint írja, mivel e sajtótermékekben a zsidósághoz való viszonyulás fő irányát a megtér(ít)és, a vallás, az erkölcs jelölte ki, s ezek bizony a szubjektum birodalmába tartozó valóságok, a hozzáállásnak ezen szintje nem lehet az objektív tudományos kutatás tárgya. Ez a vélemény többek részéről is elhangzott, elhangzik, ugyanakkor a tanulmány végén szereplő Raffay Sándor-idézet maga világít rá arra, hogy itt még nyílik lehetőség a kérdés objektív továbbvezetésére. Az evangélikus püspök ugyanis azon véleményének ad hangot, miszerint a zsidó-kérdést a zsidók okozták, ezért nekik is kell megoldaniuk. Milyen útmutatást ad ehhez? Olvadjanak be, vállalják fel a magyar „nemzeti érdek” szolgálatát, s hagyják hátra a kozmopolitizmust és a nyugatozást. Lehet, hogy látszólag a szubjektív „megtérés” igénye fogalmazódik meg – no de a lehetőségi feltételek és peremkörülmények igenis objektívek. „Nemzeti érdek” – mi az és ki határozza meg? Nemzeti identitás – mi az, ki definiálja, és ki mondhatja azt, hogy ennek nem lehet része a kozmopolitizmus és nyugatozás? Zsidó-kérdés – x és y viszonyának a feszültségét nem lehet csak azért y-ra testálni, mert x azt mondta, hogy itt egy y-feszültségről van szó. Miért ne mondhatná y, hogy szerinte pedig x-feszültséggel van dolgunk? És: nem az lenne a korrekt, ha x–y-feszültségről beszélnénk? Nem lehet a zsidó-kérdést magyar-kérdésnek tekinteni? Mitől gyűlölködő, frusztrált, depresszív, felelősség-hárító, bűnbakkereső (s e két utóbbi fényében infantilis vonásokat mutató) a magyar nacionalizmus közvéleménye? Mindezek bizony objektív, s nem szubjektív kérdések. Lehet, hogy olykor a szocio-pszichológiának, a filozófiai etikának, a szellemtörténetnek s más szaktudományoknak kell vizsgálnia e problémákat, ám

mindegyik megközelítés csakis az objektív történettudományi (és szociológiai) kutatások eredményeiből indulhat ki.

A katolikus rendek sajtóját SZÖLLŐSSY ÁGNES kutatta. Ezen a helyen nem szándékozunk elmerülni az egyes rendek eltérő, hol harcos, hol felülről (ki)oktató, hol „nemzetnevelő” szándékai közepette, hanem sokkal inkább a nagyon is nehéz és fájdalmas olvasmányt kínáló kötet egy örömteli pontjára szeretnénk rámutatni, ami valóban úgy hat, mint oázis a sivatagban. Amikor a jóléti (*welfare*), vagyis szociális-karitatív szolgálatot ellátó rendek kerülnek elő, mint például a Szociális Missziótársulat (Farkas Edith), „leány-ága”, a Szociális Testvérek közössége (Schlachta Margit, Salkaházi Sára), vagy éppenséggel a Don Bosco által alapított szalézi rend, akkor Szerzőnk vizsgálódásainak az eredménye ez: itt nem találkozunk semmiféle antiszemizmussal. Bocsássa meg nekünk az Olvasó, ha ezen a helyen – hívő emberként – visszakanyarodunk kicsit hosszúra nyúlt bevezetőnkhez. Pontosan azokról a rendekről van itt szó, amelyek önmeghatározásuk szerint szeretetből, szeretetre jöttek létre, vagyis minden sejtjük a szeretetszolgálatra rendeltetett. Ezért lehetett, hogy bennük nem „hült ki a szeretet”, s végül így szinte példa nélküli módon „hirdették az ország evangéliumát”. Ez pedig – Jézus megint realistának bizonyult – azt jelentette, hogy „akkor eljön a vég”. A zsidókat kollégiumukban bújtató Salkaházi Sárát 1944. december 27-én – egy lopáson ért, s emiatt eltávolított magyar nő feljelentése nyomán – a nyilaskeresztesek (mentettjeivel együtt) belelőtték a Dunába.

A magyarországi fejezetek sorában utolsó ERDŐS ZOLTÁN tanulmánya, amely a déldunántúli egyházi sajtótermékeket pásztázta. Mint kutatásából kiderül, ebben a régióban relatív nyugalom uralkodott, a szövege tulajdonképpen az országos nagy médiumok megnyilatkozásainak a nyomvonalát követték, nem léptek fel önálló érveléssel, saját(os) gondolatvezetéssel. Ez persze újra felveti a kérdést: Hogy lehet, hogy a keresztényeknek nem volt immunrendszere, amivel ellenállhattak volna a közbeszéd mérgeinek?

(Románia)

Elsőként GABRIEL ANDRESCU tanulmányával találkozunk ebben a blokkban, amely – szemben a másik két írással – összromán (nem csupán erdélyi) perspektívát képvisel. Ez azonban azon az adottságon alapul, hogy ő a román ortodox egyház sajtótermékeit elemezte. Mint tudjuk, Romániában a nemzettudat formálása terén „versenyfutás” bontakozott ki az ortodoxok és a görög katolikusok között (erre egy későbbi tanulmány is utal). Ez utóbbiak (akiknek prominensei katolikusként Rómában tanultak, s onnan hozták a „román” öntudat csíráit, kezdő gondolatait)

azonban messzebb álltak a nagy néptömegektől, amelyek az ortodox vallást követték. Ez az uralkodó felekezet, amely az első világháború után a diadalmos nemzet diadalmos egyháza volt, agresszív és militáns hangvétellel lépett fel minden kisebbség ellen (ami Erdély Romániához kerülése után különösen is „gyümölcsöző” terepnek bizonyult). A fő kirohanások ebben a közegben inkább a magyarok (vagy németek), s nem annyira a zsidók ellen irányultak. Ők a kezdetben még az érdeklődés perifériáján maradtak. Azonban a '30-as évekre kibontakozott egy lassú fejlődés az antiszemita propaganda irányába, ami egybecsengett a belpolitikai változásokkal. Ezt gyorsította fel a világháború kirobbanása, és Románia német szövetségesként való hadba lépése, majd a magyarokkal a revízió tárgyát képező területek kapcsán indult, a náci kegyeit megnyerni igyekvő konkurenciaharc. Ebből az antiszemita konjunktúrából az ortodox sajtó sem vonta ki magát.

LAKATOS ARTÚR a római katolikus, a református és az unitárius sajtót vizsgálta Erdélyben. A téma igen összetettnek bizonyult, nem csak a felekezeti, de a nemzeti-ségi sokféleség okán is. Ez magyarázza, hogy bár megvoltak a szokott antiszemita előítéletek, a trianoni béke után mégis felütötte a fejét egy sajátos szimpátia: az elnyomott és kiszolgáltatott nemzeti kisebbségek szolidárisak tudtak lenni egymással, ide értve a zsidóságot is. Ezzel együtt, a politikai közhangulat fényében e kettősség folyamatosan mozdult el az első pólus, az előítélet irányába. Ebben a folyamatban mérőföldkövet jelentett a II. bécsi döntés, Észak-Erdély Magyarországhoz csatolása (1940). Ezt követően a magyarországi antiszemitizmus roppant gyorsan betört az erdélyi felekezeti sajtóba, az egyházi média nem mutatott elkülönülést a politikai-közéleti beszédétől.

Az erdélyi görög katolikus sajtót PÉTER IZABELLA kutatta, aki szintén megtalálta a már fentebb is említett nacionalista versenyfutás jeleit: előbb az első világháború után az ortodoxokkal kapcsolatban, azután a második világháború idején a két német szövetséges, Magyarország és Románia közé ékelődve. Ez az erőteljesen nacionalista irányultság természetesen az antiszemita álláspontokban is megmutatkozott, még ha ezek (mint például a balázsfalvai kiadványok esete is mutatja) gyakran egyetlen szerkesztő, újságíró vagy pap véleményét tükrözték csupán. Ismerve az egyházi sajtó e korban betöltött szerepét (sok kisebb közösségben ez volt az egyetlen információforrás a külvilágról, a papság ez alapján prédikált stb.), vélelmezhetjük, hogy még a legprivátabb vélemény is képes volt ezen az úton valódi közösségi fenyegetést képezni és rombolást végezni. A Szerző emellett megjegyzi, hogy ezek a hangok általában a közbeszédben elterjedt antiszemitizmust vették át, a visszafogottabbak voltak, mint az ortodox vélemények.

([Cseh]szlovákia)

SIMON ATTILA a felvidéki katolikus és evangélikus sajtótermékeket elemzi írásában. Ennek során sajátos kettősségre figyel fel: míg a katolikus médiumokban állandó téma a zsidóság, s általában negatív konnotációjú, addig az evangélikus lapokban csak nagyon ritkán találkozunk a tematikával, s akkor is inkább semleges élel, távolságot véve a „hivatalos” antiszemitizmustól. Ezt magyarázhatja, hogy míg a katolicizmus (mind szlovák, mind magyar oldalon) az uralkodó felekezet volt, sőt egyfajta államvallási funkciót is betöltött a térségben (mígnem eljutunk az egykor a bécsi Pázmáneumban tanult, majd az Esztergomi Főegyházmegye szolgálatára szentelt pap, J. Tiso rezsimjéhez), addig az evangélikusság mind a magyarok, mind a szlovákok körében nagyon sok hányattatásnak kitett kisebbség volt (a magyarok esetében kétszeresen is kisebbség). A katolikus szlovák sajtó az antiszemitizmus okai között egyébiránt megemlíti a zsidók magyarosításban való aktív részvételét, majd 1919-re utalva bolsevik mivoltát.

A protestáns sajtót BAJCSI ILDIKÓ vizsgálta. A csehszlovákiai helyzet kapcsán rámutatott, hogy az első világháború után kialakult rendszerben a fő problémát a magyarok és a németek jelentették, így a zsidóság kissé a háttérben maradt (ahogy a román ortodoxia esetében is láttuk). Ezért a zsidó-kérdéssel foglalkozó írások száma viszonylag csekély, és ezek is inkább semleges hangvételűek. Egy komoly kilengést a '20-as évek elején (a magyarországi tanácsköztársaság és a felvidéki hadjárat okán) a bolsevizmus vádja jelent, amely azonban idővel elül. A '30-as években azonban itt is beáll a fordulat. Mindkét tanulmány szolgál adattal arra nézvést, hogy az I. bécsi döntés (1938) után Magyarországhoz csatolt területeken sajnálatos módon radikalizálódott és terjedt a politikai antiszemitizmus.

*

A kötetet egy 2016. március 17-én tartott kerekasztal-beszélgetés lejegyzett változata zárja, amelyet KARSAI LÁSZLÓ moderált. A téma ez volt: „A történelmi egyházak és a Holokauszt Csehszlovákiában, Magyarországon és Romániában 1920 és 1945 között”. A beszélgetésben részt vett KOVÁCS ANDRÁS, KODÁCSY TAMÁS, DONÁTH LÁSZLÓ és KARÁDY VIKTOR, végül pedig megszólalt a jelen kötet első tanulmányát is jegyző JAKAB ATTILA. Mint látható, a beszélgető felek között ott vannak a teológusi végzettségű, lelkipásztori szolgálatot is ellátó emberek, ily módon ők az egyházaik *jelenje* tükrében is tudnak reflektálni közösségeik múltjára. A beszélgetésnek értéke, hogy nem csak egymást támogató, de egymással olykor vitatkozó vélekedések is elhangoznak, amelyek azonban megőrzik az alapvető etikai egyetértést az antiszemitizmus határozott és „kiskapuk nélküli” elutasításában, ami azért is fontos, mert – miként az a beszélgetés elején közölt adatokból

is kitűnik – a mai magyar társadalom sajnos belelép ugyanabba a folyóba (ha nem szüntelenül benne áll). Ma már nem egyszerűen megtűrt, de elfogadott, sőt támogatott antiszemitizmusról beszélhetünk széles magyar néptömegek esetében. Ezért is fontos, hogy – a kötet hátsó borítón közölt mottójának értelmében – Márai Sándorral együtt kimondjuk: „Menteni, magyarázni nem tudjuk, ami történt; de bevallani, elmondani igen”.

Mi személyesen még egy lépéssel tovább mennénk: most már nem elég bevallani, elmondani. Nyíltan el kell utasítani, és meg kell tanulni egy másik narratívát, egy másfajta viszonyulást. Igen, évszázados adósságot törlesztve, fel kell építeni egy másfajta identitást, önképet, gondolkodásmódot. S ebben az egyházaknak nagyon nagy szerepük van. Fel kell ezt vállalniuk, nehogy oda jussunk – az ő csendes, hallgatás általi ideológiai és morális támogatásukkal –, hogy igaza legyen Shakespeare Macbeth-i boszorkányainak: „Szép a rút és rút a szép” (I. felvonás, 1. szín, Szász Károly fordítása).

*

Személyes hangvételűre sikerült ismertetésünk végén szeretnénk kiemelni, véleményünk szerint miben is áll a tanulmányok eredményeiből leszűrhető tanulság központi kérdése: Miért nem voltak képesek az egyházak arra, hogy krisztusi-evangéliumi forrásuk erejében és értelmében ellensúlyozzák a negatív társadalmi, politikai, szellemi folyamatokat? Hogyan lehetséges, hogy ennyire nem volt immunrendszerük, szemben egy borzalmas s a mai napig tartó ideológiai fertőzéssel? Megint oda jutunk vissza, ahonnan elindultunk: „kihűlt sokak szeretete”, s valamiképpen az egyházak is besorolódtak a „sokak” közé, nem tudták „az ország evangéliuma” által megállítani, sőt megfordítani ezt a folyamatot.

Ha erőtlenségüknek és világ általi, ellenállásra képtelen sodortatásuknak a gyökerét keressük, elérkezünk Dietrich Bonhoeffer evangélikus teológus, a tevékeny ellenállás mezejére lépett, s ezért kivégzett lelkész gondolatához, aki *Követés* című művében felvázolja a kereszténység szekularizált felfogását, azaz a hívőnek egy olyan képét, amely nem az intézményes vallás államhoz kötődő rendszereiben, hanem a személyes Krisztus-követésben bontakozik ki. Az olykor állami fiókválalatként működő vallás csupán „olcsó kegyelmet” tud nyújtani, de nem képes a legradikálisabb hívő magatartás felszítására. Márpedig csakis a hívő engedelmeskedik az evangéliumnak, a külsődlegesen vallásos ember nem, lévén hogy a hit magja ez az evangéliumi engedelmesség. Az „olcsó kegyelem” helyébe ekként a követés „ára” lép. Már a börtönből írt leveleit később *Ellenállás és elfogadás* címen adták ki. Itt Bonhoeffer hangsúlyozza, hogy mivel Jézus „másokért élt”, ezért az őt követő embernek is „másokért odaadott életnek” kell lennie. A tanul-

mányokból levezethető következtetések ezért felveti az aktuális kérdést: egy XXI. századi keresztény kész-e arra, hogy megfizesse a hívő engedelmesség „árát”, ami által adott esetben a saját életét kell a másikért feláldoznia (s nem a másikat önmagáért), ily módon túllépjen az „olcsó kegyelem” elvilágiasodott vallásosságának a keretein? Olyan emberré fog-e válni, aki nem a „szeretetében kihűlt” tömegek közé tartozik, hanem az evangélium által ellenálló kisebbség öntudatos tagja lesz? II. János Pál, XVI. Benedek és Ferenc pápák tanítása nem hagy kérdőjelet ezen a téren – világos a válasz, hogy mit kell választanunk. A kérdés az, hogy a történelem objektív tapasztalata alapján készek, képesek-e a magyarországi, romániai és csehszlovákiai egyházak erre a döntésre, úgy intézményes, mint legszemélyesebb szintjeinken? Mi mindannyian, világnézettől függetlenül, készek vagyunk-e arra, hogy mindenekelőtt, mindenek ellenében és mindenben az egyedül emberi utat válasszuk, elutasítva azt az antiszemitizmust, annak rejtett és nyílt formáiban, hogy végre egyszer ne ugyanabba a folyóba lépünk megint?

JAKAB, A.–TÖRZSÖK, E. (szerk.), *Churches – Holocaust. Christian Churches in three countries of Central and Eastern Europe and the Holocaust*, Civitas Europica Centralis, Budapest 2016, pp. 311 (ISBN 978-963-12-5975-9).

**„Isten adományai és meghívása
visszavonhatatlan!”**

(Római 11,29)

**Megfontolások a katolikus–zsidó kapcsolatokat érintő
teológiai kérdésekről
a „Nostra aetate” (No.4) 50. évfordulója alkalmából**

Előszó

Ötven évvel ezelőtt hirdették ki a Második Vatikáni Zsinat „Nostra aetate” kezdetű Nyilatkozatát. A Nyilatkozat negyedik pontja új teológiai keretben mutatja be a Katolikus Egyház és a zsidó nép kapcsolatát. Az alábbi megfontolások hálával kívánnak visszatekinteni mindarra, ami a zsidó–katolikus kapcsolatban az elmúlt évtizedekben történt, és ugyanakkor új ösztönzést kívánnak nyújtani a jövőre. A dokumentum ismételten hangsúlyozza e kapcsolatnak a szélesebb körű vallásközi kapcsolatok rendszerén belüli egyedi státuszát, miközben olyan teológiai kérdések további elemzésére kerül benne sor, mint a kinyilatkoztatás jelentősége, az ó- és újszövetség kapcsolata,¹⁸ a Jézus Krisztusban való megváltás egyetemessége és azon állítás közötti kapcsolat, miszerint Isten soha nem vonta vissza Izraellel kötött szövetségét, valamint az Egyház evangelizációra szóló megbízatása a judaizmus vonatkozásában. Ez a dokumentum katolikus reflexiókat tartalmaz az említett kérdésekben, teológiai összefüggésben elhelyezve őket. A reflexiók annak érdekében születtek, hogy jelentőségük elmélyülhessen mindkét hit hagyományának követőiben. A szöveg nem tanítóhivatali dokumentum, és nem a Katolikus Egyház hittételi tanítása, hanem a Zsidókkal Való Vallási Kapcsolatok Bizottsága által készített megfontolás a ma felmerülő olyan teológiai kérdésekről, melyek a Második Vatikáni Zsinat óta továbbfejlődtek. Szándéka szerint további új teológiai gondolkodás kiindulópontja is, amely reménye szerint gazdagítja és élénkíti a zsidó–katolikus párbeszéd teológiai dimenzióját.

18 A dokumentum jelen fordításában az egybeírt Ószövetség és Újszövetség a keresztény Szentírás két fő részére utal, míg a külön írt ó és új szövetség Isten szövetségkötéseit jelenti.

1. A „Nostra aetate” (No.4) hatásának rövid története az elmúlt 50 évben

1. A „Nostra aetate” (No.4) jogosan tekinthető a II. Vatikáni Zsinat egyik olyan dokumentumának, amely azóta jelentős módon új irányt eredményezett a Katolikus Egyházban. Az Egyháznak a zsidó néphez és a judaizmushoz fűződő kapcsolatában végbement ezen elmozdulás azonban csak akkor válik nyilvánvalóvá, ha felidézük, hogy a Zsinatot megelőzően milyen nagymérvű tartózkodás volt mindkét oldalon e tekintetben, részben azért, mert a kereszténység történelme a zsidókkal szembeni diszkriminációként került bemutatásra, amely erőszakos térítésekre tett kísérleteket is magában foglalt (vö. „Evangelii gaudium” 248). E komplex viszonyrendszer hátterében többek között egyfajta aszimmetrikus kapcsolat áll: a kisebbségként élő zsidók gyakran keresztény többséggel konfrontálódtak, illetve függtek tőle. A Soá sötét és rettenetes árnyéka, mely a náci korszak alatt Európára vetült, arra vezette az Egyházat, hogy újra átgondolja a zsidó néphez fűződő kötelékét.
2. A judaizmus iránti alapvető tisztelet kifejezése a „Nostra aetate”-ban (No.4) ugyanakkor lehetővé tette, hogy olyan közösségek, akik egykor szkepticizmussal tekintettek egymásra – lépésről lépésre, az évek folyamán – megbízható partnerekké, sőt jó barátokká legyenek, akik a válságokkal közösen képesek szembenézni, és a konfliktusokat pozitív módon tudják megtárgyalni. Ezért a „Nostra aetate” negyedik cikkelyét a katolikusok és zsidók közötti javuló kapcsolat szilárd alapjának tekinthetjük.
3. A „Nostra aetate” (No.4) gyakorlati bevezetéséért Boldog VI. Pál pápa 1974. október 22-én létrehozta a Zsidókkal való Vallási Kapcsolatok Bizottságát, amely, bár szervezetileg a Keresztény Egység Pápai Tanácsához tartozik, működésében független, megbízatása és feladata pedig a judaizmussal való párbeszéd elősegítésére és ápolására szól. Teológiai perspektívából is érthető, hogy a Bizottságot a Keresztény Egység Pápai Tanácsához kapcsolták, mivel a Zsinagóga és az Egyház szétválását úgy is tekinthetjük, mint az első, és legmesszebbmenő következményekkel járó szakadást a választott nép soraiban.
4. Még alapításának évében, 1974. december 1-én, a Szentszéki Bizottság kiadta első hivatalos dokumentumát „Irányvonalak és javaslatok a Nostra aetate (No.4) Zsinati Nyilatkozat bevezetéséhez” címmel. A dokumentum döntő és új hozzáállása a judaizmus oly módon való megismerésének ösztönzése volt, ahogy a judaizmus önmagát határozza meg, kifejezve azt a mély megbecsülést, amellyel a kereszténység a judaizmusra tekint. Ezen felül a dokumentum hangsúlyozta a zsidókkal való párbeszéd jelentőségét a Katolikus

Egyház számára, és kimondta: „A gyakorlatban a keresztényeknek különösen arra kell törekedniük, hogy jobban megismerjék a judaizmus vallási tradícióinak összetevőit: törekedniük kell, hogy megismerjék, milyen lényegi tulajdonságokkal határozzák meg a zsidók önmagukat saját vallási tapasztalatuk alapján” (Preambulum). Az Egyház Jézus Krisztusba vetett hitének tanúságtétele alapján a dokumentum utal az Egyháznak a judaizmussal való párbeszédének egyedi természetére. Utalás történik a keresztény liturgia gyökereire a zsidó hagyományban, a közeledés új lehetőségei körvonalazódnak a tanítás, oktatás és tanítás területén, és végül javaslatokat tesznek közös társadalmi cselekvésre is.

5. Tizenegy évvel később, 1985. június 24-én a Szentszéki Bizottság kiadott egy második dokumentumot „Megjegyzések a zsidók és a judaizmus helyes bemutatásához a prédikációban és a Római Katolikus Egyház katekézisében” címmel. Ez a dokumentum határozottabban teológiai-exegetikai jellegű, amennyiben reflektál az ó- és az új szövetség kapcsolatára, vázolja a keresztény hit zsidó gyökereit, fejtegeti a módot, hogyan kerülnek ábrázolásra „a zsidók” az Újszövetségben, rámutat a liturgiában meglévő általánosításokra, különösen az egyházi év nagy ünnepeinek liturgiájában, és röviden megfigyeli a judaizmus és kereszténység kapcsolatát a történelem folyamán. Az „Ősatyák földjét” illetően a dokumentum hangsúlyozza: „A keresztények meghívást kapnak arra, hogy megértsék ezt a vallásos ragaszkodást, melynek gyökerei a bibliai hagyományba nyúlnak, anélkül azonban, hogy ennek a kapcsolatnak bármelyik egyedi vallási interpretációját a magukénak tekintnék... Izrael Államának létezése, és annak politikai opciói nem tekintendők olyan perspektívában, amely önmagában vallási jellegű, hanem a nemzetközi törvények általános elveivel való összefüggésben.” Izrael maradandó léte azonban „történelmi ténynek, és Isten tervei között értelmezendő jelnek” tekintendő (VI, 1).
6. A Zsidókkal Való Vallási Kapcsolatok Bizottságának egy harmadik dokumentuma 1998. március 16-án került bemutatásra. A Soá-val foglalkozik: „Emlékezünk. Megfontolás a Soá-ról” címmel. Ez a szöveg kemény, de találó ítéletet fogalmaz meg, miszerint a zsidók és keresztények közötti 2000 éves kapcsolat mérlege sajnálatos módon negatív. A dokumentum felidézi a keresztények hozzáállását a nemzeti szocialista antiszemitizmushoz, és összpontosít a keresztények kötelezettségére, hogy emlékezzenek a Soá emberi katasztrófájára. A dokumentum elején írott levelében Szent II. János Pál pápa kifejezi reményét, hogy ez a dokumentum valóban „segíteni fogja a múlt félreértései és igazságtalanságai által okozott sebek gyógyulását. Tegye képessé az emlékezetet arra, hogy betöltse szükséges szerepét a jövő alakításának folyamatában, amelyben a Soá kimondhatatlan gonoszsága soha többé nem lesz lehetséges.”

7. A Szentszék által kibocsátott dokumentumok sorozatában meg kell említeni azt a szöveget, melyet a Pápai Bibliai Bizottság adott ki 2000. május 24-én, és amely kifejezetten a zsidó-keresztény párbeszéddel foglalkozik „A zsidó nép és szent Íratai a keresztény Bibliában” címmel. Ez a szöveg a zsidó-keresztény dialógus legjelentősebb exegetikai és teológiai dokumentuma, olyan közös témák kincsestára, melyeknek alapja a judaizmus és kereszténység Írásaiban található. A szöveg a zsidó nép Szent Írásait „a Keresztény Biblia alapvető összetevőjének” tekinti, tárgyalja a zsidó nép Szent Írásainak alapvető témáit, illetve azoknak alkalmazását a Krisztusban való hithez, és részletesen illusztrálja a zsidóknak az Újszövetségben való ábrázolási módját.
8. Szövegek és dokumentumok, bármilyen fontosak is, nem helyettesíthetik a személyes találkozást, a szemtől szemben történő dialógust. Míg Boldog VI. Pál pápa idején megtörténtek a zsidó-keresztény dialógus első lépései, Szent II. János Pál pápának sikerült tovább ápolnia ápolta és elmélyítenie ezeket a zsidó nép felé tett elkötelezett gesztusaival. Ő volt az első pápa, aki meglátogatta az Auschwitz-Birkenau-i koncentrációs tábor, hogy imádkozzon a Soá áldozataiért, látogatást tett a Római Zsinagógában, hogy kifejezze szolidaritását a zsidó közösséggel. A Szentföldre tett történelmi zárándokútja során Izrael állam vendége is volt, ahol vallásközi találkozókon vett részt, látogatást tett mindkét főrabbinál, és imádkozott a Sírátófalnál. Újra meg újra sokszor találkozott zsidó csoportokkal, akár a Vatikánban, akár számos apostoli útján. XVI. Benedek úgyszintén, még a pápaságra való megválasztása előtt is, elköteleződött a zsidó-keresztény dialógus iránt, előadások sorában ajánlott fel fontos teológiai reflexiókat az ó- és újszövetség, a Zsinagóga és az Egyház kapcsolatáról. Megválasztása után – Szent II. János Pál pápa nyomdokain haladva – a maga módján ápolta ezt a dialógust hasonló gesztusok megtételével, és a judaizmus iránti tiszteletét erőteljes szavakkal kifejezve. Buenos Aires érsekeként, Jorge Mario Bergoglio bíboros nagymértékben elkötelezett volt a zsidó-katolikus párbeszéd ápolása iránt, és számos barátja volt az argentinai zsidóság körében. Jelenleg, mint pápa, nemzetközi szinten folytatja a judaizmussal való párbeszéd élénkítését számos baráti találkozón keresztül. Egyik első ilyen találkozója 2014 májusában volt Izraelben, amikor találkozott a két főrabbi, meglátogatta a Sírátófalat, és imádkozott a Soá áldozataiért a Jád Vásem-ben.
9. Már a Szentszéki Bizottság létrehozása előtt volt kontaktus és kapcsolat különböző zsidó szervezetekkel, akkor a Keresztény Egység Előmozdításának Titkárságán keresztül. Mivel a judaizmus sokszínű, és szervezetenként nem képez egységet, a Katolikus Egyház számára kihívást jelentett, hogyan határozza meg, kivel lép kapcsolatba, hiszen lehetetlen volt egyenként független kétoldalú párbeszédet folytatni minden olyan zsidó csoportosulással és szervezettel,

akik készséget nyilvánítottak a párbeszédre. A probléma megoldására a zsidó szervezetek elfogadták a Katolikus Egyház javaslatát, hogy egyetlen szervezetet állítsanak fel e dialógus számára. A Vallásközi Konzultáció Nemzetközi Zsidó Bizottsága (IJCIC) látja el a hivatalos zsidó képviselőt a Zsidókkal való Vallási Kapcsolatok Szentszéki Bizottságánál.

10. Az IJCIC 1970-ben kezdte meg munkáját, és egy év elteltével már megszervezésre került az első közös konferencia Párizsban. A konferenciáknak, amelyekre azóta rendszeresen kerül sor, az a szervezet felelős hordozója, amelyet a Nemzetközi Katolikus–Zsidó Együttműködési Bizottság néven ismerünk (ILC). E konferenciák alakítják az IJCIC és a Szentszéki Bizottság közötti együttműködést. 2011 februárjában, ismételt Párizsban, a Nemzetközi Katolikus–Zsidó Együttműködési Bizottság hálaival tekinthetett vissza az intézményes dialógus 40 évére. Sok minden fejlődött az elmúlt 40 év alatt; a korábbi szembenállás immár sikeres együttműködéssé változott, az egykori konfliktus-forrás pozitív konfliktus-kezeléssé lett, és a múltbeli feszültséggel jellemezett együttélést rugalmas és gyümölcsöző kölcsönösség váltotta fel. Az időközben kialakult baráti kapcsolatok szilárdnak bizonyultak, így ellentmondással teli kérdések is megtárgyalásra kerülhettek anélkül, hogy a párbeszédben maradandó kárt okoztak volna. Erre annál is inkább szükség volt, mivel a megelőző évtizedekben a dialógus nem volt mindig feszültségmentes. Általában azonban megfigyelhető és nagyra értékelhető az, hogy a zsidó-katolikus párbeszédben, mindenekelőtt az új évezred beköszönte után, komoly erőfeszítések történtek minden felmerülő véleménykülönbség és konfliktus nyílt és pozitív kezelésére, és ez oly módon történt, aminek kapcsán a kölcsönös kapcsolatok megerősödtek.
11. A Vallásközi Konzultáció Nemzetközi Zsidó Bizottságával folytatott dialógus mellett meg kell említenünk az Izrael Főrabbinátusával folytatott beszélgetést is, amely nyilvánvalóan Szent II. János Pál pápa jeruzsálemi látogatásának gyümölcse, amikor is a pápa 2000. évi márciusi izraeli utazásakor mindkét főrabbit meglátogatta. A Vallásközi Konzultáció Nemzetközi Zsidó Bizottságával való első találkozót 2002-re szervezték Jeruzsálembé, és azóta ilyen találkozókra évente kerül sor Rómában és Jeruzsálemben felváltva. A két delegáció viszonylag kicsi, így nagyon személyes és nagyon intenzív megbeszélésekre kerülhet sor, különböző témákban, amilyen az élet szentsége, a család státusa, a Szent Iratok jelentősége a társadalmi élet számára, a vallásszabadság, az emberi viselkedés etikai alapjai, az ökológiai kihívás, a vallási és világi hatóságok viszonya, a vallási vezetés alapvető minősége a szekuláris társadalomban témakörök. A tény, hogy a találkozókon résztvevő katolikus képviselők püspökök és papok, a zsidó képviselők pedig szinte kizárólag rabbik, lehetővé teszi,

hogy az egyes témákat vallási perspektívából is megtárgyalják. Ezen túlmenően az Izrael Főrabbinátusával folytatott párbeszéd nyitottabb kapcsolatokat eredményezett a Katolikus Egyház és az ortodox judaizmus között globális szinten. Minden találkozó után közös nyilatkozatot tesznek közzé, melyek minden alkalommal tanúsították a judaizmus és kereszténység közös spirituális hagyományának gazdagságát, és a még feltárandó értékes kincsek bőségét. Áttekintve több mint tíz év párbeszédét, hálásan állapíthatjuk meg, hogy erős barátság szövődött, amely szilárd alapot jelent a jövő számára.

12. A Zsidókkal Való Vallási Kapcsolatok Szentszéki Bizottságának erőfeszítései természetesen nem korlátozódhatnak erre a két intézményes párbeszédre. A Bizottság célja e téren valójában az, hogy nyitott legyen a judaizmuson belül meglévő minden folyamatra, kapcsolatot létesíthessen minden zsidó csoporttal és szervezettel, akik ilyen kapcsolatot kívánnak a Szentszékkal. Zsidó oldalról különösen erős érdeklődés mutatkozik a pápai audienciák iránt, melyeket minden alkalommal a Bizottság készít elő. A judaizmussal való közvetlen kapcsolaton kívül a Szentszéki Bizottság arra is törekszik, hogy alkalmakat teremtsen a Katolikus Egyházon belül a judaizmussal való párbeszédre, és hogy együttműködjön az egyes püspöki konferenciákkal, helyileg támogatva őket a zsidó-katolikus párbeszéd elősegítésében. „A zsidóság napja” bevezetése néhány európai országban jó példája ennek.
13. Az elmúlt évtizedben mind a „dialogus ad extra”, mind a „dialogus ad intra” arra az egyre erősödő felismerésre vezetett, hogy keresztények és zsidók viszszavonhatatlanul függenek egymástól, valamint hogy a dialógus kettőjük között nem választás kérdése, hanem kötelezettség, ami a teológiát illeti. Zsidók és keresztények kölcsönös barátságban gazdagíthatják egymást. Zsidó gyökerei nélkül az Egyház annak a veszélynek lenne kitéve, hogy elveszíti az üdv-történetbe vetett szöteoriológiai, üdvrendi kapaszkodóját, és végül egy történelmietlen gnózisba süllyed. Ferenc pápa kijelenti, hogy „bár igaz, hogy néhány keresztény hittétel elfogadhatatlan a judaizmus számára, és hogy az Egyház nem tekinthet el annak hirdetésétől, hogy Jézus az Úr és a Messiás, ugyanakkor gazdag komplementaritás, egymást kiegészítés is létezik közöttünk, ami megengedi, hogy a Héber Iratok szövegeit együtt olvassuk, egymást segítve Isten szava gazdagságának feltárásában. Számos etikai meggyőződésben, és az igazság és a népek fejlődése iránti közös elkötelezettségben is osztozunk.” („Evangelii gaudium”, 249).

2. A zsidó–katolikus párbeszéd egyedi teológiai státusa

14. A judaizmussal való párbeszéd a keresztények számára egészen sajátos valami, hiszen a kereszténységnek olyan zsidó gyökerei vannak, melyek a kettejük közötti kapcsolatot egyedi módon határozzák meg (vö. „Evangélii gaudium”, 247). A történelmi törés és az ebből fakadó fájdalmas következmények dacára az Egyház tudatában marad az Izraellel való maradandó folytonosságának. A judaizmust nem egyszerűen egy másik vallásnak kell tekinteni. A zsidók e helyett a mi „idősebb testvéreink” (Szent II. János Pál pápa), „atyáink a hitben” (XVI. Benedek). Jézus zsidó volt, aki otthonos volt saját kora zsidó tradíciójában, és ez a vallási környezet meghatározó módon alakította Őt (vö. „Ecclesia in Medio Oriente”, 20). Első tanítványai, akik köréje gyűltek, ugyanazzal az örökséggel rendelkeztek, és mindennapjaikban ugyanaz a zsidó hagyomány határozta meg őket is. A Mennyei Atyjával való egyedi kapcsolatában Jézus szándéka mindenekfelett az Isten Országa eljövételének hirdetése volt. „Beteljesedett az idő, és már közel van az Isten Országa, tartsatok bűnbánatot, és higgyetek az evangéliumban!” (Márk 1,15). A judaizmuson belül számos különböző elképzelés létezett arról, hogyan jön létre az Isten Országa, mindazonáltal Jézusnak az Isten Országáról szóló központi üzenete megfelel a korábban létező néhány zsidó elképzelésének. Nem lehet megérteni Jézusnak vagy tanítványainak tanítását anélkül, hogy zsidó horizontba, Izrael élő tradíciójába helyeznénk azt. Még kevésbé érti a tanítást az, aki azt ezzel a tradícióval elmentésben értelmezi. Jézusban nem kevés korabeli zsidó látta az „új Mózes” elérézését, a megígért Krisztust (Messiást). Eljövetele azonban drámát provokált, amelynek következményei máig érződnek. Jézus, aki egészen és teljesen emberi, korának zsidó embere, Ábrahám leszármazottja, Dávid fia, akinek személyét Izrael egész hagyománya alakította, aki a próféták örököse, folytonosságban áll népével és annak történelmével. Másrészről, a keresztény hit fényében azonban, ő maga az Isten – a Fiú –, felette áll az időnek, történelemnek, és minden földi valóságnak. A benne hívők közössége megvallja istenségét (vö. Filippi 2,6-11). Ebben az értelemben nem áll folytonosságban azzal a történelemmel, amely előkészítette érkezését. A keresztény hit perspektívájából Jézus tökéletesen beteljesíti Izrael küldetését és várakozását. Ugyanakkor viszont felülmúlja és meghaladja mindezt, eszkatológikus módon. Ebben áll a judaizmus és kereszténység alapvető különbsége, vagyis abban, hogyan értékelik Jézust. A zsidók úgy láthatják Jézust, mint aki népükhöz tartozik, egy zsidó tanító, aki úgy érezte, különleges hivatást kapott az Isten Országának hirdetésére. Az, hogy ez az Ország vele, mint Isten képviselőjével érkezett el, meghaladja a zsidó várakozások horizontját. A Jézus és a korabeli zsidó hatóságok közötti konfliktus végül nem a törvény egyéni megszegéséről szól, hanem Jézus ál-

lításáról, miszerint isteni tekintéllyel cselekszik. Ezért Jézus alakja a zsidók számára „a botlás köve”, és maradandóan az. Ez központi és neuralgikus pont a zsidó-katolikus párbeszédben. Önismeretük érdekében a keresztényeknek teológiai perspektívából utalniuk kell Jézus korának judaizmusára, és bizonyos mértékben arra a judaizmusra is, mely a korszakok folyamán abból alakult. Mivel Jézus zsidó származású, a judaizmus ilyen vagy olyan módon való megértése elengedhetetlen a keresztények számára. Ugyanakkor az is igaz, hogy a judaizmus és kereszténység közötti kapcsolat mindig kölcsönhatás terméke is volt az idők folyamán.

15. A zsidók és keresztények közötti kapcsolatot így csak analógiaként illetheti a „vallásközi dialógus” meghatározás, amely egyébként két belsőleg különböző és egymástól különböző vallás között zajlik. Ebben az esetben nem arról van szó, hogy két alapvetően különböző vallás kerül szembe egymással, melyek egymástól függetlenül és kölcsönhatás nélkül alakultak ki. Az a termőtalaj, amely a zsidókat és a keresztényeket egyaránt táplálta, Jézus korának judaizmusa volt. Ez nemcsak a kereszténységet hozta létre, hanem a Templom 70-ben történt lerombolása után a Biblia utáni rabbinikus judaizmust is, amelynek ettől fogva az áldozati kultusz nélkül kellett működni, fejlődésében pedig kizárólag az imádságra, valamint az Írott és a Szóbeli isteni kinyilatkoztatás értelmezésére támaszkodhatott. Így a zsidóknak és keresztényeknek közös az anyja, és úgy tekinthetők, mintha két testvér lennének, akik – ahogy az a testvérek számára természetes – más-más módon fejlődtek tovább. Az ősi Izrael Iratai a Szentírás szerves részét képezik mind a judaizmus, mind a kereszténység számára, mindketten Isten szavának, kinyilatkoztatásnak és üdvörtörténetnek tekintik azokat. Az első keresztények zsidók voltak. Magától értetődően gyűltek egybe a közösség részeként a zsinagógában, betartották az étkezési szabályokat, megtartották a Szombatot, és követték a körülmételésre szóló előírást, miközben Jézust Krisztusnak, az Isten által Izrael és az egész emberi nem üdvözítésére küldött Messiásnak vallották. Pállal a „zsidó Jézus mozgalom” határozottan új horizontokat nyitott meg, és meghaladta tisztán zsidó eredetét. Pál koncepciója fokozatosan uralkodóvá vált, miszerint egy nem-zsidónak nem kell előzetesen zsidóvá lennie ahhoz, hogy Krisztust megvallja. Az Egyház első éveiben ebből eredően voltak ún. zsidókeresztények és nem zsidó (pogány) keresztények, az ecclesia ex circumcissione és az ecclesia ex gentibus, származását tekintve az egyik Egyház a judaizmusból, a másik a nem-zsidókból, akik mindazonáltal együtt alkották Jézus Krisztus egy és egyetlen Egyházát.

16. Az Egyház elválása a Zsinagógától mindenestre nem hirtelen történt, és némi mostani belátás szerint valószínűleg nem is volt teljes, egészen a III. és

IV. századba nyúló időkig. Ez azt jelentette, hogy az első időszakban sok zsidó keresztény nem tekintette ellentmondásosnak a zsidó tradíció bizonyos aspektusai szerinti életvitelt, és ugyanakkor Jézusnak Krisztusként való megvállását. Csak amikor a nem-zsidó keresztények már a többséget jelentették, és a zsidó közösségen belül a Jézus alakja körüli polémia határozottabb alakot öltött, akkor tűnt úgy, hogy a végleges szétválás továbbra már elkerülhetetlen. Az idők folyamán a két testvér, a kereszténység és a judaizmus, egyre erősebben vált el egymástól, ellenségessé lettek, sőt rágalmazták egymást. A keresztények számára a zsidók gyakran úgy jelentek meg, mint akiket Isten megátkozott, mint akik vakok, hiszen nem voltak képesek felismerni Jézusban a Megváltót és az üdvösség forrását. A zsidók a keresztényeket gyakran tekintették eretnekeknek, akik már nem az Isten által eredetileg épített utat követik, és saját útjukat járják. Nem véletlen, hogy az Apostolok Cselekedetei a kereszténységet „az Út” kifejezéssel illeti (vö. Apostolok Cselekedetei 9,2; 19,9.23; 24,14.22) a zsidó Háláchá terminussal szemben, amely a törvény értelmezését a gyakorlati viselkedés számára határozta meg. Az idők folyamán a judaizmus és a kereszténység egyre erősebben idegenedett el egymástól, kegyetlen konfliktusokba is keveredett, egymást az Isten által előírt út elhagyásával vádolta.

17. Sok Egyházatya számára az un. behelyettesítés vagy meghaladás elmélet folyamatosan elfogadottabbá vált, egészen a középkorig, amikor ez már a judaizmussal való kapcsolat általános teológiai alapját képezte: Isten ígéretei és elkötelezettsége továbbra már nem vonatkozik Izraelre, mivel az nem ismerte el Jézust Messiásnak és Isten Fiának, hanem Jézus Krisztus Egyházára szállt át, amely most az igazi „új Izrael”, Isten új választott népe. Ugyanebből a talajból eredeztethetően a judaizmus és kereszténység az elválásukat követő századok folyamán olyan teológiai antagonizmusba került, melyet csak a Második Vatikáni Zsinat hatástalanított. „Nostra aetate” (No.4) nyilatkozatával az Egyház egyértelműen megvallja a kereszténység zsidó gyökereit, új teológiai értelmezési kereten belül. Amikor azt állítja, hogy a megváltás a Krisztusba vetett kifejezett vagy csak bennfoglalt hit által valósul meg, az Egyház nem kérdőjelezi meg Istennek a választott nép, Izrael iránti folyamatos szeretetét. Ezzel a behelyettesítési vagy meghaladás teológia, mely két különálló entitást állít szembe egymással, a nem-zsidók Egyházát és az elvetett Zsinagógát, amelynek az előbbi helyébe lép, alapját veszti. Az eredetileg egymással szoros kapcsolatban álló judaizmus és kereszténység a hosszan tartó feszültség állapotába jutott, amely a Második Vatikáni Zsinat után fokozatosan a konstruktív párbeszéd kapcsolatává alakult.

18. Sokszor történt kísérlet arra, hogy ezt a behelyettesítés teológiát a Zsidóknak írt levél tartalmában azonosítsák. Ez a levél azonban nem a zsidóknak szól, ha-

nem a zsidó háttérrel rendelkező keresztényeknek, akik elfáradtak és bizonytalanná lettek. A levél célja hitük megerősítése és a kitartásra való bátorításuk azzal, hogy Krisztus Jézusra, mint az igazi és végső főpapra, az új szövetség közvetítőjére mutat rá. Ez a kontextus szükséges ahhoz, hogy megértsük a Levélben lévő ellentétet az első, tisztán földi szövetség, és a második, jobb (vö. Zsidó 8,7) és új szövetség között (vö. Zsidó 9,15; 12,24). Az első szövetséget a levél idejét múltnak, hanyatlónak és elavulásra ítéltnek mondja (vö. Zsidó 8,13), míg a második szövetséget örökké tartónak nevezi (vö. Zsidó 13,20). Hogy alapot teremtsen ennek az ellentétnek, a levél utal egy eljövendő új szövetség ígéreterére, amely Jeremiás próféta könyvének 31,31-34 verseiben található (vö. Zsidó 8,8-12). Ez azt mutatja, hogy a Zsidókhöz írt levélnek nem volt szándékában az Ószövetség ígérezeit hamisnak beállítani, ellenkezőleg, azokat érvényesnek tartja. Az Ószövetség ígéretereire való utalás célja, hogy segítse a keresztényeket, legyenek biztosak Krisztusban való üdvösségüket illetően. A Zsidóknak írt levélben felmerülő kérdés nem a mai megítélésünk szerinti ó és új szövetség közötti ellentét, sem az egyház és a judaizmus közötti ellentét. A kontraszt inkább Krisztus örök mennyei papsága, illetve az átmeneti földi papság között van. Az alapvető kérdés a Zsidóknak írt levélben az új szövetség új helyzetben való krisztológiai interpretációja. Pontosan ez az oka annak, hogy a „Nostra aetate” (No.4) nem utal a Zsidóknak írt levélre, hanem Szent Pálnak a Rómaiakhoz írt levele 9-11-ben található reflexióira.

19. Egy kívülálló megfigyelő számára a „Nostra aetate” Zsinati Nyilatkozat azt a benyomást keltheti, hogy a szöveg a Katolikus Egyháznak az összes világvalláshoz fűződő kapcsolatával egyenlőképpen foglalkozik, de a Nyilatkozat fejlődése és maga a szöveg más irányba mutat. Szent XXIII. János pápa eredetileg azt javasolta, hogy a Zsinat egy Tractatus de Iudaeis-t hirdessen ki, de végül az a határozat született, hogy minden világvallásnak szenteljének figyelmet a „Nostra aetate” -ban. Mindazonáltal a Zsinati Nyilatkozat negyedik cikkelye, amely a judaizmussal való új teológiai kapcsolatról szól, szinte a dokumentum szívéét képezi, melyben van hely a Katolikus Egyház más vallásokhoz fűződő kapcsolatának is. A judaizmussal való kapcsolat ebben az értelemben úgy tekinthető, mint a más világvallásokhoz fűződő kapcsolat tisztázásának katalizátora.
20. Mindenesetre teológiai szempontból a judaizmussal való dialógus teljesen más jellegű, és más szinten is zajlik, mint a többi világvallással folytatott párbeszéd. A zsidók Bibliában tanúsított hite, amelyet az Ószövetségben találunk, a keresztények számára nem egy másik vallás, hanem saját hitük alapja, bár nyilvánvalóan Jézus alakja az egyetlen kulcs az Ószövetség írásainak magyarázatához. A keresztény hit szegletköve Jézus (vö. ApCsel 4,11; 1Pét 2,4-8).

Mégis, a zsidókkal való párbeszéd egyedülálló helyet foglal el a keresztények számára; a kereszténység gyökerein keresztül úgy kapcsolódik a judaizmus-hoz, ahogy egyetlen más valláshoz sem. Így a zsidó-keresztény dialógust csak fenntartásokkal illelhetjük a „vallásközi párbeszéd” kifejezéssel a szó valódi értelmében; beszélhetünk azonban egy bizonyos „valláson belüli” vagy „családon belüli” dialógusról sui generis. A Római Zsinagógában mondott beszédében, 1986. április 13-án, Szent II. János Pál pápa a következő szavakkal fogalmazta meg ezt a helyzetet: „A zsidó vallás nem „külsőleges” számunkra, hanem bizonyos módon „benső” a mi saját vallásunk számára. A judaizmussal tehát olyan kapcsolatunk van, amilyen semmilyen más vallással nincs. Ti vagytok a mi drága szeretett testvéreink, és bizonyos módon azt mondhatjuk, ti vagytok a mi idősebb testvéreink.”

3. Kinyilatkoztatás a történelemben, mint „Isten Szava” a judaizmusban és a kereszténységben

21. Az Ószövetségben található Isten üdvösségterve, amelyet népének mutatott meg (vö. „Dei verbum” 14). Ezt az üdvösségtervet megvilágosító módon fejezi ki a bibliai történet kezdetén Ábrahám meghívása (Genesis 12kk). Önmaga kinyilatkoztatását és az emberekhez intézett ígését, a bűntől való megváltást és az emberiség egyetlen néppé való összegyűjtését Isten azzal kezdte meg, hogy Ábrahámban kiválasztotta Izraelt, és elkülönítette. Isten a küldöttein, a prófétáin keresztül fokozatosan nekik fedte fel magát, mint aki az igaz Isten, az egyetlen Isten, az élő Isten, a megváltó Isten. Ez az isteni kiválasztás Izrael népét illetően alapvető jellegű. A tizenkét törzs csak a megváltó Isten első nagy beavatkozása, az Egyiptomban való rabszolgaságból való felszabadulás után (vö. Exodus 13,17kk), és a szövetségnek a Sionon történt létrejötte után (Exodus 19kk) vált valóban egy nemzetté, és ébredt tudatára annak, hogy ő Isten népe, üzeneteinek és ígéreteinek hordozója, könyörülő irgalmának tanúja a népek között és a népek számára (vö. Izajás 26,1-9; 54; 60; 62). Annak érdekében, hogy tanácsokkal lássa el népét, hogyan teljesítse be misszióját, és hogyan adja tovább a reá bízott kinyilatkoztatást, Isten Izraelnek adta a Törvényt, amely meghatározza, hogyan kell élniük (vö. Exodus 20; Deuteronomium 5), és amely megkülönbözteti őket a többi néptől.
22. Mint ahogy az Egyház maga még napjainkban is, Izrael is törékeny edényekben hordja kiválasztottságának kincsét. Izraelnek Urával való kapcsolata Izrael hűségének és hűtlenségének története. Azért, hogy beteljesítse üdvözítő művét az általa választott eszköz kicsinysége és gyengesége ellenére, Isten kinyilvántotta irgalmasságát és kegyelmi ajándékait, egyben ígéreteihez való hűségét

is, amelyet semmilyen emberi hűtlenség nem tud megsemmisíteni (vö. Római 3,3; 2Timóteus 2,13). Népe minden lépésénél az út folyamán Isten elkülönítette a hívőknek legalább egy „kis számát” (vö. Deuteronomium 4,27), egy „maradékát” (vö. Izajás 1,9; Szofoniás 3,12; vö. még Izajás 6,13; 17,5-6), maroknyi csoportját, „akik nem hajlították meg térdüket Báálnak” (vö. 1Királyok 19,18). Isten e maradékon keresztül valósította meg üdvözítő tervét. Kiválasztásának és szeretetének tárgya mindvégig választott népe maradt, mivel végső céljaként az emberiség egésze rajtuk keresztül gyűlik egybe, és járul Istenhez.

23. Az Egyházat az Isten új népe elnevezéssel illetjük (vö. „Nostra aetate”, No.4), de nem abban az értelemben, hogy Izrael, mint Isten népe megszűnt volna létezni. Az Egyházat „a világ kezdete óta előképek jelezték”, illetve „Izrael népének története és az Ószövetség csodálatosan előkészítette” („Lumen gentium”, 2). Az Egyház nem helyettesíti Izraelt, mint Isten népét, mert mint Krisztusra alapozott közösség, Krisztusban képviseli az Izraelnek tett ígéretek beteljesítését. Ez nem jelenti azt, hogy Izrael, mivel nem érte el e beteljesedést, nem lenne Isten népének tekinthető. „Bár az Egyház Isten új népe, a zsidókat nem lehet úgy ábrázolni, mint akiket Isten elvetett, vagy megátkozott, és mint-ha ez a Szentírásból következne.” („Nostra aetate”, No.4).
24. Isten kinyilatkoztatta magát Szavában, hogy azt az emberiség aktuális történelmi helyzetekben megérthesse. Ez a Szó minden népet meghív a válaszra. Ha válaszaik megfelelnek Isten Szavának, a népek helyes kapcsolatban állnak Istennel. A zsidók ezt a Szót a Tórán és az arra alapuló hagyományon keresztül tanulmányozhatják. A Tóra az Istennel való helyes kapcsolatban lévő, sikeres életre szóló tanítás. Aki betartja a Tórát, az élet teljességét éli (vö. Pirké Ávót II, 7). Betartva a Tórát, a zsidók az Istennel való közösségben részesednek. Ebben a vonatkozásban mondta Ferenc pápa: „A keresztény felekezetek Krisztusban találják meg közösségüket, a judaizmus pedig a Tórában találja meg közösségét. A keresztények hiszik, hogy Jézus Krisztus az Isten Szava, aki megtestesült a világban, a zsidók számára az Isten szava mindenekelőtt a Tórában van jelen. Mindkét hithagyomány alapját az Egy Istenben, a Szövetség Isteneben találja meg, aki kinyilatkoztatja magát az Ő Szavában. Az Istenhez való helyes hozzáállást keresve, a keresztények Krisztushoz, mint az Új Élet kútjához fordulnak, a zsidók pedig a Tóra tanításához.” (Beszéd a Nemzetközi Keresztény-Zsidó Tanács (ICCJ) tagjaihoz 2015. június 30-án).
25. A judaizmus és a keresztény hit, ahogy az az Újszövetségben előttünk áll, két útja annak, ahogy Isten népe magáévá teheti Izrael Szent Iratait. Az Iratok tehát, amelyeket a keresztények Ószövetségnek hívnak, mindkét út számára nyitottak. Az Isten üdvözítő szavára adott válasz tehát, amely az egyik vagy a má-

sik tradíciót követi, megnyitja az utat Istenhez, még akkor is, ha Isten üdvözítő végzése határozza meg, milyen módon kívánja megmenteni az emberiséget az egyes esetekben. Hogy üdvözítő szándéka egyetemes, azt az Írások tanúsítják (vö. pl. Genesis 12,1-3; Izajás 2,2-5; 1Timóteus 2,4). Tehát nem két út vezet az üdvösségre, ti. „a zsidók a Tórához igazodnak, a keresztények Krisztushoz”. A keresztény hit azt hirdeti, hogy Krisztus üdvözítő műve egyetemes, és magába foglalja az egész emberiséget. Isten szava egyedüli és osztatlan realitás, amely konkrét formát ölt minden egyes történelmi szituációban.

26. Ebben az értelemben állítják a keresztények, hogy Jézus Krisztus úgy tekinthető, mint „Isten élő Tórája”. A Tóra és Krisztus Isten Igéje, az Isten kinyilatkoztatása számunkra, emberi lények számára, az ő határtalan szeretetének tanúsága. A keresztények számára Krisztusnak, mint az Igének, Isten Fiának préegzisztenciája alapvető hittétel, a rabbinikus hagyomány szerint pedig a Tóra és a Messiás neve már létezik a teremtés előtt (vö. Genesis Rabba 1,1). Továbbá, a zsidó felfogás szerint Isten maga magyarázza a Tórát az eskatonban, míg a keresztény felfogás szerint a végső időben minden Krisztusban foglaltatik egybe újra (vö. Efezusi 1,10; Kolosszei 1,20). Máté evangéliuma Krisztust, mint „az új Mózes” láttatja. A Máté 5,17-19 pedig úgy mutatja be Jézust, mint a Tóra tekintélyes és hiteles értelmezőjét (vö. Lukács 24,27.45-47). A rabbinikus irodalomban viszont a Tóra és Mózes azonosítását találjuk meg. Ebből a háttérből a Krisztus, mint „új Mózes” felfogás kapcsolható a Tórához. A Tóra és Krisztus Isten jelenlétének helye a világban, ahogy azt az istentiszteleti közösségek tagjai megtapasztalják. A héber dábár szó jelentése szó és esemény egyszerre – és így arra a következtetésre juthatunk, hogy a Tóra szava nyitva állhat a Krisztus-eseményre.

4. Az Ó- és az Újszövetség iratai és az ó és új szövetség viszonya

27. A Szövetség, amelyet Isten Izraelnek ajánlott, visszavonhatatlan. „Nem ember az Isten, hogy hazudjék!” (Numeri 23,19; vö. 2Timóteus 2,13). A korábbi szövetségekben kifejezett kiválasztó és maradandó hűségét Isten soha nem tagadja meg (vö. Római 9,4; 11,1-2). Az Új Szövetség nem vonja vissza a korábbi szövetségeket, hanem beteljesedésre viszi azokat. A Krisztus-eseményen keresztül a keresztények megértették, hogy mindent, ami addig történt, újra kell értelmezniük. A keresztények számára ez az Új Szövetség új, sajátos minőséget nyert, bár a Szövetség természete mindkét hit számára az Istennel való egyedül való kapcsolatban áll (vö. pl. a szövetség formuláját a Leviticus 26,12-ban, „Én a ti Istenetek leszek, ti meg az én népem lesztek!”). A keresztények szá-

mára a Krisztusban megvalósuló új Szövetség az ó szövetségben tett üdvözítő ígérek beteljesülése, és ennyiben soha nem független attól. Az új szövetség az ó szövetségen áll és alapul, mivel végül Izrael Istene az aki érvényesíti a népével kötött régi szövetségét, és lehetővé teszi az új szövetséget Jézus Krisztusban. Jézus az ó szövetség idején élt, de üdvözítő munkáján keresztül az új szövetségben megerősítette és tökéletesítette a régit. A szövetség kifejezés így az Istennel való kapcsolatot jelenti, mely különböző módon hat a zsidókra és a keresztényekre. Az új szövetség soha nem helyettesítheti a régit, hanem előfeltételezi azt, értelmezésének új dimenzióját nyújtja azzal, hogy megerősíti Isten személyes természetét, ahogy az kinyilatkoztatásra került az ó szövetségben, megalapozza mint lehetőséget mindazok számára, akik hittel válaszolnak rá minden nemzetből (vö. Zakariás 8,20-23; Zsoltár 87).

28. A judaizmus és a kereszténység közötti egység és különbözőség először az isteni kinyilatkoztatás tanúságtételeivel jelenik meg. Az Ószövetségnek, mint a keresztény Biblia integrált részének meglétével mélyen gyökerező érzék alakul ki a judaizmus és a kereszténység közötti benső rokonságra. A kereszténység gyökerei az Ószövetségbe nyúlnak, és a kereszténység állandóan táplálkozik ezekből a gyökerekből. Mindazonáltal, a kereszténység a Názareti Jézus személyén alapul, akit a zsidó népnek ígért Messiásként ismer fel, Isten egyszülött Fiának tart, aki a Szentlelken keresztül közölte magát a keresztben bekövetkezett halála és feltámadása után. Az Újszövetség létezésével természetes módon hamar adódik a kérdés, hogyan viszonyul a két Szövetség egymáshoz, vajon például az Újszövetség írásai nem haladták-e meg, és nem semmisítették-e meg a korábbi írásokat. Ezt az álláspontot képviselte Markión, aki a II. században úgy tartotta, hogy az Újszövetség az Ószövetség könyveinek ígéreteit elavulttá tette, melyek az új fényében elhalványulnak, éppen úgy, ahogy nincs szükség a Hold fényére, ha a Nap feljött. Ez a merev antitézis a héber és a keresztény Biblia között soha nem lett a Keresztény Egyház hivatalos tanítása. Markiónnak a keresztény közösségből való, 144-be történt kizárásával az Egyház elutasította Markiónnak a tisztán „keresztény”, az Ószövetség minden elemétől megtisztított Bibliára vonatkozó elméletét, és tanúságot tett az egy és egyetlen Istenben való hit mellett, abban az Istenben való hit mellett, aki szerzője mindkét Szövetségnek, és így az Egyház szilárdan kitartott a két Szövetség egysége, a „concordia testamentorum” mellett.

29. Ez természetesen a két Szövetség kapcsolatának csak egyik oldala. Az Ószövetség, mint közös örökség, a zsidóság és kereszténység közötti kapcsolatban nemcsak a spirituális rokonság meghatározó alapját képezte, hanem a két közösség kapcsolatában lévő alapvető feszültséget is magával hozta. Ezt mutatja a tény, hogy a keresztények az Ószövetséget az Új fényében olvassák, abban

a meggyőződésben, ahogy azt Augustinus találó módon megfogalmazta: „Az Ószövetségben az Új rejtve van, az Újban az Ó kinyilatkoztatásra kerül.” (Quaestiones in Heptateuchum 2, 73). Nagy Szent Gergely pápa ugyanilyen értelemben beszélt, amikor az Ószövetséget „az Új próféciájaként” határozta meg, és az utóbbit a „régibb legjobb magyarázata” kifejezéssel jellemezte (Homiliae in Ezechielem I, VI, 15; vö. „Dei verbum”, 16).

30. Ez a krisztológiai exegézis könnyen adhat teret annak a benyomásnak, hogy a keresztények az új szövetséget nem pusztán az ó szövetség beteljesedésének, de ugyanakkor helyettesítésének is tekintik. Az, hogy ez a benyomás nem lehet helyes, nyilvánvaló már abból a tényből, hogy a judaizmus maga is arra kényszerült, hogy az Írás olvasásának új módját fogadja el a Második Templom lerombolásának katasztrófája után, a 70. évben, mivel a szadduceusok, akik a Templomhoz kötődtek, nem éltek túl a katasztrófát. A rabbik, a farizeusok nyomdokait követve, akik már korábban kifejlesztették saját egyedi módszereiket az Írás olvasására és interpretálására, ezt most a Templom, mint a zsidó vallásos tisztelet központja nélkül tették meg.
31. E helyzetre kétféle válasz következhetett, illetve pontosabban, az Írás olvasásának két új útja alakult ki, nevezetesen a keresztények krisztológiai magyarázata, és a judaizmus történelmileg kialakult formájának rabbinikus magyarázata. Mivel mindkét mód az Írás új értelmezését foglalta magában, a döntően központi kérdésnek pontosan annak kell lennie, hogyan viszonyul ez a két mód egymáshoz. Mivel azonban a keresztény egyház és a Biblia utáni rabbinikus judaizmus párhuzamosan, és ugyanakkor szembenállásban alakult, és az egymásról való kölcsönös tudatlanságban haladt előre, ez a kérdés nem válaszolható meg egyedül az Újszövetségből. Az egymást ellenző pozíció évszázadai után a zsidó-katolikus párbeszéd kötelessége volt, hogy a bibliai írások olvasásának ezt a két új útját bevonja az egymással való párbeszédbe annak érdekében, hogy meglássuk a „gazdag egymást kiegészítést” ahol az létezik, és hogy „segítsük egymást Isten szava gazdagságának feltárásában” („Evangelium gaudium”, 249). A Pápai Bibliikus Bizottság dokumentuma, „A zsidó nép és Szent Iratai a keresztény Bibliában”, 2001-ben ennek megfelelően kimondta, hogy a keresztények megvallhatják, és meg is kell vallaniuk, hogy a „Biblia zsidó olvasata olyan lehetséges olvasat, amely folytonosságban van a második templom korának zsidó szent irataival, és analóg a keresztény olvasattal, amely az előbbivel párhuzamosan alakult ki”. Majd a dokumentum levonja a következtetést: „Mindkettő hű maradt ahhoz a hitfelfogáshoz, amelyből származik, és amelynek a kifejeződése. Így egyik sem vezethető vissza a másikra” (No. 22).

32. Mivel mindkét olvasat azt a célt szolgálja, hogy Isten akaratát és szavát helyesen értsük, nyilvánvaló milyen fontos tudatában lenni annak, hogy a keresztény hit Ábrahám hitében gyökerezik. Ez felveti a következő kérdést, milyen viszonyban áll egymással az Ó- és az Újszövetség. A keresztény hit számára alapelv, hogy Istennek az emberiséggel kötött szövetségének csak egyetlen története lehet. Az Ábrahámmal kötött szövetség, amelynek jele a körülmetélés (vö. Genesis 17), és a Mózással kötött szövetség, amely a törvény betartását (vö. Exodus 19,5; 24,7-8) és különösen a szombat megtartását illetően (vö. Exodus 31,16-17) Izraelre szorítkozott, a Noéval kötött szövetségben, amelynek jele a szivárvány (vö. „Verbum Domini”, 117), már előzőleg kibővült az egész teremtésre (vö. Genesis 9,9kk). A próféták által azonban Isten új és örök szövetséget ígért (vö. Izajás 55,3; 61,8; Jeremiás 31,31-34; Ezékiel 36,22-28). Mindegyik szövetség magába foglalja a megelőző szövetséget, és új módon értelmezi azt. Ez igaz az Újszövetségre is, amely a keresztények számára a végső, örök szövetség, így az Ószövetség prófétái által ígérték meghatározó értelmezése, vagy ahogyan Pál kifejezi ezt, „az „Igen” és „Ámen” mindarra, amit Isten ígért.” (2Korintusi 1,20). Az Egyházat, mint Isten megújult népét, Isten feltételek nélkül választotta. Az Egyház Isten üdvözítő tetteinek meghatározó és meghaladhatatlan helye. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy Izrael, mint Isten népe, elutasításban részesült volna, vagy elveszítette volna küldetését (vö. „Nostra aetate”, No.4). Az Újszövetség a keresztények számára nem az Ószövetség ígéreteinek megsemmisítése és nem is azok helyettesítése, hanem a beteljesítése.
33. A zsidó-keresztény dialógus számára Istennek Ábrahámmal kötött szövetsége kezdettől fogva konstitutív jelentőségű, mivel Isten nem pusztán Izrael atyja, hanem a keresztények hitének atyja is. Ebben a szövetségi közösségben nyilvánvalónak kell lennie a keresztények számára, hogy a Szövetség, amelyet Isten Izraellel kötött, soha nem lett visszavonva, hanem érvényben marad Istennek népéhez való, soha nem szűnő hűsége alapján, következésképp az Új Szövetség, amelyben a keresztények hisznek, csak a régi megerősítéseként és beteljesítéseként értelmezhető. A keresztények így arról is meg vannak győződve, hogy az Új Szövetségen keresztül az ábrahámi szövetség elnyerte az egyetemességet, mely minden népnek szól, és ami Ábrahám meghívásában Isten eredeti szándéka volt (vö. Genesis 12,1-3). Ez az ábrahámi szövetséghez fordulás annyira alapvető alkotóeleme a keresztény hitnek, hogy az Egyház Izrael nélkül ki lenne téve annak a veszélynek, hogy elveszíti helyét az üdvtörténetben. Hasonlóképpen, a zsidók az ábrahámi szövetséget tekintve arra a belátásra juthatnak, hogy Izrael az Egyház nélkül túlságosan partikuláris maradna, és nem sikerülne megragadnia istentapasztalatának egyetemességét. Ebben

az alapvető értelemben Izrael és az Egyház a szövetséget illetően egymáshoz kötött marad, és kölcsönösen függ egymástól.

34. Hogy Isten emberiséggel kötött szövetségének csak egy története lehet, és hogy következőképp Izrael Isten kiválasztott népe, a Szövetség szeretett népe, amely szövetség soha nem került visszavonásra (vö. Római 9,4; 11,29), ez az a meggyőződés, amely Pál apostolnak azon kettős ténnyel vívott szenvedélyes küzdelme mögött áll, miszerint míg az Istentől származó ő szövetség továbbra is érvényben van, Izrael nem fogadta el az új szövetséget. Azért, hogy mindkét ténnyel helyesen kezelhesse, Pál megalkotta az Izrael, mint „gyökér” kifejező képet, amelybe a nem-zsidók vad ágai beoltattak (vö. Római 11,16-21). Azt mondhatnánk, hogy Jézus Krisztus magában hordja a „zöld olajfa” élő gyökerét, de ennél még mélyebb értelemben az egész ígélet Őbenne gyökerezik (vö. János 8,58). Ez a kép jelenti Pál számára a döntő kulcsot ahhoz, ahogy Izrael és az Egyház kapcsolatáról a hit fényében gondolkodik. Ezzel a képpel Pál kifejezi az Izrael és az Egyház közötti egység és eltérés kettősségét. Egyrészt a képet úgy kell érteni, hogy a beoltott ágak eredete nem a növényben van, amelybe beoltatnak, és új helyzetük új valóságot, Isten üdvözítő művének új dimenzióját képviseli, ezért a keresztény egyházat nem lehet pusztán Izrael egy ágának vagy gyümölcének tekinteni (vö. Máté 8,10-13). Másrészt, a képet abban az értelemben is komolyan kell venni, hogy az Egyház táplálékot és erőt nyer Izrael gyökeréből, és hogy a beoltott ágak elsorvadnának és elhalnának, ha levágnák őket Izrael gyökeréről (vö. „Ecclesia in Medio Oriente”, 21).

5. A Jézus Krisztusban lévő üdvösség egyetemessége és Isten Izraellel kötött visszavonatlan szövetsége

35. Mivel Isten soha nem vonta vissza a népével, Izraellel kötött szövetségét, Isten üdvössége nem érhető el és nem közelíthető meg eltérő módokon. Az az elképzelés, miszerint két különböző út vezet az üdvösségre, a Krisztus nélküli zsidó út és a Krisztussal való út, aki a keresztények hite szerint a Názáreti Jézus, valójában veszélybe sodorná a keresztény hit alapjait. A Jézus Krisztus egyetemes és kizárólagos közbenjárásával elnyerhető üdvösség megvallása a keresztény hit lényegéhez tartozik. Úgyszintén oda tartozik az egy Isten, Izrael Istenének megvallása is, aki a Jézus Krisztusban való kinyilatkoztatással teljességgel felfedte magát úgy, mint az összes nép Istene, amennyiben benne, Jézusban teljesedett be az ígélet, hogy minden nép Izrael Istenéhez, az egy Istenhez fog imádkozni (vö. Izajás 56,1-8). A „Megjegyzések a zsidók és a judaizmus helyes bemutatásához a prédikációban és a Római Katolikus Egyház katekézisében” című dokumentum, amelyet a „Zsidókkal való Vallási Kapcsolatokról” című konferencia készített, a következőképpen fogalmaz:

latok Szentszéki Bizottsága” publikált 1985-ben, ezért fenntartotta, hogy az Egyház és a judaizmus nem ábrázolható, mint az „üdvösség két párhuzamos útja”, hanem az Egyház „tanúságot kell tegyen Krisztus mellett, mint mindenek Megváltója mellett” (No. I, 7). A keresztyén hit megvallja, hogy Isten minden népet üdvösségre akar vezetni, hogy Jézus Krisztus az üdvösség egyetemes közbenjárója, „Mert nem adatott más név az ég alatt az embereknek, amelyben üdvözülhetének” (Apostolok Cselekedetei 4,12).

36. A Keresztyén hitvallásból, miszerint csak egy út van az üdvösségre, semmilyen módon nem következik azonban, hogy a zsidók ki vannak zárva Isten üdvözítéséből, amiért nem hisznek Jézus Krisztusban, mint Izrael Megváltójában és Isten Fiában. Ez az állítás nem találta támogatást Szent Pál szótériológiai felfogásában, aki a Rómaiakhoz írott levélben nemcsak annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy nem lehet törés az üdvtörténetben, hanem annak is, hogy az üdvösség a zsidóktól jön (vö. még János 4,22). Isten egyedülálló küldetést bízott Izraelre, és nem teljesíti be titokzatos üdvözítő tervét minden nép számára (vö. 1Timóteus 2,4), mielőtt „elsősülött fiát” bevezetné abba (Exodus 4,22). Így magától értetődik, hogy Pál a Rómaiakhoz írt levélben határozottan tagadja az általa felvetett kérdést, vajon Isten megtagadta-e saját népét. Ugyanilyen határozottan állítja: „az ajándékok és a meghívás visszavonhatatlan” (Római 1,29). Az, hogy a zsidók résztvevői Isten üdvözítő tetteinek, teológiailag megkérdőjelezhetetlen, de hogy hogyan lehetséges ez anélkül, hogy Krisztust kifejezetten megvallanák, kifürkészhetetlen isteni misztérium marad. Így nem véletlen, hogy Pál szótériológiai reflexiója a Rómaiakhoz írt levél 9–11-ben, amely Izrael visszavonhatatlan megváltásáról beszél a Krisztus-misztérium háttérében, nagyszerű doxológiában éri el tetőpontját: „Mekkora mélysége az Isten gazdagságának, bölcsességének és tudásának! Milyen kifürkészhetetlenek szándékai, milyen megfoghatatlanok útjai!” (Római 11,33). Clairvaux-i Bernát mondja (De cons. III/1,3), hogy „a zsidók számára egy meghatározott pont lett rögzítve a történelemben, melyet előre nem ismerhetünk.”

37. A katolikusok számára továbbra is fontos kutatási téma az a másik, igen komplex teológiai kérdés, hogy hogyan egyeztethető össze koherens módon a Jézus Krisztus egyetemes üdvözítő jelentőségébe vetett keresztyén hit a hitnek egy másik, ugyanilyen világos állításával, miszerint Isten soha nem vonta vissza Izraellel kötött szövetségét. Az Egyház hite szerint Krisztus mindenek üdvözítője. Nem lehet két útja az üdvözítésnek, így tehát Krisztus a zsidók Megváltója is. Itt Isten titokzatos művével találkozunk, ami nem a zsidók megtérítésére irányuló misszionárius erőfeszítések tárgya, hanem inkább az a várakozás, hogy az Úr elhozza majd az órát, amikor mindannyian egyesülünk, „melyen az összes nép egy hangon fogja segítségül hívni az Urat, és vállalva fognak szolgálni neki.” („Nostra aetate”, No.4).

38. A II. Vatikáni Zsinat judaizmusról szóló Nyilatkozata, vagyis a „Nostra aetate” 4. cikkelye, határozottan teológiai jellegű keretbe helyezi a Jézus Krisztusban való egyetemes megváltást és Isten Izraellel kötött, vissza nem vont szövetségét. Ez nem jelenti, hogy a kereszténység és judaizmus kapcsolatában felmerülő minden teológiai kérdés megoldást nyer a szövegben. E kérdéseket csak bevezette a Nyilatkozat, de mindez további teológiai reflexiót igényel. Természetesen voltak korábbi tanítóhivatali szövegek, melyek a judaizmusra összpontosítottak, de a „Nostra aetate” (No.4) nyújtja a Katolikus Egyház és a zsidók kapcsolatának első teológiai áttekintését.
39. Mivel ilyen teológiai áttörést jelentett, a zsinati szöveg értelmét nem ritkán túlterhelik, és sokszor olvasnak ki belőle olyasmit, amit valójában nem tartalmaz. A túlértelmezés egyik fontos példája lehet a következő: a Szövetség, amelyet Isten népével, Izraellel kötött, továbbra is megmarad, és soha nem lett érvénytelenítve. Bár ez az állítás igaz, mégsem lehet a „Nostra aetate” (No.4) szövegébe beleolvasni. Ezt az állítást teljes világossággal először Szent II. János Pál tette meg, amikor zsidó képviselőkkel találkozott Mainzban, 1980. november 17-én, és azt mondta, hogy az ő szövetséget Isten soha nem vonta vissza: „E párbeszéd első dimenziója, vagyis a találkozó Isten népe, az Isten által soha vissza nem vont ő szövetség népe és az új szövetség népe között, ugyanakkor párbeszéd Egyházunkon belül is, párbeszéd a Biblia első és második része között.” (No.3). Ugyanezt a meggyőződést állítja az Egyház Katekézise 1993-ban: „Az ő szövetség soha nem lett visszavonva.” (121).

6. Az Egyház evangelizációs küldetése a judaizmus vonatkozásában

40. Könnyű megérteni, hogy az ún. „zsidók felé való misszió” nagyon kényes és érzékeny kérdés a zsidók számára, mivel az ő szemükben ez magát a zsidó nép létezését érinti. A kérdés ugyanakkor összetettnek bizonyul a keresztények számára is, mivel számukra Jézus Krisztus egyetemes üdvözítő tevékenysége, és ebből következően az Egyház egyetemes missziója, szintén alapvető jelentőségű. Az Egyháznak ezért az egy Istenben hívő zsidók felé irányuló evangelizációt másképp kell tekinteni, mint a többi vallás és világnézet népei felé irányuló evangelizációt. Konkrétan fogalmazva ez azt jelenti, hogy a Katolikus Egyház nem vezet, és nem támogat semmilyen, a zsidók felé irányuló sajátosan intézményes missziós munkát. A zsidók felé irányuló intézményes misszió elvi alapokon történő visszautasítása mellett azonban a keresztények mégis meghívást kapnak arra, hogy tanúi legyenek Jézus Krisztusban való hitüknek a zsidók felé is, bár ezt szerényen és érzékenységgel kell tenniük, mindig elis-

merve, hogy a zsidók Isten Szavának hordozói, és különösen tekintetbe véve a Soá nagy tragédiáját.

41. A misszió fogalmát helyesen kell bemutatni a zsidók és keresztények közötti dialógusban. A keresztény misszió eredete Jézusnak az Atyától kapott küldetésében van. Jézus ebből a hívásból részt ad tanítványainak Isten népével, Izraellel kapcsolatban (vö. Máté 10,6), majd, mint feltámadott Úr, minden nemzetre vonatkozóan is (vö. Máté 28,19). Így Isten népe új dimenziót kap Jézuson keresztül, aki zsidók és nem zsidók közül egyaránt hívja Egyházát (vö. Efezusi 2,11-22). Mindez a Krisztusba vetett hit alapján és a keresztség által történik, amely által betagozódnak az Ő Testébe, az Egyházba („Lumen gentium”, 14).
42. A keresztény misszió és tanúságtétel összetartozik, mind a személyes életben, mind az ígihirdetésben. Amikor Jézus elküldi tanítványait, azt az elvet köti lelkükre, hogy inkább szenvedjenek erőszakot, semmint hogy ők tegyenek erőszakot. A keresztényeknek Istenbe kell vetniük bizalmukat, aki véghez fogja vinni egyetemes üdvözítő tervét oly módon, amelyet csak Ő ismer. A keresztények Krisztus tanúi, de nem ők az emberiség megváltásának megvalósítói. Az „Úr háza” iránti buzgóság, és Isten győzedelmes tettei iránti bátor bizalom összetartozik. A keresztény misszió azt jelenti, hogy minden keresztény, az Egyházzal való közösségben, megvallja és hirdeti az Isten egyetemes üdvözítő akaratának történelmi megvalósulását Krisztus Jézusban (vö. „Ad gentes”, 7). Megtapasztalják az ő szentségi jelenlétét a liturgiában, és szolgálatukban kézzelfoghatóvá teszik azt mások számára is, különösen a szűkölködők számára.
43. Az új szövetség Egyházát továbbra is minőségileg meghatározza, hogy zsidókból és nem zsidókból áll, még akkor is, ha a zsidók és nem zsidók mennyiségi aránya először más benyomást kelthet. Éppen úgy, ahogy Jézus Krisztus halála és feltámadása után nem két egymástól független szövetség létezett, ugyanígy Izrael szövetségének népe nem független „Isten népétől, amely a nem zsidókból lett azzá”. Sokkal inkább, Izrael szövetségi népének maradandó szerepét Isten üdvözítő tervében dinamikus kapcsolatban kell látnunk „Isten zsidókból és nem zsidókból álló népével Krisztusban”, akit az Egyház a teremtés és megváltás egyetemes közvetítőjének vall. Isten egyetemes üdvözítő akaratának kontextusában minden nép, amely még nem kapta meg az evangéliumot, egy sorba tartozik Isten újszövetségi népével. Első helyen áll „az a nép, mely a szövetségeket és az ígéreket kapta, s melyből Krisztus test szerint származik (vö. Római 9,4-5), az atyák miatt nagyon drága választott nép: Isten ajándékai és meghívása ugyanis megbánás nélkül valók (vö. Római 11,28-29).” („Lumen gentium”, 16).

7. A judaizmussal való párbeszéd célja

44. A dialógus elsődleges célja a kölcsönös megismerés elmélyítése zsidók és keresztények között. Az ember csak azt tanulja meg szeretni, amit fokozatosan megismer, és csak azt ismerheti meg igazán és mélyen, amit szeret. Ezt a mély tudást kölcsönös gazdagodás kíséri, amellyel a párbeszédben résztvevő partnerek számos ajándékban részesülnek. A „Nostra aetate” (No.4) zsinati nyilatkozat gazdag spirituális örökségről beszél, amit továbbra is lépésről lépésre kell felfedezni bibliai és teológiai tanulmányokon és a dialóguson keresztül. Ennyiben, keresztény perspektívából, fontos cél a judaizmusban meglévő rejtett spirituális kincsek feltárása a keresztények számára. Ebben a tekintetben mindenekelőtt meg kell említeni a Szent Írások interpretációjának kérdését. Joseph Ratzinger bíboros, a Pápai Biblikus Bizottság által 2001-ben kiadott „A Zsidó nép és Szent Íratai a keresztény Bibliában” c. dokumentumához írt előszavában hangsúlyozta, hogy a keresztényeknek tiszteletben kell tartani az Ószövetség zsidó interpretációját. Az előszóban aláhúzza, hogy „a keresztények nagyon sokat tanulhatnak a zsidó exegézisből, mely több mint 2000 éve tart; viszonzásul a keresztények remélhetik, hogy a zsidók profitálhatnak a keresztény exegetiai kutatásokból.” Az exegézis területén napjainkban sok zsidó és keresztény tudós dolgozik együtt, és együttműködésüket kölcsönösen gyümölcsözőnek találják, pontosan azért, mert különböző vallási tradícióhoz tartoznak.
45. A tudásnak ez a kölcsönös elsajátítása nem szorítkozhat pusztán a kutatókra. Ezért fontos, hogy a katolikus oktatási intézmények, különösen a papság képzésében, tantervükbe foglalják a „Nostra aetate”-t és a Szentszéknek a zsinati nyilatkozat megvalósítására vonatkozó dokumentumait. Az Egyház ugyanakkor hálás a zsidó közösségen belül végbemenő hasonló erőfeszítésekért. A keresztények és zsidók kapcsolatában végbement alapvető változásokat, amelyeket a „Nostra aetate” (No.4) kezdeményezett, meg kell ismertetni az eljövendő nemzedékekkel is, hogy elfogadják, majd adják tovább ők is.
46. A zsidó–keresztény dialógus egyik fontos célja bizonyára a közös elkötelezettség a világon mindenütt az igazságosságért, a békéért, a teremtett világ megőrzéséért, és a megbékélésért. A múltban megtörténhetett, hogy a különböző vallások – az igazságra túl szűkös értelemben igényt tartva, illetve ennek megfelelő intoleranciával – hozzájárultak konfliktusok és szembenállások kirobantásához. Ma azonban a vallásoknak nem a probléma, hanem a megoldás részeivé kell lenniük. Csak amennyiben a vallásoknak sikerül elkötelezett dialógust folytatni egymással, és ily módon hozzájárulniuk a világbékéhez, csak akkor valósulhat meg ugyanez társadalmi és politikai szinten is. A vilá-

gi hatóságok által garantált vallásszabadság előfeltétele az ilyen dialógusnak és így a békének. A vallásszabadságot illetően a vallási kisebbségekkel való bánásmód, illetve e jogok megfelelő biztosítása tekinthető mércének. A zsidó-keresztény dialógusban a keresztény közösségek helyzete Izrael államban nagy jelentőséggel bír, mivel ott – ahogy sehol másutt a világon – a keresztény kisebbség zsidó többséggel áll szemben. A Szentföld békéje – amely nincs meg, és folytonosan imádkozunk érte – nagy szerepet játszik a zsidó-keresztény párbeszédben.

47. A zsidó–katolikus párbeszéd egy másik fontos célja, hogy együtt harcoljanak a zsidók elleni faji megkülönböztetés minden megnyilvánulása és az antiszemitizmus minden formája ellen, amelyet bizonyosan nem irtottak még ki gyökerestül, és újra előtör különböző módokon és változó összefüggésekben. A történelem megtanít bennünket arra, hova vezethet az antiszemitizmus legkisebb észlelhető formája is: a Soá emberi tragédiájához, amelyben az európai zsidóság kétharmada megsemmisült. Mindkét hitbéli hagyomány arra kapott meghívást, hogy közösen szünet nélküli éberséget és érzékenységet ápoljanak a társadalmi szférában is. A zsidók és katolikusok közötti szoros baráti kötelék kapcsán a Katolikus Egyház különösen elkötelezett abban, hogy minden lehetséges lépést tegyen zsidó barátaival együtt az antiszemita tendenciák visszatüszítésére. Ferenc pápa ismételten hangsúlyozta, hogy egy keresztény soha nem lehet antiszemita, és különösen nem lehet az a kereszténység zsidó gyökerei miatt.
48. Az igazságosság és a béke azonban nem lehet egyszerűen a párbeszédre szűkített absztrakció, hanem kézzelfogható módon meg kell nyilvánulnia. A szociális-jótekonysági szféra gazdag teret nyújt az ilyen cselekvésre, mivel mind a zsidó, mind a keresztény etika imperatívusza a szegények, hátrányos helyzetűek és betegek megsegítése. Így például a Zsidókkal való Vallási Kapcsolatok Szentszéki Bizottsága a Vallásközi Konzultáció Nemzetközi Zsidó Bizottságával (IJCIC) 2004-ben együtt dolgozott Argentínában az ország pénzügyi válsága idején, hogy ingyen konyhákat szervezzenek a szegényeknek és hajléktalanoknak, hogy segítsék az elszegényedett gyerekek iskolai oktatását azzal, hogy ellátták őket étellel. A legtöbb keresztény egyház kiterjedt jótekonysági szervezetekkel rendelkezik, amilyenek a judaizmuson belül is léteznek. Ezek együttműködhetnek annak érdekében, hogy segítsék a szükségét szenvedőket. A judaizmus azt tanítja, hogy a „járj az Ő útján” parancsolat (Deuteronomium 10,12) az isteni tulajdonságok követését (Imitatio Dei) követeli meg a sebezhetőek, a szegények és a szenvedők gondozásán keresztül (Babiloni Talmud, Szótá 14a). Ez az elv összecseng Jézusnak a szükségét szenvedők támogatására vonatkozó útmutatásával (vö. pl. Máté 25,35–46).

Zsidók és keresztények egyszerűen nem fogadhatják el a szegénységet és emberi szenvedést, ehelyett törekedniük kell a problémák legyőzésére.

49. Amikor zsidók és keresztények együtt járulnak hozzá konkrét humanitárius segítségnyújtással az igazságossághoz és a békéhez a világban, tanúságot tesznek Isten szerető gondoskodásáról. A továbbiakban már nem szemben állva, hanem együttműködve, egymás oldalán, a zsidóknak és keresztényeknek egy jobb világra való törekvés lehetőségeit kell keresniük. Szent II. János Pál pápa ilyen együttműködésre hívott fel a Német Zsidóság Központi Tanácsához és a Rabbik Konferenciájához intézett beszédében 1980. november 17-én: „Zsidók és keresztények, mint Ábrahám gyermekei, arra kaptak meghívást, hogy áldás legyenek a világ számára... azzal, hogy elköteleződnek együtt a béke és az igazságosság megteremtésére minden ember és minden nemzet között, mégpedig azzal a teljességgel és mélységgel, amelyet Isten ránk akart bízni, és olyan áldozatkészséggel, amelyet az Ő célja megkövetel.”

Vatikán, 2015. december 10.

Kurt Koch bíboros – elnök
Főtisztelendő Brian Farrell – alelnök
Tisztelendő Norbert Hofmann SDB – titkár

Fordította: Hermann Judit

Lektorálás: Martos Levente Balázs,
Szécsi József

Terézvárosi Vallásközi Évkönyv

Névmutatója

2013–2016

Szerk.: SZÉCSI József

I. Előadások

BANYÁR MAGDOLNA

– A Krisna-tudat és az ábrahámi vallások (2014)

BEER MIKLÓS

– Előszó (2014)

BENYIK GYÖRGY

– A szóbeli törzsi hagyománytól az írott vallási könyvig (2014)

– Radnóti imakönyve (2015)

BOLYKI JÁNOS

– Pál apostol etikája elvek és gyakorlati tanácsok (2013)

BORSÁNYI FERENC

– A kiválasztott nép (2013)

DÁVID KATALIN

– Az Örmény Genocídium 1915–2015 (2016)

DOMÁN ISTVÁN

– Béke legyen Veletek! (2014)

ERDŐ Péter

– Igehirdetés a III. Keresztény–Zsidó Imaórán – Máté 22,35-40 (2014)

– Beszéd Terézvárosban az Ökumenikus Imahét záró alkalmán (2015)

FÉNYES BALÁZS

– Segítő–Társ (2016)

FRÖHLICH IDA

– A Biblia az örmény hagyományban (2016)

GERŐFINÉ BEREBOVSZKY ÉVA

– „Csendesen éljetek, és saját kezetekkel dolgozzatok!” – Pál a munkáról (2013)

HÁBERMAN ZOLTÁN

– A cedáká mint társadalometika (2014)

HORVÁTH ZOLTÁN ISTVÁN

– Előszó (2013)

– Előszó (2014)

– Előszó (2016)

HROTKÓ LARISSZA

– „Buscar amor de Dios” (2015)

KAMARÁS ISTVÁN

– Az ezredes szolgálja (2016)

KARDOS PÉTER

– „Forr a világ bús tengere, ó magyar!” (2015)

KORMOS ERIK

– Galata-levél fordítás a súlyponti modellezés módszerének alkalmazásával (2016)

KRAJCSIR PIROSKA

– A 20. század első népiertása – tények, kérdések és válaszok (2016)

KUSTÁR ZOLTÁN

– A család, mint Isten áldásának színtere – a 128. zsoltár üzenete (2013)

MARTOS LEVENTE BALÁZS

– A tanítói életforma a páli szövegek tükrében (2013)

– „Atyám, minden lehetséges neked!” (Mk 14,36) Közelítések Isten mindenhatóságához (2016)

MUNIF, ABDUL-FATTAH

– Az iszlám és a vallásközi párbeszéd (2013)

– Az iszlám gazdasági alapszabályai (2014)

NEMESHEGYI PÉTER SJ

– Buddhista lelkeség és keresztény lelkeség (2014)

OLÁH JÁNOS

– A két lábon álló egy lábon állóról – a zsidóság törvényértelmezéseiről (2013)

– Hálálkodom én, színed előtt, élő király! – a zsidóság imáiról (2014)

– Szimbolikus *áskenáz* szombati ételek (2015)

PERINTFALVI RITA

- A keresztény női misztika, a spiritualitás és a szabadság lehetősége – Magdeburgi Mechthild élete (2014)

RÓNA TAMÁS

- Rabbi Slomó Jiccháki – Rási, a „Pársándátá” (2015)
- Ima Jeruzsálem újjáépítéséért (2016)

SIMON ZSOLT

- A teremtés jó híre (2015)

SZÉCSI JÓZSEF

- Papság a zsidóságban – jegyzetek (2013)
- Ásré há-is... (2014)
- Néhány gondolat a vallásközi párbeszédhez (2014)
- „Minden keresztényben lakik egy zsidó...” (2015)
- Semá Jiszráél! (2015)
- Bevezetés a Kabbalába (2015)
- Jertek énekeljünk az Úrnak! (2016)
- A házasság, mint Istennek szentelt élet (2016)

SZIGETI JENŐ

- A nők helyzete a Közel-Keleten és a Bibliában (2013)
- Az irgalmasság Pál etikájában (2016)

TATAI ISTVÁN

- Magyar protestáns megszólalás az Izrael-kérdésről 1956-ban (2015)

TÖRÖK CSABA

- Krisztusi kiválasztottság: Isten új népe – biblikus szempontok az egyház, mint Isten népe gondolat kapcsán (2013)
- Zsidó–keresztény–muszlim imádság a békéért a Vatikánban (2014)
- Churches – Holocaust (2016)

VARGA GYÖNGYI

- A teológia női arca és a papság kérdése (2013)

2. Dokumentum

„Isten adományai és meghívása visszavonhatatlan!” (Római 11,29)

A Zsidókkal való Vallási Kapcsolatok Szentszéki Bizottsága 2015. dec. 10. (2016)

2016

HORVÁTH Zoltán István	Előszó
SZÉCSI József	Jertek énekeljünk az Úrnak!
DÁVID Katalin	Az Örmény Genocídium 1915–2015
FÉNYES Balázs	Segítő – Társ
FRÖHLICH Ida	A Biblia az örmény hagyományban
KAMARÁS István OJD	Az ezredes szolgája
KORMOS Erik	Galata-levél fordítás a súlyponti modellezés módszerének alkalmazásával
KRAJCSIR Piroska	A 20. század első népirtása – tények, kérdések és válaszok
MARTOS Levente Balázs	„Atyám, minden lehetséges neked!” (Mk 14,36) Közelítések Isten mindenhatóságához
RÓNA Tamás	Ima Jeruzsálem újjáépítéséért
SZÉCSI József	A házasság, mint Istennek szentelt élet
SZIGETI Jenő	Az irgalmasság Pál etikájában
TÖRÖK Csaba	Churches – Holocaust
	„Isten adományai és meghívása visszavonhatatlan!” (Római 11,29)